

Державний вищий навчальний заклад
„Запорізький національний університет”
Міністерства освіти і науки України

Н.В.Заверико

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний
посібник для студентів вищих навчальних закладів

Запоріжжя
2010

УДК 37.013.42 (075.8)

ББК Ч321 я 73

З 134

Рецензенти:

Доктор педагогічних наук, професор Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Поліщук В.А.

Доктор педагогічних наук, професор Мелітопольського державного педагогічного університету

Приходько М.І.

Кандидат педагогічних наук, професор Київського міського педагогічного університету ім.Б.Грінченка

Веретенко Т.Г.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів

Лист №   від

Заверико Н.В.

З 134   Соціальна педагогіка: навчальний посібник. - Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2010.- 153 с.

ISBN

Посібник відповідає програмі підготовки бакалаврів із соціальної педагогіки і включає тексти лекцій, плани практичних та семінарських занять, контрольні питання, літературу до чотирьох модулів, а також варіанти завдань для іспитів.

УДК 37.013.42 (075.8)

ББК Ч321 я 73

Запорізький національний університет, 2009

Заверико Н.В., 2009.

ISBN

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
МОДУЛЬ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ	7
Тема 1. Соціальна педагогіка як наука та навчальна дисципліна	7
Тема 2. Соціально-педагогічна робота як вид діяльності.....	15
Тема 3. Виникнення, становлення та розвиток ідей соціальної педагогіки.....	18
Тема 4. Соціалізація як провідна категорія соціальної педагогіки.	19
Контрольні запитання до модуля 1	24
Література до модуля 1.....	25
Семинар 1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ.....	26
Семинар 2. ПРОВІДНІ КАТЕГОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ. ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ	27
Семинар 3. ВИТОКИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА КОРДОНОМ ТА В УКРАЇНІ	28
Семинар 4. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ	29
Семинар 5. ПРОФЕСІЙНИЙ ПОРТРЕТ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА	30
Семинар 6. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ	32
ПІДСУМКОВА САМОСТІЙНА РОБОТА (1 МОДУЛЬ)	33
МОДУЛЬ 2. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	37
Тема 1. Розвиток дитини в соціумі.....	37
Тема 2. Неприятливі умови соціалізації як соціально-педагогічна проблема. Соціально-педагогічна віктимологія	38
Тема 3. Основи теорії соціального виховання	40
Тема 4. Основи методики соціального виховання	42
Тема 5. Поняття „норма” і ”відхилення від норми” у соціальній педагогіці.....	46
Контрольні запитання до модуля 2	49
Література до модуля 2.....	50
Семинар 1. РОЗВИТОК ДИТИНИ У СОЦІУМІ.....	50
Семинар 2. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ВІКТИМОЛОГІЯ.....	51
Семинар 3. СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ: СУТЬ, МЕХАНІЗМИ, ПІДХОДИ.....	53
Семинар 4. МЕТОДИКА СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ	54

Семінар 5. ПОНЯТТЯ „НОРМИ” Й „ВІДХИЛЕННЯ” В СОЦІАЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ.....	56
ПІДСУМКОВА САМОСТІЙНА РОБОТА (2 МОДУЛЬ)	58
МОДУЛЬ 3. ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ..	62
Тема 1. Сім'я як фактор соціалізації та інститут виховання	62
Тема 2. Вулиця як середовище виховання. Діти вулиці	63
Тема 3. Школа як інститут соціального виховання	66
Тема 4. Закордонний досвід соціального виховання у різних типах шкіл	69
Семінар 1. СІМ'Я ЯК ІНСТИТУТ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	75
Практичне заняття 1. ФОРМИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З СІМ'ЄЮ	76
/2 години/	76
Семінар 2. СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ.....	76
Практичне заняття 2. КРУГЛИЙ СТИЛ “ДІТИ У СКРУТІ: ШЛЯХИ ВИРШЕННЯ ПРОБЛЕМИ.”	77
Семінар 3. ШКОЛА ЯК ВІДКРИТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА	78
Контрольні запитання до модуля 3.....	79
Література до модуля 3.....	80
ПІДСУМКОВА САМОСТІЙНА РОБОТА (3 МОДУЛЬ)	80
МОДУЛЬ 4. ПРОФЕСІЙНА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТАХ.....	84
Тема 1. Соціально-педагогічний захист дитинства.....	84
Тема 2. Соціально-педагогічна підтримка дітей та молоді з особливими потребами	88
Тема 3. Соціально-педагогічна робота з дітьми - сиротами та дітьми, позбавленими опіки батьків.....	90
Тема 4. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми та молоддю з девіантною поведінкою	95
Тема 5. Соціально-педагогічна діяльність у спеціальних установах пенітенціарної системи.....	98
Тема 6. Соціально-педагогічна діяльність за місцем проживання.	100
Контрольні запитання до модуля 4.....	103
Література до модуля 4.....	104
Семінар 1. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В УКРАЇНІ.....	105
Семінар 2. ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ	106
Семінар 3. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ДІТЬМИ, ЩО ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОЇ ОПІКИ	107
Семінар 4. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ.....	108

Семінар 5. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ.....	109
Семінар 6. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ.....	110
ПІДСУМКОВА САМОСТІЙНА РОБОТА (4 МОДУЛЬ)	111
ВАРІАНТИ КАРТОК ДЛЯ ПИСЬМОВОГО ІСПИТУ З КУРСУ „СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА”	114
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ (ТЕСТОВИЙ ВАРІАНТ)	131
КОНТРОЛЬНА РОБОТА (ПІДСУМКОВА)	137
ДОДАТКИ.....	147
НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ „СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА”	147

ПЕРЕДМОВА

У Національній доктрині розвитку освіти визначено першочергові завдання педагогічної науки та сучасної школи щодо різнобічного розвитку та соціальної адаптації особистості у сприятливих соціальних умовах. Соціальна педагогіка як галузь педагогічного знання вирішує ці завдання через дослідження теоретико-методологічних основ соціально-педагогічної діяльності, обґрунтування нової парадигми соціалізації та соціального виховання особистості, розробки інноваційних технологій впливу на особистість та її оточення.

За останні роки з'явилося багато наукових праць, посібників та підручників, що висвітлюють теоретико-практичні аспекти соціальної педагогіки. Пропонований посібник є результатом багаторічної роботи автора як викладача курсу соціальної педагогіки у вищому навчальному закладі. У пропонованому посібнику зроблено спробу узагальнити напрацьований досвід і представити теоретичні та методичні нароби.

Підручник складено відповідно до положень Державних стандартів підготовки спеціалістів за спеціальністю „Соціальна педагогіка” та кредитно-модульної системи навчання. Це обумовило структурну побудову посібника, матеріали якого згруповано у чотири модульні блоки: науково-теоретичні основи соціальної педагогіки, соціалізація та соціальне виховання особистості, соціальне середовище та формування особистості, професійна соціально-педагогічна діяльність у різних соціальних інституціях.

У посібнику подано не лише теоретичний матеріал, а й запропоновано систему семінарських та практичних занять, що передбачають різні форми засвоєння знань, умінь та навичок студентами; варіанти завдань для модульного контролю та підсумкового контролю у вигляді іспиту.

Сподіваємось, що посібник буде корисним не лише тим, хто опановує професію соціального педагога, а й стане певним методичним ресурсом для викладачів.

МОДУЛЬ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Тема 1. Соціальна педагогіка як наука та навчальна дисципліна

Соціальна педагогіка – галузь педагогіки, що досліджує особливості становлення та розвитку особистості у різних сферах життєдіяльності під впливом різноманітних соціальних факторів.

Предмет соціальної педагогіки – процес соціального виховання особистості під впливом усієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів середовища, з якими індивід активно взаємодіє.

Завдання соціальної педагогіки: вивчення дії факторів соціального довкілля, характеру їх впливу на соціалізацію особистості; дослідження закономірностей і перспектив соціально-педагогічної взаємодії особистості та середовища; розробка механізмів регулювання та коригування відносин між особистістю і суспільством; попередження негативного впливу факторів соціального середовища на особистість.

Практично спрямовані завдання: визначення шляхів створення оптимального режиму навчально-виховного процесу у навчальних закладах в умовах соціуму; створення педагогічних технологій інтеграції виховних зусиль суспільства; дослідження соціальних і виховних процесів, що впливають на відхилення у поведінці неповнолітніх; вивчення впливу факторів соціального середовища на формування рівня соціальної зрілості особистості; підтримка і соціальна реабілітація дітей, які живуть у несприятливих умовах.

Об'єктом соціальної педагогіки виступає особа або група людей, які мають певні соціальні чи особистісні проблеми або потреби, що вимагають вирішення чи задоволення. Аналіз навчальних посібників та наукової літератури з цього питання дає підстави стверджувати, що у російських та деяких українських підручниках об'єктом соціальної педагогіки вважається дитина (від 0 до 18 років), у той же час існує точка зору, що об'єктом може виступати особа, яка має проблеми, незалежно від її віку (Л.Г.Коваль, І.Д.Зверєва, С.Р.Хлебик; Л.І.Міщик, Ю.Р.Мацкевич та ін.).

Функції соціальної педагогіки – *теоретико-пізнавальна* (виражається в накопиченні та синтезі знань, побудові найповнішої картини виучуваних процесів та явищ, описі та поясненні їх, з'ясуванні глибинних основ); *прикладна* (пов'язана з пошуком шляхів і засобів, виявленням умов ефективного удосконалення соціально-педагогічного впливу на процес соціалізації); *гуманістична* (полягає у розробці цілей удосконалення соціально-педагогічного процесу, створенні умов, сприятливих для розвитку особистості та її самореалізації).

Соціальна педагогіка як інтегрована наука спирається на результати досліджень інших наук, із яких вона запозичує інформацію, необхідну для пояснення тих феноменів, що нею вивчаються. Перш за все, це стосується педагогіки, психології, соціології, соціальної роботи. Крім названих галузей,

соціальна педагогіка використовує дослідження економіки, політики, права, кримінології, віктимології, дефектології, корекційної педагогіки, історії, етики, менеджменту тощо.

У науковій літературі існує два підходи до визначення науково-теоретичної структури соціальної педагогіки. Один, запропонований Л.Г.Коваль, І.Д.Зверевою, С.Р.Хлебик у першому українському підручнику „Соціальна педагогіка /Соціальна робота”, надрукованому 1997 р., розглядає в структурі соціальної педагогіки такі розділи: *агогіка* (вивчає попередження відхилень у поведінці дітей, підлітків та дорослих. Сьогодні все частіше цей розділ називають превентивною педагогікою); *герогіка* (розглядає соціально-педагогічні проблеми людей похилого віку); *андрогогіка* (у полі зору якої є освіта та виховання людини протягом усього життя); *віктимологія* (вивчає різні категорії людей, які стали або можуть стати жертвами несприятливих умов соціалізації).

Згідно з другим підходом (автор А.В.Мудрик) у соціальній педагогіці визначаються такі структурні компоненти: *соціологія соціального виховання* (досліджує процес та фактори соціалізації людини; виховання як соціальний інститут); *соціально-педагогічна віктимологія*; *філософія соціального виховання* (методологічний та світоглядний аспекти соціального виховання); *теорія соціального виховання* (розкриває, пояснює, прогнозує функціонування соціального виховання як соціального інституту; досліджує індивідуальні, групові, соціальні суб'єкти соціального виховання та механізми їх взаємодії); *психологія соціального виховання* (виявляє психологічні механізми та умови ефективності взаємодії суб'єктів соціального виховання); *методика соціального виховання* (особливості інтеграції виховних зусиль суспільства та умови, механізми, технології організації взаємодії різних суб'єктів соціального виховання); *економіка та менеджмент соціального виховання* (вивчають потреби та економічні ресурси суспільства, які можуть бути застосовані для організації соціального виховання; також розглядаються питання управління соціальним вихованням на національному, регіональному та локальному рівнях.

Соціальна педагогіка як самостійна наукова галузь має свій понятійний апарат. Серед її провідних категорій визначають *соціалізацію, соціальне виховання, соціальне середовище, соціальну адаптацію, соціальну профілактику, соціальну реабілітацію* та інші.

Соціалізація – історично зумовлений процес розвитку особистості, придбання і засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, що притаманні даному суспільству.

Соціалізація умовно включає чотири складники: *стихийна соціалізація* (відбувається під впливом об'єктивних обставин, у взаємодії з оточенням; визначається соціально-економічними та соціокультурними реаліями); *відносно спрямована* (державна приймає певні заходи (економічного, законодавчого, організаційного характеру) для вирішення своїх соціальних завдань, які об'єктивно впливають на характер розвитку та зміну можливостей, на життєвий шлях людей, цілих вікових груп населення);

виховання (планомірне створення суспільством та державою умов для розвитку людини); *саморозвиток* (більш-менш усвідомлена людиною самозміна (саморозвиток, самовдосконалення, саморуйнування).

Соціальне середовище – сукупність соціальних умов життєдіяльності людини, що впливають на її свідомість та поведінку. Соціальне середовище – це своєрідний показник інтеріоризації особистістю культури, рівня соціального розвитку, способу життя, участі в житті суспільства.

Соціальне виховання – створення умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння людиною загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування у неї соціально-позитивних ціннісних орієнтацій.

Соціальне навчання (соціальна освіта) – діяльність спеціально уповноважених освітніх закладів та установ, спрямована на гармонійне формування дітей та молоді, розвиток їх природних обдарувань, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, що сприяє свідомій та активній участі у суспільно-економічній, політичній, культурній та інших сферах суспільного життя. Соціальне навчання відноситься до основних форм організації соціальної роботи.

Соціальна адаптація – процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища та вид взаємодії особистості (соціальної групи) із соціальним середовищем. Складовою соціальної адаптації виступає психологічна адаптація – пристосування індивіда до групових норм та самої соціальної групи. Психологічна адаптація особистості в суспільстві відбувається завдяки таким психологічним механізмам як рефлексія, ідентифікація, емпатія, прийом соціального зворотного зв'язку тощо.

Соціальна реабілітація – комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків та відносин через стан здоров'я (інвалідність); зміни соціального статусу (люди похилого віку, біженці, безробітні тощо). Метою соціальної реабілітації є повернення особистості до соціально корисної діяльності, формування позитивного ставлення до життя, праці, навчання. Розрізняють медичну, психологічну, педагогічну, професійну реабілітацію.

Ресоціалізація – комплекс заходів стосовно осіб девіантної поведінки, спрямований на відновлення їх соціального статусу, утрачених чи несформованих соціальних навичок, переорієнтацію соціальних та референтних орієнтацій девіантів за рахунок включення їх у нові, позитивно орієнтовані відносини та види діяльності.

Десоціалізація – утрата людиною з певних причин або під впливом несприятливих для життєдіяльності факторів (хвороба, відпустка, ізоляція та ін.) соціального досвіду, що відбивається на її самореалізації. Десоціалізація виконує позитивну й негативну роль у житті й соціальному розвитку дитини. Позитивна роль полягає в тому, що десоціалізація допомагає дитині позбавитись негативного досвіду, сприяє засвоєнню нового досвіду, розширенню її соціальних можливостей. Це враховується у вихованні людини, у виправній та перевиховній роботі. Негативна роль десоціалізації

виявляється в тому, що людина позбавляється накопиченого позитивного соціального досвіду, необхідного їй для природної самореалізації. Це негативно впливає на професійну діяльність людини, на її самопрояв у природних для нього умовах.

Соціальна профілактика – комплекс заходів (економічних, правових, політичних, медичних, психолого-педагогічних), спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі. Профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення у психологічному та соціальному розвитку дітей та молоді, у їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля.

У сучасній практиці розрізняють первинну та вторинну профілактику. Первинна профілактика – комплекс соціальних, просвітницьких і медико-психологічних заходів, спрямованих на формування навичок здорового способу життя, попередження негативних явищ у молодіжному середовищі, зокрема вживання наркотичних речовин, проявів небезпечної статевої поведінки. Первинна профілактика носить інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки та негативних звичок. Завдання первинної профілактики:

- формування морально-психологічної стійкості особистості як основи здорового способу життя, уявлень про значущість власного життя, навичок відповідальної поведінки, імунітету до негативного впливу соціального середовища;
- роз'яснення правових норм стосовно різних аспектів асоціальної поведінки;
- популяризація переваг здорового способу життя;
- формування навичок культурного проведення дозвілля, особливо у підлітків та молоді;
- створення умов для самореалізації та самоствердження особистості шляхом її залучення до суспільно корисної діяльності.

Вторинна профілактика – комплекс соціально-просвітницьких та медико-психологічних заходів, спрямованих на обмеження поширення окремих негативних явищ, що мають місце у суспільстві або соціальній групі. Вторинна профілактика здійснюється в осередках допомоги особистості: реабілітаційних центрах, дружніх клініках для молоді, анонімних кабінетах, громадських приймальнях. Основні завдання вторинної профілактики:

- визначення рівня інформованості підлітків щодо дії наркотичних речовин на організм та наслідків їх уживання;
- вивчення можливих умов і факторів, що сприяють виникненню схильності до адиктивної поведінки;
- створення сприятливих умов для корекції адиктивної та девіантної поведінки учнів (позитивне психологічне самопочуття, підвищення

самооцінки, психологічний клімат у колективі та сім'ї, позитивне соціальне середовище.

Соціальне обслуговування – вид соціальної діяльності державних та недержавних органів, спрямований на забезпечення матеріальних, оздоровчих, освітніх, естетичних та інших потреб особистості. Соціальне обслуговування здійснюється на принципах адресності, доступності, гуманності, пріоритетності надання послуг неповнолітнім, що знаходяться у важкій життєвій ситуації, конфіденційності.

Соціальна допомога – вид соціально-педагогічної діяльності, спрямований на підтримку осіб та соціальних груп, що знаходяться у життєво несприятливих умовах, у кризовій ситуації тощо. Існують такі види соціальної допомоги:

- матеріальна допомога (матеріальне забезпечення у разі тимчасової чи постійної непрацездатності; безкоштовне забезпечення одягом, продуктами харчування та іншими речами; окремі виплати у системі соціального забезпечення);
- медико-соціальна допомога (реалізація різних форм медичного обслуговування, гарантованих державою; благодійна діяльність недержавних органів, допомога, спрямована на реабілітацію інвалідів);
- психолого-педагогічна допомога (коригування, виправлення психологічних вад, виявлення та зміна поведінкових та діяльнісних моделей особистості, вироблення навичок самодопомоги).

Соціальні послуги – комплекс дій державних та громадських організацій, спрямованих на забезпечення та покращення умов життєдіяльності особистості чи окремих груп. За тривалістю дій соціальні послуги бувають *постійні* (всі види соціального страхування; послуги, гарантовані діяльністю соціальних служб, спрямовані на вирішення соціальних, правових, культурних, психологічних та інших проблем) і *тимчасові* (пов'язані з необхідністю задоволення особистості в отриманні інформації, консультації, організації дозвілля у певний проміжок її життєдіяльності).

Принцип (від лат. *principium* – основа, початок) – основне, вихідне положення, яке впливає із установлених наукою закономірностей. Кожна наука має свої принципи, реалізація яких відбувається через певні правила. Принципи і правила існують об'єктивно, незалежно від людини, їх не можна ігнорувати. Оскільки така діяльність буде не тільки некорисна, але й небезпечна.

До принципів соціальної педагогіки відносять такі: принцип природодоцільності, принцип культуродоцільності, принцип гуманізму.

Принцип природодоцільності передбачає урахування в діяльності соціального педагога факторів природного розвитку дитини. Спираючись на принцип природодоцільності, соціальний педагог ураховує вікові, статеві, індивідуальні особливості дитини, особливо якщо наявні фізичні або

психічні вади; опору на позитивне в дитині, на сильні чи слабкі сторони її особистості; розвиток ініціативи та самостійності дитини.

Принцип культуродоцільності є продовженням принципу природодоцільності. Людина народжується як біологічна істота, особистістю вона стає, засвоюючи соціальний досвід поведінки у процесі розвитку та виховання. Принцип культуродоцільності було запропоновано А.Дістервегом, який вважав, що у вихованні слід враховувати умови часу та місця, в якому народилась людина і в якому вона буде жити. Людина – продукт свого часу, хоча її розвиток і залежить від особистісних задатків. Принцип культуродоцільності передбачає пріоритет загальнолюдських цінностей культури, врахування у вихованні цінностей та норм загальнолюдської та національних культур. Загальнолюдські цінності визнають таке: людина – найвища цінність; сім'я - природне середовище існування; праця – основа життєдіяльності; знання – основа діяльності; мир на Землі – умова існування; культура – історичний соціальний досвід. Реалізація принципу культуродоцільності потребує виконання наступних правил: виховання дитини на основі національної культури; урахування відхилень дитини від норми; розвиток творчості у дитини з відхиленнями в розвитку.

Принцип гуманізму у соціальній педагогіці передбачає визнання цінності дитини як особистості, її прав на свободу, щастя, захист й охорону життя, здоров'я; створення умов для розвитку особистості, її творчого потенціалу, здібностей; надання допомоги у життєвому самовизначенні, інтеграції в суспільство, повноцінної самореалізації.

Цей принцип потребує виконання таких правил: достойного ставлення суспільства до всіх членів, особливо до дітей, незалежно від їх матеріального, фізичного, соціального стану; визнання прав кожної дитини бути самим собою, поважного ставлення до неї; допомоги дитині у вирішенні проблеми формуванні поваги до себе і до тих, хто її оточує; формуванні позиції „Я сам”, бажанні самому вирішувати свої проблеми; розумінні милосердя як першого щабля гуманізму, що спирається не на жаль і співчуття, а на бажання допомогти дорослим та дітям з особливими потребами інтегруватися в суспільство; не виділяти дітей з особливими потребами в окремі групи і не виокремлювати їх від нормальних дітей.

Методи соціальної педагогіки. Метод (із гр. – „шлях”, ”спосіб”) – спосіб досягнення мети. Методи соціальної педагогіки можна класифікувати, об'єднавши їх у три великі групи: *методи дослідження; методи виховання; методи соціально-психологічної допомоги.*

Методи наукового дослідження – це способи отримання наукової інформації з метою встановлення закономірних зв'язків, відносин, залежностей і побудови наукових теорій. Ці методи сприяють подальшому удосконаленню та розвитку соціальної педагогіки як науки. Спостереження – метод пізнання педагогічних явищ на основі їх безпосереднього сприйняття). Існують різні види дослідницького спостереження:

безпосереднє, при якому між дослідником та об'єктом існують прямі стосунки, зв'язки, встановлені без проміжних показників. Виокремлюють три позиції дослідника: дослідник – свідок (особа нейтральна); дослідник – керівник педагогічного процесу; дослідник – учасник педагогічного процесу (включений до складу випробуваних);

опосередковане, що здійснюється через повноважених осіб, що працюють за програмою дослідника;

відкрите відбувається в умовах усвідомленого соціальним педагогом факту присутності сторонніх спостерігачів;

приховане – спостереження за діяльністю клієнтів, що не усвідомлюють підконтрольності;

безперервне спостереження відбувається, якщо є потреба у дослідженні процесу від початку до кінця;

дискретне – дослідник спостерігає клієнта в окремих ситуаціях.

Педагогічний експеримент – комплекс методів дослідження, який забезпечує науково-об'єктивну та достовірну перевірку правильності обґрунтованої гіпотези. Виділяють природний та лабораторний експерименти. У соціально-педагогічних дослідженнях визначають констатувальний, формувальний та контрольний етапи експерименту. У першому випадку дослідник експериментальним шляхом встановлює тільки стан виучуваної системи, констатує факт зв'язку, залежності між явищами. Формуальний експеримент передбачає застосування спеціальної системи заходів, спрямованих на формування у клієнта певних особистісних якостей, на активізацію їх діяльності, моделей поведінки. Контрольний етап експерименту дає можливість визначити ефективність запропонованої системи заходів щодо формування певних особистісних якостей або моделей поведінки у клієнта.

Опитувальні методи (бесіда, інтерв'ю, анкета) – усне або письмове опитування осіб за питаннями, що цікавлять дослідника. Того, хто опитує, називають інтерв'юер, а того, кого опитують, – респондент.

Інтерв'ю та анкетування вимагають особливої уваги до формулювання питань. Питання можуть бути *відкритими* (коли кількість та характер відповідей, їх вид та форма не передбачувані заздалегідь), *закритими* (коли вони передбачають вибір одного або кількох відповідей із запропонованих і тільки в запропонованій формі), *напівзакритими* (коли передбачають вибір однієї або кількох відповідей із ряду запропонованих і в той же час є можливість висловити свою думку).

Метод моделювання – відтворення характеристик деякого об'єкту на іншому об'єкті, спеціально створеному для його вивчення. Другий об'єкт називають моделлю першого. Модель визначається як система елементів, що відтворює певні сторони, зв'язки, функції предмету дослідження. В основі моделювання лежить певне співвідношення (не тотожність) між досліджуваним об'єктом (оригіналом) і його моделлю.

Метод вивчення та удосконалення передового педагогічного досвіду передбачає аналіз документації соціального педагога, планів, щоденників,

звітів та ін. Критерії, за якими визначають передовий досвід: підвищення ефективності соціально-педагогічної роботи; новизна, новаторство; відповідність вимогам педагогічної науки; відповідність тенденціям суспільного розвитку; передовим ідеям праці; розширення меж соціально-педагогічної діяльності; підвищення якості педагогічного процесу; досягнення високого результату праці соціального педагога; створення умов для всебічного розвитку особистості вихованця; відкриття нових педагогічних фактів.

Джерела вивчення передового педагогічного досвіду – досвід, зафіксований у письмовій формі та у пам'яті осіб, що спроможні усно розкрити його зміст; незафіксований живий досвід конкретної діяльності, що піддається візуальному спостереженню, опису.

Методи виховання – це шляхи та способи спільної, взаємопов'язаної діяльності соціального педагога і клієнта (вихованця), спрямовані на досягнення виховної мети і вирішення поставлених завдань. Найбільш розповсюдженою є така класифікація методів виховання: *методи формування свідомості* (бесіда, диспут, розповідь, приклад, лекція); *методи організації діяльності* (педагогічна вимога, громадська думка, вправа; метод організації суспільно корисної діяльності, творча гра тощо); *методи стимулювання діяльності* (заохочення, покарання, метод "вибуху").

Методи соціально-педагогічної допомоги – способи надання соціально-педагогічної підтримки дітям, молоді, дорослим у самовизначенні, самореалізації, у розкритті внутрішнього потенціалу, розвитку здібностей. До цієї групи методів відносять психологічне консультування, аутотренінг, соціально-психологічний тренінг, соціально-просвітницький тренінг, ділову гру тощо).

Психологічне консультування – один з найпопулярніших методів роботи психологів, соціальних педагогів та працівників соціально-психологічних служб. Він передбачає надання психологічної допомоги у вирішенні особистісних, дитячо-батьківських, подружніх та інших проблем психологічного характеру.

Аутотренінг – психотерапевтичний метод, що передбачає навчання клієнтів м'язовій релаксації, самонавіюванню, розвитку концентрації уваги і сили уяви, умінню контролювати мимовільну розумову активність. Він включає комплекс вправ, що базуються на саморегуляції поведінки та самонавіюванні.

Соціально-психологічний тренінг – це сукупність групових методів формування умінь та навичок самопізнання, спілкування, взаємодії людей у групі. Цей метод спрямований на організацію міжгрупової взаємодії за допомогою спеціальних методів з метою розвитку особистості та удосконалення групових стосунків щодо комунікативних здібностей, рефлексії, навичок, уміння адекватно сприймати себе та присутніх. Базовими засобами соціально-психологічного тренінгу є групова дискусія та рольова гра у різних модифікаціях.

Соціально-просвітницький (соціально-педагогічний) тренінг – організаційна форма навчально-виховної роботи, що забезпечує ефективне використання різних педагогічних методів та спрямована на отримання певної інформації, набуття умінь, навичок, життєвих компетенцій щодо ефективного спілкування, навичок прийняття рішень, зміни стратегії поведінки.

Ділова гра – форма відтворення предметного та соціального змісту певної діяльності, моделювання системи відношень, характерних для даного виду практики.

Тема 2. Соціально-педагогічна робота як вид діяльності

Діяльність – цілеспрямована перебудова людиною природної та соціальної дійсності. Певна діяльність має свою структуру, що визначає взаємозв'язок її елементів. Соціально-педагогічна діяльність спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, забезпечення всебічного розвитку особистості, задоволення її культурних і духовних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності. Соціально-педагогічна діяльність – це різновид професійної діяльності. Структура соціально-педагогічної діяльності включає такі компоненти, як: *суб'єкт, об'єкт, мета, завдання, зміст, засоби* (методи, форми, технології), *результат*.

Суб'єктом соціально-педагогічної діяльності виступають: державні організації (органи виконавчої влади, соціальні інститути виховання, соціальні служби для дітей, сім'ї та молоді, притулки, реабілітаційні центри, дружні клініки для молоді тощо); недержавні організації (благодійні фонди, товариства, громади; громадські об'єднання, приватні соціальні служби, відділення міжнародних організацій тощо); фізичні особи (соціальні педагоги, психологи, соціальні працівники, реабілітологи, волонтери та ін.)

Об'єктом соціально-педагогічної діяльності виступає особа (частіше це діти та молодь) або соціальні групи, що потребують допомоги у процесі соціалізації. Разом із поняттям "об'єкт" у теорії та практиці соціально-педагогічної діяльності вживається термін „клієнт”. Клієнт – це особа, що звернулась за допомогою до відповідної соціальної служби чи фахівця і користується їхніми послугами.

Мета соціально-педагогічної роботи – створення оптимальних умов соціалізації особистості; задоволення її потреб. Мета конкретизується в завданнях. Пріоритетними завданнями соціально-педагогічної діяльності можуть бути: створення сприятливих умов для всебічного розвитку особистості та реалізації її соціальних прав та свобод; створення умов для безпечного життя та розвитку дитини, задоволення її потреб; попередження та подолання негативних явищ в сім'ї, школі, близькому оточенні дитини; збереження та зміцнення здоров'я особистості; надання конкретної соціально-педагогічної та психолого-педагогічної допомоги і підтримки дітям, молоді, сім'ям тощо.

Зміст соціально-педагогічної діяльності розкривається у процесі соціальної адаптації, профілактики, реабілітації, ресоціалізації та соціально-культурної анімації у певних вікових та соціальних групах. Через зміст соціально-педагогічної діяльності реалізуються функції соціального педагога (охоронно-захисна, діагностико-прогностична, посередницька, корекційно-реабілітаційна, профілактична).

Діяльність здійснюється за допомогою різних засобів, до яких належать методи, форми, технології, що сприяють досягненню мети та виконанню завдань.

Результатом соціально-педагогічної діяльності може бути створення сприятливих умов соціалізації або зміна соціальної ситуації розвитку особистості, сформовані якості, уміння, навички, моделі поведінки тощо.

Соціальний педагог – суб'єкт професійної діяльності, який надає допомогу особистості (клієнтам) у реалізації їх прав та потреб, у всебічному розвитку та самореалізації, а також допомагає сім'ям у вихованні та розвитку дітей.

Специфіка професійної діяльності соціального педагога полягає в тому, що його увага, в першу чергу, спрямована на соціалізацію дитини, її успішну інтеграцію в суспільстві, попередження усамітнення та „випадіння” людини із системи суспільних зв'язків та стосунків, тому соціальний педагог може працювати як в освітніх закладах, так і в закладах соціального захисту населення.

Професійна характеристика соціального педагога включає *особистісні* (гуманістичність, психологічні характеристики (високий рівень протікання психічних процесів, стійкі психічні стани; високий рівень емоційних та вольових характеристик); самоконтроль, самокритичність, самооцінка; комунікабельність, емпатичність, відповідальність та ін.) та *професійні* (спостережливість, здатність швидко орієнтуватися в ситуації, інтуїція, емпатія, рефлексія, самоконтроль, інтерес до роботи з людьми, наполегливість у відстоюванні своєї точки зору тощо) якості.

Професійна компетентність соціального педагога обумовлюється кваліфікаційною характеристикою – нормативно-правовим документом, що узагальнює вимоги до підготовленості фахівця відповідного рівня. Кваліфікаційна характеристика включає посадові обов'язки, характеристику праці, основні знання та уміння, які повинен мати випускник вищого навчального закладу або фахівець, що працює на цій посаді.

До посадових обов'язків соціального педагога належать основні види допомоги, яку здійснює соціальний педагог:

- соціально-інформаційна (забезпечення дітей, молоді, населення інформацією з питань соціального захисту, допомоги, підтримки, діяльності соціальних служб, спектру їх послуг);
- соціально-правова (дотримання прав людини і прав дитини, сприяння в реалізації правових гарантій різних категорій населення, правове виховання дітей та молоді);

- соціально-реабілітаційна (надання реабілітаційних послуг в різних центрах, комплексах, службах щодо відновлення психологічного, морального, емоційного стану і здоров'я клієнтів);
- соціально-побутова (сприяння поліпшенню побутових умов дітей, що живуть у сім'ях соціального ризику);
- соціально-економічна (сприяння в отриманні допомоги, компенсацій, виплат, адресної допомоги дітям-сиротам);
- медико-соціальна (нагляд за хворими дітьми та молоддю, профілактика їх здоров'я, профілактика алкоголізму, наркоманії, ВІЛ серед неповнолітніх, медико-соціальний патронаж дітей з груп соціального ризику);
- соціально-психологічна (створення сприятливого клімату в сім'ї та мікросоціумі; усунення негативних впливів родини, школи; ускладнень у стосунках з тими, хто оточує, у професійному та особистісному самовизначенні);
- соціально-педагогічна (створення умов для реалізації права батьків на виховання дитини, усунення педагогічних помилок та конфліктних ситуацій у взаємовідносинах дітей з батьками, однолітками, учителями; попередження конфліктних ситуацій, що призводять до дитячої безпритульності та бездоглядності, забезпечення розвитку та виховання дітей із сімей групи соціального ризику).

Професійні знання включають нормативно-правову базу соціально-педагогічної діяльності, теорію та історію соціальної педагогіки, методику та технології соціально-педагогічної роботи з різними категоріями клієнтів в різних соціумах, вікову психологію, соціологію, методи соціального управління і планування професійно-дослідної діяльності та ін.

Професійні вміння поділяють на аналітичні, прогностичні, проєктивні, рефлексивні, комунікативні та ін.

Сферами професійної діяльності соціального педагога є: заклади освіти, управління у справах сім'ї, дітей та молоді; заклади системи охорони здоров'я (дитячі лікарні, санаторні школи-інтернати, спеціальні заклади освіти для дітей з вадами); система соціального захисту населення (центри соціального обслуговування, центри соціальної допомоги сім'ї та дітям, соціальні притулки, соціально-реабілітаційні центри для неповнолітніх, центри допомоги дітям, що залишилися без батьківської опіки, реабілітаційні центри для дітей з обмеженими можливостями); пенітенціарна система (приймальники-розподільники для дітей та молоді; виховні колонії, ювенальні суди для неповнолітніх, спеціальні навчально-виховні заклади, реабілітаційні центри).

У своїй професійній діяльності соціальний педагог виконує різноманітні соціальні ролі: посередник, захисник інтересів, учасник спільної діяльності, духовний наставник, соціальний терапевт, експерт тощо. особливості названих соціальних ролей детально розкриває В.М.Сидоров у книзі: „Профессиональная деятельность социального работника: ролевой подход” (Винница: „Глобус-пресс”, 2006.- 408с.).

Тема 3. Виникнення, становлення та розвиток ідей соціальної педагогіки в Україні та за кордоном (XV111-XX1ст.)

Соціальна педагогіка протягом кількох століть розвивалась у складі педагогіки, а як самостійна наукова галузь виокремилася порівняно недавно. У її розвитку соціальної педагогіки можна виділити кілька періодів.

Перший – початковий період (з давніх часів –до 17століття) – пов’язаний з осмисленням практики виховання та формуванням педагогічної та соціально-педагогічної думки. Відбувається становлення виховання як соціального явища, його перетворення в усвідомлену діяльність, з’являються різні теорії виховання. Ще в античні часи висловлювалися думки про доцільність початку виховання з раннього дитинства, урахування природи та особливостей дитини, вплив навколишнього середовища на виховання. У період Відродження розвиваються гуманістичні ідеї у вихованні дитини. На цей час припадає створення першої школи інтернатного типу для дітей „Будинок радості” Віторіно Да-Фельтре (1378–1446).

Другий період (17–19 ст.) – формування провідних ідей та концепцій соціальної педагогіки, становлення її як науки. Питання виховання розглядалися в руслі ідей перебудови суспільства, усвідомлення рівності прав усіх людей незалежно від соціального походження. Теорія соціальної педагогіки розвивалася у тісному зв’язку із соціально-педагогічною діяльністю. У цей період створюються притулки для дітей-сиріт і безпритульних, дитячі садки, школи та інші заклади для дітей з різними проблемами. Наприкінці ХІХ ст. соціальна педагогіка виокремлюється у самостійну галузь.

Третій період (з початку ХХ ст. – 90-ті роки ХХ ст.) характеризується визначенням предмету соціальної педагогіки, її функцій, розробки основних підходів та моделей до соціального виховання. Особливий внесок у розвиток соціальної педагогіки зробили вчені Німеччини. Термін „соціальна педагогіка” уведено К.Магером під час дискусії про виховання у 1844р., у подальшому його активно використовував А.Дістервег.

Існує два підходи до розуміння суті предмету соціальної педагогіки. Прихильники першого із них (К.Магер, П.Наторп, Е.Борнеманн, Ф.Шліпер, Д.Пелегер та ін.) розглядали соціальну педагогіку як науку, що має вивчати соціальну сторону виховання; передумови, методи та засоби виховання людини в суспільстві, для суспільства, через суспільство. Пауль Наторп (1854–1924) визначив три функції соціальної педагогіки: перша пов’язана зі статевим життям дитини і реалізується у колі родини та у тісних зв’язках з близькими людьми; друга – з волею, яка формується в школі і реалізується через надання знань, у результаті чого у дитини розвиваються емоційні, соціальні та моторні здібності; третя пов’язана з розумом і реалізується через діяльність у громаді. Учений вважав, що соціальна педагогіка – це педагогіка для молоді, яка має виховати у неї основи солідарності та спільноти.

Другий підхід знайшов відображення у працях А.Дістервега, Г.Ноля, Г.Боймер, К.Молленгауера та ін. Представники цього підходу намагались вирішити проблеми соціальної незахищеності робітників, освіченості народу, безпритульності дітей та підлітків тощо. Г.Ноль убачав завдання соціальної педагогіки в екстреній допомозі дитині, якщо ні сім'я, ні школа не виконують свої виховні функції, а Г.Боймер вважала: все, що не відноситься до питань виховання в сім'ї та школі, має вирішувати соціальна педагогіка.

У 60-ті роки ХХ ст. в Німеччині складається теоретичне осмислення соціального виховання як допомоги дітям, що скоїли порушення; позашкільної роботи за місцем помешкання, виховної роботи у будинках дитини, школах-інтернатах та інших закладах.

Підготовка соціальних педагогів у Німеччині почалася із 1908 р., а з початку 70-х р. ХХ століття їх підготовка стала здійснюватись у вищих навчальних закладах.

В Україні інститут соціальної педагогіки було введено на початку 90-х років минулого століття як відповідь на потребу суспільства у фахівцях, здатних надавати допомогу незахищеним верствам населення.

Розглядають кілька періодів розвитку соціальної педагогіки в Україні (СРСР): науково-практичні дослідження кінця ХІХ - початку ХХ століття; практична діяльність і наукові розробки у 20-30-х роках; період початкового досвіду, емпіричного пошуку, появи перших спеціалістів; 70-80-ті рр. – розвиток мережі різноманітних педагогічних комплексів; 90-ті роки – розбудова галузі „соціальна педагогіка”, підготовка фахівців, створення мережі соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді.

На межі ХХ–ХХІст. в Україні розпочалося об'єднання спеціалістів соціальної сфери. 1992р. з метою консолідації зусиль у становленні й розвитку соціальної педагогіки та соціальної роботи створено Українську асоціацію соціальних педагогів і спеціалістів соціальної роботи, яка з 1994 р. є членом Міжнародної федерації соціальних працівників.

Тема 4. Соціалізація як провідна категорія соціальної педагогіки.

Поняття “соціалізація” уведено в науковий обіг американським соціологом Ф.Гуддингсом наприкінці минулого століття для позначення процесу розвитку соціальної природи особистості. У сучасній науковій літературі поняття “соціалізація” широко використовується для опису процесу формування особистості під впливом соціального середовища. Обсяг поняття “соціалізація” ширший, ніж „виховання”. Виховання – це цілеспрямований процес впливу, за допомогою якого індивіду намагаються прищепити бажані риси та якості, а соціалізація включає також непередбачені, спонтанні впливи, завдяки яким особистість прилучається до культури, стає повноправним членом суспільства.

Поняття “формування” відображає процес становлення і розвитку особистості під кутом зору появи, формування, набуття закінченості та зрілості її особистісних рис; соціалізація фіксує не лише процес становлення,

а й розвиток зрілих форм соціальності індивіда, їх модифікацію у ході включення особистості в систему нових зв'язків протягом усього життя.

Поняття “соціалізація” дуже близьке до поняття “розвиток”: і перше, і друге розповсюджуються на все життя людини, але соціалізація відображає соціальну сторону людини, а розвиток – не лише соціальну, а й біологічну, психічну природу особистості. Поняття „соціалізація” більш конкретне, ніж поняття „розвиток”, тому що перше визначає розвиток людини, обумовлений типом соціальної системи, в якій живе людина.

У вітчизняній науці проблема соціалізації розглядається у кількох аспектах: філософському, соціологічному, психологічному, педагогічному.

Учені-філософи у термін "соціалізація" вкладають дуже широкий зміст: становлення людини як соціальної істоти у процесі філогенезу (С.Батенін). Соціалізація людини розглядається через призму його родової суті, не обмежується у часі і належить не одній людині, а всьому людству. Соціальне виступає головним перед біологічним в особистості. Джерело соціальних сил – у специфіці соціальних відносин; міра розвиненості людини визначається мірою вступу особистості у зв'язки з іншими людьми.

У соціології під соціалізацією розуміють включення індивіда у систему суспільних відносин через наділення його суспільними якостями. У сучасній соціології соціалізація розглядається як період, упродовж якого відбувається інтеріоризація комплексу норм, ролей, соціальних орієнтацій (С.Дмитрієва, М. Драганов).

Представники психологічного напрямку розглядають соціалізацію як процес засвоєння індивідом соціального досвіду, протягом якого створюється конкретна особистість (П.Паригін), процес засвоєння індивідом певної системи соціальних ролей та культури (І.Кон). Немовля не має ніякого досвіду: у процесі розвитку дитина засвоює різні соціальні ролі у різних видах діяльності (гра, навчання, праця, спілкування та ін.).

Психологія, і педагогіка розглядають соціалізацію як процес становлення особистості; однак у психології цей процес вивчається як виникнення новоутворень структури особистості, а у педагогіці – як процес формування особистості шляхом передання соціального досвіду від старших поколінь молодшим.

Вітчизняна концепція соціалізації базується на таких принципах:

- соціалізація вивчається як у філогенезі, так і в онтогенезі;
- соціалізація – це не просто сума зовнішніх впливів, що регулюють проявлення іманентних індивіду біопсихологічних імпульсів та потягів. Індивідуальність – це не передумова соціалізації, а її результат;
- зміст, типові стадії та конкретні механізми соціалізації мають історичний характер. Вони змінюються від одного суспільства до іншого і залежать від соціальної ситуації;
- проблема соціалізації не прирівнюється до безпосередньої взаємодії індивіда, але вміщує усю сукупність суспільних відносин;
- соціалізація не є механічним накладання на індивіда готової соціальної форми.

Існує цілий ряд провідних концепцій соціалізації особистості.

1. *Соціалізація як інкультурація* спирається на традиції антропологічної школи Ф.Боаса і Б.Малиновського, які розглядали соціалізацію як автоматичний процес передавання культурної спадщини та оволодіння культурою, в якому дитина як *tabula rasa* сприймає культуру в ході свого індивідуального розвитку, будучи пасивним споживачем.

2. *Соціалізація як розвиток власного контролю* пов'язана з ідеєю класичного психоаналізу: люди народжуються із нахилами, які первісно асоціальні. Проблема соціалізації полягає в прирученні цих руйнівних інстинктів і здійсненні контролю над ними. Психологія класичного фрейдизму звернула увагу на контроль суспільства над природними інстинктами і на те, що в суспільстві цей контроль обертається трагедією для особистості, яка губить свободу самовираження і творчості. Поступово соціальний контроль через спеціальних агентів соціалізації інтеріоризується в особистість, але інстинкти залишаються головною рушійною силою поведінки.

3. *Соціалізація як результат міжособистісного спілкування*. Така модель запропонована символічними інтеракціоністами, які першими звернули увагу на ефект групового впливу на особистість. Школа Дж. Міда визнає особистість похідною від соціального цілого, до якого вона належить. Соціалізація охоплює процеси і результати взаємодії особистості з усією сукупністю соціальних явищ, а спілкування відбувається за об'єктивними законами, що закріплені в системі соціальних ролей.

4. *Соціалізація як процес рольового тренування*. Структурні функціоналісти ототожнювали соціалізацію із засвоєнням ролей. Соціалізація – особлива частина процесу навчання, яка передбачає "освоєння реквізиту орієнтацій для задовільного функціонування в ролі" (Т.Парсонс). Поняття ролі трактується досить механічно. Культурні цінності, що лежать в основі рольових пропозицій, порівнюються із набором готового одягу. Соціалізація – синонім адаптації, пасивної поведінки, дослівної передачі цілей і зразків поведінки від одного покоління до іншого. Незважаючи на ці негативні моменти, така концепція має дещо позитивне:

- фіксує один з важливих соціальних механізмів включення людини у систему через рольову научуваність;
- визнає, що повна соціалізація особистості у суспільстві призводить до втрати людиною своєї індивідуальності;
- рольова залежність особистості від системи розглядається як один із каналів управління і контролю за особистістю.

5. *Соціалізація як соціальна научуваність* (К.Холл, Н.Міллер, Б.Скіпер, А.Бандура, Р.Уолтерс). За Б.Скінером, соціалізація – цілком керований процес, необхідно лише ретельно зважити пропорції покарань та заохочень (стимулів) і ви дістанете реакцію – поведінку, якої прагнете.

6. *Когнітивна модель соціалізації* (Ж.Піаже, Л.Кольберг, А.Болдуїн, Л.Фестингер). Головний аспект соціалізації – це научуваність, не стільки навичкам, як у біхевіризмі, скільки розвиток пізнавальних, емоційних,

моральних структур особистості. В основі цього уявлення – модель особистості як істоти, яка здатна сприймати і переробляти інформацію. Поведінка особистості детермінована її знанням.

7. *Соціалізація як самоактуалізація особистості.* Нове розуміння соціалізації представлено в теорії А.Маслоу: ідея самоактуалізації особистості у процесі її дозрівання. Фактори й аспекти соціалізації грають мінімальну роль: вони не повинні заважати природним силам особистості, що призведуть до її спонтанного включення у суспільство.

Соціалізація здійснюється під впливом факторів, які умовно можна поділити на 4 групи:

1. Мегафактори (планета, космос).
2. Макрофактори (суспільство, держава).
3. Мезофактори (етнокультурні умови, тип поселення, в якому живе і розвивається людина).
4. Мікрофактори (сім'я, дитячий садок, школа, позашкільне середовище, релігійні конфесії, товариство однолітків тощо).

Особливе значення на макрорівні мають спосіб життя, умови, що забезпечують реалізацію навчальних потреб особистості (екологічних, житлових і побутових), умови, що забезпечують самоствердження, самовиявлення особистості на рівні соціальних потреб.

Макрорівень соціалізації забезпечує освітні орієнтації, властиві для суспільства; формування культурних загальнолюдських цінностей; збереження і відтворення генофонду нації, розвиток її інтелектуального потенціалу.

Місто і село виступають як мезофактори соціалізації особистості. Тип поселення має величезне значення для соціального становлення підлітка та молоді і по-різному впливають на них. Соціальний контроль за поведінкою людини у селі більш відчутний. Це пов'язано з тим, що на селі ще зберігаються елементи традиційної сусідської громади. Там досить стабільний склад мешканців, слабка соціальна і професійна диференціація, тісні родинні та сусідські зв'язки. У селі неможливе анонімне життя: усі про всіх все знають.

Для села характерна відкритість спілкування. Відсутність великих соціальних і культурних різниць робить спілкування односельців дуже тісним і всебічним. Вільний час прийнято проводити у клубі або в іншому місці, де збираються усі мешканці, у розмовах, іграх, заходах беруть участь різні вікові групи.

Місто впливає на сільських жителів як результат міграційних процесів (у місті живуть родичі, друзі, які навідуються додому, привозячи нові стандарти і норми життя). Вплив міста на сільських жителів іде через молодь, що поїхала вчитись до міста, але на вихідні та свята приїздить додому. Засоби масової інформації теж справляють вплив, пов'язаний з міським способом життя.

Місто є центром матеріальної і духовної культури суспільства. Населення його включає багаточисельні соціальні верстви і професійні

групи, що мають неідентичні ціннісні орієнтації та стилі життя. Місто збільшує мобільність людей, у тому числі й школярів. Діти мають більше вражень і більший обсяг інформації, носіями якої є архітектура міста, його планування, транспорт, реклама, потік людей, окремі люди, осередки культури і дозвілля тощо. У сучасному місті дитина одночасно може бути членом кількох колективів, територіально ніяк не пов'язаних. Фактично юний мешканець міста може бути у кількох соціальних світах, у кожному із яких є свої стандарти життя і спілкування. Усе це значно розширює світогляд школяра, хоча і не обов'язково у позитивному напрямку.

Мешканець міста може проводити деякий час поза всякими колективами і групами, що дає йому можливість відчувати себе автономним і навіть анонімним. Норми спілкування у місті мають свої особливості. Тут суттєво відрізняється поведінка дорослих і молоді, що схвалюється і не схвалюється; спілкування між дорослими і дітьми (у сім'ї, школі і взагалі) з бігом часу у дітей стає менш інтенсивним і відкритим. Спілкування з однолітками має вікові особливості, воно відбувається в групах, що виникають у класі або у дворі. Чим дорослішим стає школяр, тим частіше він шукає собі партнерів поза класом, школою, віддаючи перевагу приятельським компаніям, куди не так просто приймають "новачків".

Загалом, місто дає особистості більше можливостей для широкого вибору кіл і груп спілкування, системи цінностей і стилю життя; для самореалізації, як суттєвої, так і зовнішньої.

Позитивні можливості соціалізації: місто – осередок матеріальної і духовної культури; дає можливість існувати у різних соціальних групах, відчувати себе автономним і анонімним, можливість спілкування з великою кількістю людей, пересуватися на відносно великі дистанції від дому, родини, близьких.

Негативні: слабкий соціальний контроль, неідентичні ціннісні орієнтації й стилі життя, відкритість впливу на особистість неформальних, релігійних та інших організацій.

Вплив мікрофакторів на соціалізацію виявляється у формуванні продуктивних умов спілкування як домінуючого виду діяльності; формуванні соціального статусу і репутації особистості; розвитку нормативно-ціннісної системи відносин особистості.

Особливе місце у процесі соціалізації підлітка має товариство однолітків, яке виконує такі соціалізуючі функції:

- самовизначення (можливість довести свою незалежність, право на самостійні дії і вчинки);
- престижу (пошук поваги до своєї особистості й визнання її іншими);
- інструментальна (можливість досягти цілі й здійснити задуми; пошук захисту, знайомство з дівчиною та інші);
- інформаційно-розважальна (пошук розваг і порад, інтенсивний обмін інформацією, обговорення проблем, які важливі для людини).

Соціалізація особистості у взаємодії з різними факторами соціального середовища здійснюється за допомогою відповідних механізмів. У сучасній

науці немає єдиної точки зору щодо механізмів соціалізації. До них відносять: наслідування (Г.Тард); прогресивну взаємну акомодацию (приспосовування) між дитиною, що росте, і соціальним середовищем, що постійно змінюється (У.Бронфенбреннер); ідентифікацію та виокремлення (В.Мухіна), закономірну зміну фаз адаптації, індивідуалізації та інтеграції у процесі розвитку особистості (А.В.Петровський).

А.В.Мудрик визначає універсальні механізми соціалізації, які необхідно враховувати та використовувати у процесі виховання людини на різних етапах її життя: *традиційний* (неусвідомлене засвоєння норм, еталонів поведінки, поглядів і цінностей, що притаманні близькому оточенню й родині особистості); *інституціональний* (накопичення соціального досвіду та культури під час взаємодії особистості з різними інститутами суспільства та організаціями, що створені державою для соціалізації людини); *стилізований* (спрямований на засвоєння еталонів поведінки, норм та цінностей певної субкультури); *міжособистісний* (виявляється у процесі взаємодії людини із суб'єктивно значущими для неї особами); *рефлексивний* (внутрішній діалог між різними „Я” людини, з реальними або уявними особами, що відбувається насамоті).

Українська дослідниця О.В.Безпалько виокремлює соціально-психологічні (імпринтинг, наслідування, ідентифікацію, рефлексію, інтеріоризацію та екстеріоризацію) і соціально-педагогічні (традиційний, інституціональний, міжособистісний, стилізований) механізми соціалізації.

Таким чином, суть соціалізації полягає в тому, що вона є процесом і результатом розвитку та самозміни особистості під час засвоєння соціального досвіду протягом усього життя.

Контрольні запитання до модуля 1

1. Дайте визначення соціальної педагогіки, її завдань та функцій.
2. Обґрунтуйте суть предмету соціальної педагогіки.
3. Чим зумовлене різноманіття визначень соціальної педагогіки та її предмету?
4. Назвіть основні категорії соціальної педагогіки.
5. Які існують підходи до структури соціальної педагогіки як галузі наукового знання?
6. Що таке соціально-педагогічна діяльність? У чому полягає її специфіка як виду професійної діяльності?
7. Які основні функції соціально-педагогічної діяльності?
8. Опишіть структуру соціально-педагогічної діяльності. Дайте стислу характеристику всіх її компонентів.
9. Які професійні знання та навички повинен мати соціальний педагог?
10. Які нормативні документи регламентують діяльність соціального педагога?
11. Назвіть причини, що зумовили виділення соціальної педагогіки в окрему галузь знань.

12. Назвіть головні етапи розвитку соціальної педагогіки в Україні.
13. Коли офіційно було запроваджено професію „соціальний педагог” в Україні?
14. Які громадські організації вплинули на становлення й розвиток соціальної педагогіки в Україні?
15. Дайте визначення соціалізації як провідної категорії соціальної педагогіки?
16. Які принципи покладено у вивчення соціалізації?
17. Які концепції соціалізації ви знаєте?
18. Обґрунтуйте вплив макрофакторів на соціалізацію людини.
19. Покажіть на прикладах, як місце проживання впливає на соціалізацію людини.
20. Назвіть механізми соціалізації?

Література до модуля 1

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи /модульний курс дистанційного навчання/ А.Й.Капська, О.В.Безпалько, Р.Х.Вайнола; Загальна редакція А.Й.Капської. – К.: УДЦССМ, 2002. – 164 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. – К.: Логос, 2003. –134 с.
3. Коваль Л.Г., Зверєва І.Д., Хлєбїк С.Р. Соціальна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.
4. Лавриненко Н.М. Педагогіка соціалізації: Європейські абриси. – К.: Віра ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
5. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні мехнізми і технології: Навч.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 112 с.
6. Лукашевич Н.П. Социология воспитания. – К.: МАУП, 1996. –156 с.
7. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Курс лекций / Под ред. В.И.Беляева. – М.: Издательство МГСУ, 2002. – 256 с.
8. Мищик Л.И. Профессиональная подготовка социального педагога (педагогический, психологический и управленческий аспекты). – Запорожье, 1996. – 102 с.
9. Мудрик А.В. Социальная педагогика. Учебное пособие для студентов. – М.: Издательский центр ”Академия”, 1999. – 184 с.
10. Савченко С.В. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства. Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 406 с.
11. Социальная педагогика /Под ред. М.А.Галагузовой. – М.: Владос, 2000. – 416 с.
12. Соціальна педагогіка /За ред. А.Й. Капської. – К.: УДЦССМ, 2000. – 264 с.
13. Соціальна педагогіка: теорія і технології /За заг. ред. І.Д. Зверєвої. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. –316 с.

14. Харченко С.Я. Соціальна педагогіка як розділ педагогічної науки //Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2004. – №1. – С.5-10.

Семінар 1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

/2 години/

План

1. Предмет, мета і завдання соціальної педагогіки.
2. Місце соціальної педагогіки у структурі суспільних і педагогічних дисциплін.
3. Структура соціальної педагогіки.

Хід заняття

Понятійний диктант: соціальна педагогіка, соціологія виховання, соціалізація, соціально-педагогічна віктимологія, агогіка, превентивна педагогіка, герогіка, андрогогіка.

Творче завдання. Викладач пропонує назвати ознаки професії „соціальний педагог”, які знають студенти. Він записує їх на дошці, після обговорення додає до переліку ті ознаки, що не були названі. Потім пропонує студентам біля кожної ознаки зробити малюнок, який би відображав суть даної ознаки. (Можна обмежитись 4-5 ознаками).

Обговорення питань семінару

1. Що є предметом соціальної педагогіки? Її об'єктом?
2. Охарактеризуйте теоретичні та практичні завдання соціальної педагогіки як науки, галузі практичної діяльності та навчальної дисципліни.
3. Оскільки соціальна педагогіка – наука інтегрована, укажіть, з якими суспільними дисциплінами вона взаємодіє і як.

Література

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. – К.: Логос, 134 с.
2. Л.Г.Коваль, І.Д.Зверєва, С.Р.Хлеб'юк. Соціальна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.
3. Мудрик А.В. Социальная педагогика. – М.: Издательский центр "Академия", 1999. – 184 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Мищик Л.И. Профессиональная подготовка социального педагога (педагогический, психологический и управленческий аспекты). – Запорожье, 1996. – 102 с.
2. Харченко С.Я. Соціальна педагогіка як розділ педагогічної науки //Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2004. – №1. – С.5-10.

Семінар 2. ПРОВІДНІ КАТЕГОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ. ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

/ 4 години/

План

1. Провідні категорії соціальної педагогіки: соціальне середовище, соціалізація, соціальна ситуація у формуванні особистості, соціальне виховання, соціальна адаптація, соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальна допомога.
2. Принципи соціальної педагогіки.
3. Методи соціальної педагогіки.

Хід заняття

Понятійний диктант: соціалізація, ідентифікація, інтеріоризація, переконання, соціальна адаптація, соціальна ситуація формування особистості, соціальне середовище, принципи соціальної педагогіки, методи соціальної педагогіки.

Творче завдання

1. Охарактеризуйте різні підходи до визначення принципів соціальної педагогіки.
2. Зіставте класифікації принципів соціальної педагогіки, подані в різних навчальних посібниках.
3. Доведіть залежність соціального формування особистості від історичного, соціального, культурного потенціалу суспільства.

Теми рефератів

1. Навколишнє середовище як простір для соціалізації та виховання особистості.
2. Сучасні підходи щодо методів соціальної педагогіки (соціальної роботи).
3. Характеристика окремих методів соціальної педагогіки.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи /модульний курс дистанційного навчання/ А.Й.Капська, О.В.Безпалько, Р.Х.Вайнола; Загальна редакція А.Й.Капської. – К.: УДЦСМ, 2002. –164 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. – К.: Логос, 2003. –134 с.
3. Л.Г.Коваль, І.Д.Зверева, С.Р.Хлебик. Соціальна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Мищик Л.И. Профессиональная подготовка социального педагога (педагогический, психологический и управленческий аспекты). – Запорожье, 1996. – 102 с.
2. Платонова Н.М. Социальная педагогика. – С-Петербург, 1997. – 184 с.

Семінар 3. ВИТОКИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА КОРДОНОМ ТА В УКРАЇНІ

/4 години/

План

1. Зародження соціально-педагогічних ідей у середині XV111 –X1X ст.
2. Соціально-педагогічна діяльність Роберта Оуена.
3. Внесок Й. Песталоцці у розвиток соціально-педагогічної практики.
4. Тенденції розвитку соціальної педагогіки як науки й практики в західноєвропейських країнах у XX ст.
5. Розвиток ідей соціальної педагогіки в Росії та СРСР у 30-х роках XX ст.
6. Гуманістичні засади С.Русової щодо виховання дітей.
7. Соціально-педагогічний досвід А.С.Макаренка щодо виховання безпритульної молоді.
8. Організація дитячих клубів та соціального виховання за місцем проживання: історія та сьогодення.
9. Створення структури соціального виховання в СРСР та в Україні.
10. Підготовка соціальних педагогів /соціальних працівників за кордоном: її структура та специфіка.
11. Особливості підготовки соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні.

Хід заняття

Студенти готують доповіді та реферати за вказаними темами, виступають із ними на занятті, відповідають на запитання після доповідей. Обговорюється значення історичного досвіду для розвитку соціально-педагогічної практики сьогодні.

Література

1. История социальной педагогики: Хрестоматия-учеб.: Учеб. пособие /Под ред. М.А.Галагузовой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 544 с.
2. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Упорядники: С.Я.Харченко, М.С.Кратінов, Л.Ц.Ваховський та ін. – Луганськ: Альма-матер, 2005. –408 с.
3. Кравець В.П.Історія української школи та педагогіки: Курс лекцій. – Тернопіль: „Богдан”, 1994. – 139 с.

4. Попович Г. Соціальна робота в Україні і зарубіжом: Навч.-метод. посібник. – Ужгород: „Гранда”, 2000. – 132 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения : В 2-х т. /Под ред. В.А.Ротенберг, В.М.Кларина. – М.: Педагогика, 1981.
2. Оуэн Роберт. Избранные сочинения: В 2-х т. – М.-Л.: Политиздат, 1950.
3. Макаренко А.С. Педагогическая поэма. //Собрание сочинений в пяти томах./Под общ.ред. А.Терновского.- М.: Библиотека „Огонек”. Издательство „Правда”, 1971. – Т.1. – 430 с.
4. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. Сост. Л.Н.Скаткин и др.; Под ред. Н.П.Кузина и др. – М.: Педагогика, 1980. – Т1. –304с.; Т2. – 414с.

Семінар 4. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ

/2 години/

План

1. Соціально-педагогічна діяльність. Її структурні компоненти.
2. Функції соціального педагога.
3. Сфери діяльності соціального педагога. Коло зв'язків соціального педагога з іншими фахівцями у соціальному середовищі.
4. Аналіз нормативно-правової бази щодо соціально-педагогічної діяльності. Закони України „Про освіту”, „ Про охорону дитинства”, „Про соціально-педагогічну роботу з дітьми та молоддю”; „Про соціальні послуги”; „Положення про психологічну службу системи освіти України ”; Лист Міністерства освіти і науки України від 02.08.2001р. № 1/9-272 „Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів”.

Хід заняття

Понятійний диктант: соціально-педагогічна діяльність, соціально-педагогічний процес, об'єкт соціально-педагогічної діяльності, суб'єкт соціально-педагогічної діяльності, структура соціально-педагогічної діяльності, недержавна організація, соціальний педагог, соціальний працівник, волонтер.

Творче завдання. Студенти у 4 мікрогрупах знайомляться з основними положеннями Конвенції про права дитини: перша – статті 1-10; друга – 11-20; третя – 21-30; четверта – 31-40. Після ознайомлення групи готують презентацію статей у малюнках. Після презентації відбувається обговорення: „Як співвідносяться права дитини з її обов'язками?”, „ Чи повинні діти знати свої права?”, „Як зробити, щоб діти знали свої права і усвідомлювали свої обов'язки?”

До уваги викладача. Якщо дозволяють умови, можна показати відеофільм „Конвенція ООН про права дитини”.

Література

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. – К.: Логос, 2003. – 134 с.
2. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дитини. – К.: ЮНІСЕФ, 2003. – С.32-39.
3. Социальная педагогика /Под ред. М.А.Галагузовой. – М.: Издательский центр „Владос”, 2000. – 416 с.
4. Соціальна педагогіка: теорія і технології /За заг. ред. І.Д. Звереві. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: курс лекций /Под ред. В.И.Беляева. – М.: Издательство МГСУ, 2002. – 256с.
2. Соціальна педагогіка. Підручник /За ред. професора Капської А.Й.- К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 468с.

Семінар 5. ПРОФЕСІЙНИЙ ПОРТРЕТ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

/2 години/

План

1. Професійні вимоги до соціального педагога і соціального працівника.
2. Характеристика особистісних якостей соціального педагога. Критерії професійної придатності соціального педагога.
3. Етика й цінності соціального педагога та соціального працівника.

Хід заняття

Понятійний диктант: соціальний педагог, соціальний працівник, сімейний соціальний педагог, шкільний соціальний педагог, соціальна служба, кодекс етики.

Творче завдання: скласти кваліфікаційну таблицю основних знань та умінь соціального педагога у різних сферах соціально-педагогічної діяльності (в системі освіти, системі соціального захисту, в пенітенціарній системі, в організації дозвілля тощо).

Обговорення практичних ситуацій:

1.Ви зробили послугу своєму клієнтові. Чи дозволите ви йому віддячити вам:

- подарувати квіти або шоколадку;
- сплести светр;

- відремонтувати вашу машину.
2. Відвідуючи клієнта вдома, чи погодились би ви на чашку чаю або кави; на алкогольні напої; на запрошення поїсти.
  3. Чи проігнорували б ви незаконні дії свого клієнта:
    - переробку електропроводки, проведену клієнтом поза лічильником;
    - неявку в суд.

Теми рефератів

1. Підготовка соціальних педагогів у США і Канаді.
2. Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в Ізраїлі.
3. Підготовка соціальних педагогів у Німеччині та Австрії.
4. Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників у Франції.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи /модульний курс дистанційного навчання/ А.Й.Капська, О.В.Безпалько, Р.Х.Вайнола; Загальна редакція А.Й.Капської. – К.: УДЦСМ, 2002. – 164 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. – К.: Логос, 2003. – 134 с.
3. Л.Г.Коваль, І.Д.Зверева, С.Р.Хлебик. Соціальна педагогіка/ соціальна робота. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.
4. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи в Україні // Соціальна робота: теорія і практика, 2003. – № 3. – С.100-103.

Література для самостійного опрацювання

1. Патинок О.П. Теоретичні аспекти проблеми відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника. //Соціальна робота: теорія і практика. – 2006. – №3.- С.24-34.
2. Поліщук В.А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід: посібник. - Тернопіль: навчальна книга – Богдан, 2003. – 184 с.
3. Попова О.Ю. Професійна підготовка соціальних працівників до надання цільової допомоги сім'ям, що виховують ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД дітей. //Соціальна робота: теорія і практика. – 2006. – №3. – С.102-109.

Семінар 6. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

/4 години/

План

1. Загальне поняття соціалізації. Його зв'язок із поняттями „виховання”, „формування”, „розвиток”.
2. Суть соціалізації, її складники. Стадії соціалізації.
3. Людина як об'єкт, суб'єкт та жертва соціалізації.
4. Макро-, мезо-, мікрофактори соціалізації.
5. Соціально-психологічні та соціально-педагогічні механізми соціалізації особистості.
6. Моделі соціалізації.

Хід заняття

Понятійний диктант: соціалізація, виховання, розвиток, спілкування, самотність, ідентифікація, виокремлення, товариство однолітків, субкультура, мікросоціум, інститут виховання, фактор соціалізації.

Обговорення доповідей студентів

Студенти готують реферати на запропоновані теми, виступають з доповідями та відповідають на питання.

Творче завдання: проаналізуйте відомі вам етнічні стереотипи і їх вплив на соціалізацію особистості.

Самостійна робота: скласти таблицю позитивних та негативних впливів окремих факторів соціалізації (на вибір).

Теми рефератів

1. Планета й Всесвіт як фактори соціалізації особистості.
2. Взаємодія держави та суспільства в Україні як макрофактори соціалізації особистості та поколінь.
3. Зростання національної самосвідомості та її вплив на соціалізацію особистості.
4. Проблеми етноцентризму в аспекті соціалізації.
5. Особливості сімейної соціалізації в Україні.
6. Товариство однолітків як фактор соціалізації особистості.

Література

1. Мудрик А.В. Социальная педагогика. Учебное пособие для студентов. – М.: Издательский центр ”Академия”, 2001. – 184 с.

2. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики. – М.: Академический проект, 2002. – 416 с.
3. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник /За заг. ред. І.Д.Звереві. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Кон И.С. Ребенок и общество. – М.: Наука, 1988. – 270 с.
2. Кон И.С. Психология ранней юности.- М.: Просвещение, 1989.- 255 с.
3. Лавриненко Н.М.Педагогіка соціалізації: Європейські абрисы. – К.: Віра ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
4. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: Навч.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 112 с.
5. Мид М. Культура и мир детства. – М.: Наука, 1988. – 432 с.
6. Мудрик А.В. Социализация и “смутное время”. – М.: „Знание”, 1991. – 116 с.
7. Савченко С.В. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства. Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 406 с.

ПІДСУМКОВА САМОСТІЙНА РОБОТА (1 МОДУЛЬ)

Варіант 1

1. Дайте визначення понять „соціологія виховання”, „індивідуальна допомога”, „інтеріоризація”, „превенція”.
2. Визначте предмет та об’єкт соціальної педагогіки.
3. Охарактеризуйте соціальне середовище як провідну категорію соціальної педагогіки.
4. Особистість як об’єкт соціалізації.

Варіант 2

1. Дайте визначення понять „агогіка”, „методика соціального виховання”, „переконання”, „екстеріоризація”.
2. Мета та завдання соціальної педагогіки.
3. Соціальний педагог й соціальний працівник: спільне та відмінне.
4. Особистість як суб’єкт соціалізації.

Варіант 3

1. Дайте визначення понять „соціальна педагогіка”, „соціальне виховання”, „соціальна профілактика”, „ідентифікація”.
2. Назвіть функції соціальної педагогіки як галузі науки.
3. Охарактеризуйте соціальне виховання як провідну категорію соціальної педагогіки.
4. Назвіть основні функції соціального педагога/ соціального працівника.

Варіант 4

1. Дайте визначення понять „соціально-педагогічна віктимологія”, „герогіка”, „соціальний педагог”, „соціальна реабілітація”.
2. Охарактеризуйте соціальну профілактику як провідну категорію соціальної педагогіки.
3. Назвіть сфери діяльності соціального педагога.
4. Соціально-психологічні механізми соціалізації.

Варіант 5

1. Дайте визначення понять „превентивна педагогіка”, „андрагогіка”, „індивідуалізація”, „товариство однолітків”.
2. Хто є суб'єктами соціальної педагогіки?
3. Поясніть взаємозв'язок функцій та базових характеристик соціального педагога.
4. Мікрофактори соціалізації особистості: охарактеризуйте основні з них.

Варіант 6

1. Дайте визначення понять „виокремлення”, „взаємодія”, „спілкування”, „самодіяльність”, „ідентифікація”.
2. Які складники соціальної педагогіки виокремлюють автори підручника „Соціальна педагогіка” (Л.Г.Коваль, І.Д.Зверева, С.В.Хлебик)?
3. Охарактеризуйте соціальну реабілітацію як провідну категорію соціальної педагогіки.
4. Охарактеризуйте основні мезофактори соціалізації.

Варіант 7

1. Дайте визначення понять „самовиховання”, „індивідуальна робота”, „робота на вулиці”, „субкультура”.
2. Хто автор першого підручника із соціальної педагогіки? Як він визначає мету та завдання соціальної педагогіки?
3. Назвіть методи виховного впливу.
4. Як впливають на особистість мегафактори соціалізації?

Варіант 8

1. Дайте визначення понять „виховання”, „розвиток”, „ідентифікація”, „формування”, „соціалізація”.
2. Які розділи входять до складу соціальної педагогіки, на думку А.В.Мудрика?
3. Назвіть пріоритетні напрямки роботи соціального педагога з дітьми та молоддю.
4. Охарактеризуйте позитивний та негативний вплив макрофакторів соціалізації.

Варіант 9

1. Дайте визначення понять „тип мешкання”, „соціальний досвід”, „андрагогіка”, „превентивна педагогіка”, „соціальна освіта”.
2. Охарактеризуйте етапи розвитку соціальної педагогіки у Радянському Союзі та в Україні.
3. Доведіть своєрідність підготовки соціального педагога в Україні.
4. Провідні концепції соціалізації особистості: соціалізація як інкультурація, як розвиток власного контролю.

Варіант 10

1. Дайте визначення понять „професійні якості соціального педагога”, „соціальна профілактика”, „соціальні послуги”, „соціальна корекція”.
2. Які питання вирішує Українська асоціація соціальних педагогів та спеціалістів з соціальної роботи?
3. Розкажіть про систему підготовки соціального педагога в Україні.
4. Провідні концепції соціалізації особистості: соціалізація як процес рольового тренування, як соціальна научуваність.

Варіант 11

1. Дайте визначення понять „рефлексія”, „інтеріоризація”, „соціальна допомога”, „первинна профілактика”.
2. Соціальна педагогіка як інтегрована наука. Дослідження яких наук вона використовує і яким чином?
3. Розкрийте принципи соціальної педагогіки.
4. Соціалізація як результат міжособистісного спілкування і як процес самоактуалізації.

Варіант 12

1. Дайте визначення понять „імпринтинг”, „соціальна освіта”, „ділова гра”, „екстеріоризація”.
2. Охарактеризуйте методи дослідження соціальної педагогіки.
3. Охарактеризуйте соціальну допомогу як провідну категорію соціальної педагогіки.
4. Когнітивна модель соціалізації.

Варіант 13

1. Дайте визначення понять „субкультура”, „соціальне обслуговування”, „виховання”, „соціально-просвітницький тренінг”.
2. Охарактеризуйте соціалізацію як провідну категорію соціальної педагогіки.
3. Доведіть значення кодексу етики соціального педагога як основи професійної діяльності.

4. Як діють соціально-педагогічні механізми соціалізації?

Варіант 14

1. Дайте визначення понять „соціалізація”, „соціальне виховання”, „філософія соціального виховання”, „розвиток”.
2. Які професійні вимоги ставлять до соціального педагога та соціального працівника?
3. Охарактеризуйте принципи роботи соціального педагога з дітьми та молоддю.
4. Назвіть етапи розвитку соціальної педагогіки за кордоном.

Варіант 15

1. Дайте визначення понять „соціальна реабілітація”, „соціальні послуги”, „превентивна педагогіка”, „тренінг”.
2. Охарактеризуйте методи соціально-педагогічної допомоги.
3. Людина як суб’єкт, об’єкт та жертва соціалізації.
4. Стисло охарактеризуйте кодекс соціального педагога (з яких розділів він складається, які його основні положення).

МОДУЛЬ 2. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Тема 1. Розвиток дитини в соціумі

Розвиток дитини – процес, що відбувається під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, що притаманні людині як живій істоті. До зовнішніх факторів належать природне та соціальне середовище, що оточує людину, цілеспрямована діяльність щодо формування у дітей певних якостей, до внутрішніх – біологічні, спадкові фактори.

Розвиток дитини – це складний і суперечливий процес, у якому відбувається перетворення дитини з біологічного індивіда в соціальну особу – особистість.

Розвиваючись, дитина залучається до різних видів діяльності (ігрової, трудової, навчальної та ін.), спілкується з батьками, однолітками, проявляючи притаманну їй активність, що сприяє отриманню нею певного соціального досвіду. Важлива роль у розвитку дитини відводиться зовнішньому цілеспрямованому впливу. Його ефект залежить від внутрішніх сил та факторів, що визначають індивідуальне реагування дитини, а також від майстерності вихователя.

Рушійними силами розвитку особистості є протиріччя, які виникають між потребами, що постійно зростають, і можливістю їх задоволення. Потреби формують мотиви діяльності, що спонукають дитину до їх задоволення.

Учені вважають основними джерелами й умовами розвитку дитини – спадковість та середовище.

Спадковість – це певні, закладені в генетичну програму якості та особливості, які передаються дітям від батьків. Спадковість передбачає передачу як особливостей статури, кольору волосся, очей, шкіри, так і формування певних нахилів до різних видів діяльності.

Спадкові та вроджені особливості складають певний потенціал, що визначає схильність людини до розвитку. У процесі соціального розвитку та виховання людини він може бути реалізований, збільшений, послаблений або зовсім не реалізований. Визначають позитивні й негативні схильності у розвитку людини. *Позитивні схильності* – найбільш доцільний базис соціальних задатків для стимулювання спрямованого розвитку людини у процесі соціалізації, в якому він може досягти найбільших результатів у самовдосконаленні та самореалізації як особистість. Особливо це важливо враховувати у роботі з дітьми з особливими потребами. Негативні схильності – це своєрідність людини, що обмежує її можливості у соціальному розвитку або має чітко виражений негативний соціальний характер, що може негативно вплинути на соціальний розвиток.

Перетворення біологічного індивіда у соціальний суб'єкт відбувається у процесі соціалізації людини, її інтеграції в суспільство, у різні типи соціальних груп і структур завдяки засвоєнню цінностей, установок,

соціальних норм, зразків поведінки, на основі яких формуються соціальні якості особистості.

Процес соціалізації дитини відбувається у взаємодії з навколишнім середовищем, яке впливає не неї завдяки різним соціальним факторам. *Фактори середовища* – це все, що безпосередньо чи опосередковано впливає на людину: сім'я, дитячий садок, школа, шкільний колектив, особистість учителя, неформальні об'єднання, засоби масової інформації, книги тощо. Визначають 4 групи факторів середовища: *мікросередовище* (все, що безпосередньо оточує людину від народження і суттєво впливає на її розвиток: сім'я, батьки, умови життя, іграшки, книги та ін.); *мезосистема* (взаємовідносини, що складаються між різними життєвими сферами, які визначають та суттєво впливають на дієвість виховання (школа й сім'я; об'єднання, сім'я та вулиця, де діти проводять певний час); *екзосистема* (суспільні інститути, органи влади, адміністративні установи та ін., що опосередковано впливають на соціальний розвиток і виховання дитини); *макросистема* (норми культури та субкультури, світоглядні та ідеологічні позиції, що домінують у суспільстві) виступає нормативним регулятором виховної системи людини в середовищі та життєдіяльності.

Ставлення оточення до людини визначається тим, наскільки її поведінка відповідає його очікуванням. Поведінка людини обумовлюється позицією, яку вона займає в суспільстві. Соціальний статус – позиція людини в суспільстві, що характеризується певними правами та обов'язками. Статус визначає поведінку людини.

У процесі соціалізації людина засвоює накопичений людством соціальний досвід у різних сферах життєдіяльності, що дозволяє їй засвоювати певні життєво важливі соціальні ролі. Роль – це життєдіяльність людини у системі норм, що визначають її поведінку, спілкування та стосунки у даній соціальній позиції. Соціальна роль – виконання людиною певного соціального статусу відповідно до потреб буденного життя, професійної діяльності, виконуваних функцій. Соціальна роль засвоюється людиною на рівні знайомства (знає сутність діяльності); засад (уміє виконувати), удосконалення (володіє роллю на рівні спеціаліста, досвідченої людини). У процесі соціального розвитку дитина може засвоювати ролі як позитивні (син, донька, член колективу, учень), так і негативні (безпритульний, жебрак, злодій, токсикоман тощо).

Тема 2. Несприятливі умови соціалізації як соціально-педагогічна проблема. Соціально-педагогічна віктимологія

Соціально-педагогічна віктимологія (від лат. *victimae* - жертва та гр. *logos*–наука) – галузь знань, складова соціальної педагогіки, що вивчає різні категорії людей, які стали жертвами несприятливих умов соціалізації та насильства.

Віктимологія розглядає проблеми соціально-педагогічної підтримки різних категорій людей із соціальними аномаліями та фізичними вадами.

Віктимологія – соціально-педагогічна галузь знання, яка розвивається на межі педагогіки, психології, соціології, кримінології та етнографії.

Соціально-педагогічна віктимологія вирішує такі завдання: досліджує розвиток людей з різними відхиленнями, розробляє загальні та специфічні принципи, зміст, форми та методи, щодо їх профілактики, мінімізації, моделювання, компенсації, кореляції; визначає можливості суспільства, держави, інститутів соціалізації особистості, а також можливості компенсації та кореляції їх впливу на розвиток людини; розробляє соціально-педагогічні та психолого-педагогічні заходи і рекомендації з профілактики, перетворення віктимних особистостей на жертв соціалізації; вивчає ставлення людини до себе, виявляє детермінанти сприйняття себе як жертви соціалізації, встановлює прогноз щодо її розвитку і можливості щодо надання допомоги з корекції самовідношення і самосприйняття.

Під жертвою несприятливих умов соціалізації розуміють людину, умови розвитку і життя якої об'єктивно роблять її реальною або потенційною жертвою соціалізації. Існують категорії людей, які вимагають специфічних засобів соціально-педагогічної допомоги: інваліди усіх категорій, сироти, інші категорії дітей, а також дорослі та літні люди, які знаходяться під опікою держави або громадських організацій; метиси, мулати або представники інонаціональних груп, які проживають у місцях компактного розселення того чи іншого етносу; діти із сімей з низьким економічним і/або освітнім рівнем, аморальною і криміногенною атмосферою; ВІЛ-інфіковані, наркозалежні тощо.

Визначають такі види жертв несприятливих умов соціалізації: *реальні* (інваліди, люди з психосоматичними відхиленнями, а також усі, хто знаходиться під опікою держави або громадських організацій), *потенційні* (люди з акцентуаціями характеру, з граничними психічними станами, мігранти, діти, народжені в сім'ях з низьким матеріальним, культурним, освітнім рівнем) та *латентні* (обдаровані люди).

Частіше жертви не представлені у так званому “чистому вигляді”. Досить часто первинний дефект або яка-небудь інша об'єктивна обставина, наприклад, неблагополучна сім'я, спричиняють вторинні зміни у розвитку: нерідко відбувається накладання однієї ознаки на іншу. Одні ознаки мають постійний характер (сирітство, інвалідність), інші виявляються з часом (соціальна дезадаптація, алкоголізм, наркоманія). Частина з них неможливо усунути (інвалідність), а деякі можуть бути змінені або усунені (різні соціальні відхилення, протиправна поведінка тощо).

Групи населення, які з точки зору соціальної педагогіки вважаються жертвами соціалізації:

- сироти, інші категорії дітей, а також дорослі та літні люди, які знаходяться під опікою держави або громадських організацій;
- метиси або представники інонаціональних груп, які проживають у місцях компактного розселення того чи іншого етносу;
- діти із сімей з низьким економічним і/або освітнім рівнем, аморальною і/або криміногенною атмосферою;

- ВІЧ-інфіковані, наркозалежні, алкозалежні;
- діти з неповних і /або багатодітних сімей.

Віктимізація – процес та результат перетворення людини або групи людей на жертву несприятливих умов соціалізації. Віктимогенність – наявність в об'єктивних обставинах соціалізації характеристик та якостей, що створюють небезпеку та роблять людину жертвою несприятливих умов соціалізації. Віктимність – схильність людини стати жертвою несприятливих умов соціалізації.

Об'єктивні фактори, що перетворюють людину на жертву несприятливих умов соціалізації: кліматичні умови регіону, суспільство та держава, сім'я, товариство однолітків, особливості кожного вікового етапу людини тощо.

Суб'єктивні передумови перетворення людини на жертву: на рівнях *індивідууму* (темперамент, характерологічні властивості, генетична схильність до девіантної та саморуйнівної поведінки) та *особистісному* (ступінь стійкості та міра гнучкості людини, розвиток у неї рефлексії та саморегуляції, її ціннісних орієнтацій).

Тема 3. Основи теорії соціального виховання

Соціальне виховання – система соціально-педагогічних, культурних, сімейно-побутових та інших заходів, спрямованих на оволодіння та засвоєння дітьми, молоддю загальнолюдських та ініціативних знань, соціального досвіду з метою формування у них сталих ціннісних орієнтацій та адекватної соціально спрямованої поведінки.

Процес соціального виховання можна подати у вигляді схеми:

включення індивіду в систему життєдіяльності, накопичення знань та досвіду → їх інтеріоризація (перетворення внутрішніх структур психіки завдяки засвоєнню різних соціальних діяльностей) → екстеріоризація (перетворення внутрішніх структур психіки в певну поведінку).

Соціальне виховання – це планомірне створення умов для відносно цілеспрямованого розвитку та духовно-ціннісних орієнтацій людини у процесі її соціалізації. Такі умови створюються у процесі взаємодії соціальних (організації, управлінські структури) , групових (спільноти, групи людей), індивідуальних (конкретні люди) суб'єктів соціального виховання. Соціальне виховання здійснюється у трьох сферах: освіта (формальна та неформальна), організація соціального досвіду, індивідуальна допомога.

Освіта – це систематичне навчання (формальна освіта, як основна, та додаткова); просвіта, пропаганда та розповсюдження культури (неформальна освіта); стимулювання самоосвіти.

Організація соціального досвіду здійснюється через організацію життєдіяльності формальних груп; стимулювання самодіяльності у формалізованих групах; вплив на неформальні групи. Соціальний досвід – це єдність різного рівня умінь, навичок, знань та способів мислення,

стереотипів поведінки, інтеріоризованих орієнтацій і соціальних установок, закріплених відчуттів та переживань.

Виокремлюють різні методи формування соціального досвіду (громадська думка, педагогічна вимога, приучування, вправа, створення виховних ситуацій) та стимулювання поведінки (заохочення, покарання, змагання), а також методи контролю, самоконтролю і самооцінки.

Індивідуальна допомога – це усвідомлена спроба допомогти людині засвоїти знання, установки та навички, необхідні для задоволення своїх власних потреб та задоволення аналогічних потреб інших людей; в усвідомленні людиною своїх цінностей, установок, умінь; у розвитку самоусвідомлення, у самовизначенні, самореалізації, самоствердженні; у розвитку розуміння та сприйняття стосовно себе, інших, соціальних проблем; почуття приналежності до групи і соціуму.

Індивідуальна допомога реалізується у процесі консультацій (допомога у прийнятті рішень), опіки та піклування, стимулювання саморозвитку.

Принципами соціального виховання вважають: природодоцільність; культуродоцільність, центрацію соціального виховання на розвитку особистості, додатковості у соціальному вихованні.

Соціальне виховання – процес двоплановий, бо держава формулює завдання соціального виховання, створює його інфраструктуру, визначає програму, зміст. Реалізують же соціальне виховання конкретні соціальні, групові та індивідуальні суб'єкти, що мають власні ціннісні орієнтації, стереотипи, забобони, які вносять свої корективи у вимоги суспільних норм і державних установок, що призводить, з одного боку, до появи нових соціальних теорій і явищ, а з іншого – до проявів консерватизму у вихователів та їх вихованців.

Держава здійснює цілеспрямову соціалізацію підростаючого покоління за допомогою соціальних інститутів – системи соціального виховання. Система соціального виховання – цілісний соціальний механізм, що виникає у процесі взаємодії головних факторів соціалізації особистості. Загальний характер діяльності системи виховання визначається історичними умовами, в яких знаходиться суспільство.

Головними чинниками соціального виховання є біологічні, соціальні (взаємини у сім'ї та родині), побутові умови, усталені традиції та звичаї, матеріальне становище, “научіння” як спеціально орієнтована на формування певних соціальних навичок активність батьків, родичів, опікунів, наставників.

Є кілька завдань соціального виховання. По-перше, це піднесення духовної культури соціального середовища; по-друге, створення умов для гармонійного розвитку особистості, її здібностей, творчості; по-третє, боротьба з безпритульністю, створення матеріальних, організаційних, виховних умов формування підростаючих поколінь у мікросередовищі; по-четверте, охорона дитинства; по-п'яте, позашкільне виховання молоді, організація дозвілля; по-шосте, розробка методологічних основ взаємодії сім'ї, школи й оточення.

Тема 4. Основи методики соціального виховання

Методика соціального виховання – галузь педагогічного знання, в якій на практиці відбираються та конструюються нові способи доцільної організації процесу соціального виховання. Методика працює з класами типових ситуацій. Для кожного класу вона напрацьовує певний арсенал педагогічних засобів та виявляє умови ефективного їх використання.

Соціальне виховання, незалежно від типу навчально-виховного закладу, віку вихованців, має загальні закономірності. Разом з тим кожен тип навчально-виховного закладу має свої специфічні функції і відповідно до них – закономірності процесу виховання. Це зумовлює появу окремих методик виховання.

Загальні основи методики соціального виховання передбачають створення умов для розвитку людини у процесі взаємодії індивідуальних, групових, соціальних суб'єктів і включають різні методики – *організації взаємодії в життєдіяльності виховних організацій; навчання взаємодії; надання індивідуальної допомоги.*

Базовою умовою ефективності організації взаємодії у життєдіяльності виховних організацій (ЖВО) є реалізація особистісного підходу. Особистісний підхід у вихованні – послідовне ставлення до вихованця як до особистості, до відповідального і самосвідомого суб'єкта власного розвитку. Особистісний підхід – базова ціннісна орієнтація педагога, що визначає як провідну орієнтацію на розвиток особистості вихованця, а також стратегію його взаємодії з особистістю та колективом у виховному процесі на основі суб'єкт-суб'єктних відношень.

Особистісний підхід щодо особистості передбачає допомогу в усвідомленні вихованцем себе як особистості; у виявленні, розкритті та розвитку його можливостей; у становленні самосвідомості; у здійсненні суб'єктивно значущих та суспільно прийнятних самовизначення, самореалізації і самоствердження.

Особистісний підхід у колективному вихованні передбачає визнання особистості як цінності та пріоритету її перед колективом як середовищем та засобом її розвитку; створення у колективі таких взаємин, завдяки яким його члени не лише усвідомлюють себе особистостями, й вчаться бачити особистість в інших.

Особистісний підхід у соціальному вихованні базується на взаємній повазі й довірі; наданні допомоги на прохання і за згодою дитини; на відкритості й відвертості у роботі з дитиною; уникненні повчань, займанні нейтральної позиції. У процесі розмови з вихованцем соціальний педагог використовує різні ступені директивності (директива – чітко спланована розмова з метою здобуття анкетних даних) або недирективний підхід, коли ініціатива надається дитині.

Індивідуальний підхід передбачає особливу увагу до особистості, урахування умов розвитку й формування особистості; її потреб, інтересів,

статеві-вікових особливостей, особистісних якостей, здібностей; урахування впливу родини, довкілля, референтних груп.

Індивідуальний підхід складається з вивчення особистості вихованця, прогнозування виховання, здійснення індивідуальної програми розвитку вихованця, керування саморозвитком і самовихованням особистості.

Статеві-віковий підхід у соціальному вихованні передбачає урахування статевих відмінностей у сприйманні соціального досвіду, його засвоєнні й реалізації у процесі життєдіяльності особистості; облік вікових особливостей вихованців і в зв'язку з цим, ступеня підготовки їх до засвоєння соціального досвіду: молодший шкільний вік визначається активністю емпіричного досвіду й емоційним ставленням до навколишнього середовища; у середньому шкільному віці соціалізація відбувається через інтенсивне моральне формування особистості; у підлітковому віці активізується увага до внутрішнього світу людини, концентрується на зовнішніх зв'язках, на самовизнанні, самоствердженні; у старшому шкільному віці формуються індивідуально-особистісні потреби, поведінка є формою самовираження.

Умови організації ЖВО включають: шляхи організації ЖВО; управління ЖВО, самоорганізацію; актуалізацію виховних можливостей ЖВО.

У практиці соціального виховання розглядають різні варіанти створення виховних організацій.

Варіант А: організатори вносять нормативний зміст життєдіяльності відповідно до функцій виховної організації, не враховуючи особливості та інтереси вихованців.

Варіант Б: організатори вносять нормативний зміст життєдіяльності відповідно до функцій виховної організації, враховуючи певною мірою особливості та інтереси вихованців.

Варіант В: організація „зустрічі” цілей, цінностей, форм, що визначаються нормативами і визнаються вихователями, із цілями, цінностями, інтересами вихованців та напрацювання у цьому діалозі змісту життєдіяльності.

Варіант Г: життєдіяльність організується відповідно до цілей, цінностей, інтересів вихованців, а організатори усувають зриме представлення своїх цілей та цінностей.

Управління – усвідомлене використання керівниками відношень влади, наявних можливостей для створення умов, сприятливих для отримання результату, і таких, що більш повно реалізують завдання та цілі соціального виховання. Управління носить циклічний характер і включає кілька стадій: збір інформації, прогнозування, проектування, планування, організація, регулювання та аналіз процесів, що відбуваються в організації. Управління передуює життєдіяльності, що організується у виховній організації; реалізується у її процесі (відбувається корекція змісту, засобів організації в різних сферах, координація зусиль, корекція норми та ходу взаємодії членів колективу).

Самоуправління – вирішення питань ЖВО її членами у межах повноважень, делегованих керівниками. Ефективне самоуправління передбачає участь усіх членів колективу у виборі цілей життєдіяльності, шляхів їх досягнення, в організації та здійсненні діяльності, а також в аналізі та оцінці результатів.

Самоуправління реалізують загальні збори та система підзвітних їм органів, що формуються на виборній основі. Структура органів самоуправління залежить від змісту життєдіяльності, віку та інших характеристик членів колективу, рівня його розвитку, традицій організації.

Самоорганізація – процеси регулювання, що самостійно відбуваються в спільнотах, в основі яких лежать звички, традиції, особливості лідерів, норми неформальних стосунків та ін. У сфері організації діють ефективні неформальні санкції стосовно тих членів колективу, які порушили прийняті норми, звички та ін. Самоорганізація може грати як конструктивну (творчу), так і деструктивну (руйнівну) ролі.

Актуалізація виховних можливостей різних сфер життєдіяльності відбувається у тому випадку, якщо керівники, з одного боку, створюють у членів колективу інтерес до діяльності, бажання активно взаємодіяти з товаришами, а з іншого – роблять зміст діяльності суб'єктивно значущим, щоб він надихав на роздуми та усвідомлення себе, інших, ставлення до себе, до освіти та світу. Для цього у змісті ЖВО визначаються аспекти, що можуть стати суб'єктивно значущими для членів колективу, мікрогруп відповідно до їх вікових та особистісних особливостей. Зміст ЖВО може стати значущим для особистості, якщо вона відчуває можливість вирішення своїх проблем та завдань соціалізації (самовизначення, самореалізація), задоволення своїх потреб. Для колективу привабливість ЖВО пов'язана з формами її організації (активні, творчі форми).

Актуалізація змісту ЖВО стає ефективною, якщо він передбачає та стимулює самодіяльність членів колективу.

Важливою умовою ефективності взаємодії в ЖВО вважають необхідність періодичного ускладнення змісту та форм організації.

Взаємодія у ЖВО буває групова, міжгрупова та масова.

Групова взаємодія організується у життєдіяльності первинних колективів (до 30-35 осіб) між усіма членами, у середині мікрогруп (2-7 осіб) і між ними. Ця взаємодія носить функціонально-рольовий характер і передбачає включення членів колективу у визначення цілей, досягнення яких необхідне для вирішення завдань, планування шляхів їх досягнення, реалізації запланованого та аналізу результатів.

Міжгрупова взаємодія організується у виховних організаціях між первинними колективами, кожен з яких має позицію групового суб'єкта життєдіяльності.

Розглядають такі види організації міжгрупової взаємодії: *пряма взаємодія* (колективи виконують роботу однакового змісту, в один час і в одному місці, виробляючи спільний продукт (наприклад, прибирання шкільного майданчика); *сукупно-паралельна* взаємодія (колективи об'єднані

спільним завданням, яке вирішують в одному місці і в один час, але суб'єктивно кожен розглядає мету своєї роботи як відокремлену від інших (конкурс на кращу газету, виставу тощо); *сукупно-послідовна взаємодія* (колективи об'єднані спільним завданням, вирішення якого передбачає розробку кожним із них окремого групового продукту, об'єднання яких і призведе до досягнення мети (загальношкільні заходи).

Існують три способи організації міжгрупової взаємодії: *прямий* (адміністративна організація міжгрупової взаємодії); *непрямий* (керівники створюють ситуації, які об'єктивно передбачають взаємодію первинних колективів і стимулюють цю взаємодію); взаємодію організують *органи самоуправління*.

Організація масової взаємодії – робота з тимчасовим скупченням людей, об'єднаних безпосереднім просторовим контактом, зовнішнім стимулом, і які мають схожі емоційні стани (юрба). Виділяють наступні типи юрби:

- *оказіональна юрба*, що утворилась у зв'язку з інтересом до об'єкту уваги, що виник несподівано (наприклад, ДТП);
- *агресивна юрба*, що утворилась на основі сліпої ненависті до якогось об'єкту (погром, суд Лінча);
- *панічна юрба*, що стихійно рятується від реальної або уявної небезпеки;
- *конвенціональна юрба*, об'єднана інтересом до якогось масового видовища, оголошеного раніше, та згодна дотримуватися таких норм поведінки, щоб видовище відбулося (спортивні змагання, концерти).

Допомога соціального педагога у соціальному самовизначенні особистості полягає у соціально-педагогічній роботі, спрямованій на розвиток в особистості самопізнання, самовдосконалення і самореалізації. Самопізнання – осмислення того, що ми робили, як і чому робили, як ставились до інших, як вони ставились до нас і чому саме так; визнання своєї пріоритетної соціальної ролі: мати; дитина; глава фірми; розрада.

Отже, по-перше, соціальний педагог повинен спрямувати особистість на самопізнання ще й у тому плані, що їй потрібно від оточення, чого вона очікує від інших, що вона може запропонувати їм в обмін на спілкування з ними у соціальному контексті, шляхом тренінгів, навчальних бесід, індивідуального консультування виробити самопізнання особистості її рис характеру, які треба розвинути в собі для досягнення бажаного соціального статусу; чітке визначення своїх соціальних мотивів і потреб.

По-друге, консультативно-методична робота щодо визначення особистістю головних шляхів самоудосконалення для досягнення мети соціального самовизначення. Самоудосконалення – розвиток здатності змусити себе робити те, чого не бажаєш. Самоудосконалення, здійснюючись у процесі життя, з кожним днем робить особистість сильнішою, здоровішою, розумнішою, більш досконалою (розвиток волі й самодисципліни), що є гарантом успішного самовизначення.

Самоудосконалення тісно пов'язане із процесом самовизначення. Чим сильніше розвиваються здібності взагалі, тим ясніше виявляються індивідуальні здібності людини. Той, хто робить самого себе, поступово чіткіше сприймає своє майбутнє і тому для нього проблема вибору професії вирішується автоматично.

По-третє, робота по визначенню особистістю шляху її самореалізації (розвиток здібностей), яке є попереднім моментом у соціальному самовизначенні.

Надання індивідуальної допомоги – процес досить складний, тому соціальному педагогу при встановленні контакту з вихованцем (клієнтом) треба пам'ятати, що відвертість діалогу – шлях до взаєморозуміння між учасниками; клієнт вирішує для себе завдання емоційного і когнітивного сприйняття ситуації та особистості соціального педагога, тому позиція соціального педагога - “поряд” з клієнтом.

Дії соціального педагога під час установаження контакту:

- повинен зняти первісну неадекватну реакцію клієнта (проведення "розминки", наприклад, у формі нетривалої бесіди на нейтральну тему);
- поцікавитись проблемами клієнта та обговорити їх;
- слухати співрозмовника дуже уважно, стежити за його настроєм;
- показувати жестами, позами, що ви стежите за його думками;
- вникати у внутрішній світ клієнта;
- концентрувати увагу на тому, як він внутрішньо реагує на людей або події;
- подумки поставити себе на місце клієнта;
- висловити власну думку про те, чого хоче клієнт стосовно проблеми, яка обговорюється, що відчуває або збирається зробити, особливо про те, чого він ще не сказав;
- виявити передбачливість, яка б вразила співрозмовника;
- висловити власну заяву переконливо;
- стежити за розмірами своїх висловлювань. Якщо клієнт робить будь-які виправлення щодо ваших висловлювань, приймайте їх рішуче не гаючись.

Тема 5. Поняття „норма” і ”відхилення від норми” у соціальній педагогіці

Норма – певне ідеальне утворення, умовне визначення об'єктивної дійсності, якийсь середньо статистичний показник, що характеризує реальну дійсність, але не існує в ній.

Те, що не відповідає нормі, називають відхиленням. Відхилення можуть мати негативний (розовова відсталість) і позитивний (талановитість, обдарованість) характер.

“Аномальність” - це порушення норми, схваленого порядку, організації в бік негативних змін. Аномальна дитина може мати як фізичні вади, так і соціальні (діти-інваліди, діти-сироти, делінквенти та інше).

“Винятковість” - це також порушення норми, але в бік позитивних змін. Винятковою дитина може бути завдяки своїм незвичайним розумовим здібностям, фізичним даним (вундеркінди, обдаровані діти).

Відхилення бувають фізичні, психічні, соціальні, педагогічні.

Фізичні відхилення пов'язані зі здоров'ям людини. Існує багато класифікацій відхилень у здоров'ї та розвитку. Однією з найбільш поширених є британська трьохзіркова шкала обмежених можливостей:

недуга - втрата чи аномалія психічних або фізичних функцій, елементів анатомічної структури, що ускладнюють певну діяльність;

обмежена можливість – втрата здатності (внаслідок наявності дефіциту) виконувати певну діяльність у межах того, що вважається нормою для людини;

недієздатність - наслідок дефекту чи обмежена можливість конкретної людини, що перешкоджає чи обмежує виконання нею певної нормативної ролі, виходячи з вікових, статевих чи соціальних факторів. До відхилень у фізичному розвитку відносять хвороби порушення зору, слуху, опорно-рухового апарату.

Психічні відхилення пов'язані з розумовим розвитком дитини, її психічними недоліками. До цієї групи відхилень відносять затримку психічного розвитку (ЗПР), розумову відсталість, порушення мови різного ступеня складності, порушення емоційно-вольової сфери (аутизм, суїцидальна поведінка).

Педагогічні відхилення пов'язані з проблемами в отриманні освіти. В Україні, як і в багатьох країнах СНД, є діти, що за певних обставин не отримали освіти. Педагогічною нормою є стандарт загальної освіти, прийнятий в країні. Згідно із Законом „Про освіту” в Україні обов'язковою є загальна середня освіта.

Діти, що не отримали загальної освіти (як правило, це стосується дітей із неблагополучних сімей, з відхиленнями у психічному та фізичному розвитку), мають проблеми в інтеграції в суспільство, у подальшому професійному самовизначенні та отриманні професійної освіти.

Соціальні відхилення пов'язані з поняттям „соціальна норма”. Соціальна норма – це правила, зразок дії, ступінь дозволеної або обов'язкової поведінки (діяльності) людини (групи людей), які офіційно встановлені або склалися у суспільстві.

Соціальні норми об'єднуються у дві групи: *універсальні* (розповсюджуються на кожну людину в суспільстві) і *часткові* (стосуються та регулюють певну сферу професійної діяльності або життєдіяльності людей). Соціальні норми є елементами системи нормативної регуляції і забезпечення стійкого суспільного життя (мораль, традиція, право). Соціальні норми розподіляються на правові, моральні, політичні, релігійні та

ін. Соціальні норми і відхилення від них є невід'ємними факторами функціонування будь-якого суспільства.

Соціальне відхилення – це такий соціальний розвиток людини, поведінка якої не відповідає цінностям і нормам, що прийняті в суспільстві та середовищі життєдіяльності. До соціальних відхилень відносять соціальне сирітство, девіантну, адиктивну та делінквентну поведінку, токсикоманію, алкоголізм, наркоманію, проституцію, бездоглядність, жебрацтво. Соціальні відхилення проявляються у формах асоціальної та антисоціальної поведінки. *Асоціальна поведінка* – поведінка людини, що не відповідає нормам, прийнятим у суспільстві, але не має протиправних дій. *Антисоціальна поведінка* – це протиправна поведінка людини.

У соціальній педагогіці та соціології визначають *поведінку, що відхиляється*, як таку, що не відповідає прийнятим в суспільстві нормам і рольовим призначенням. Поведінка, що відхиляється, може бути девіантною та делінквентною. *Девіантна* поведінка – система вчинків або окремі вчинки, дії людини, що носять характер відхилення від прийнятих норм, частіше це стосується правових та моральних норм. *Делінквентна* поведінка свідчить, що відхилення носять такий характер, який карається кримінально і полягає адміністративному втручання.

В основі поведінки, що відхиляється, лежать біосоціальні характеристики людини, процес і результат її соціального виховання, засвоєння нею негативного соціального досвіду, негативна спрямованість особистості (інтереси, потреби, мотиви, цілі, ідеали), негативні звички і відповідні їм позитивні відчуття (внутрішнє задоволення від їх прояву), що виступають регуляторами її антисоціальної, аморальної поведінки, дій, вчинків.

Основні етапи становлення девіантної поведінки:

- виникнення протиріч між соціальними нормами та особистістю;
- прояви незгоди, заперечення соціальних вимог дитиною;
- прояви протиправних дій (дрібне хуліганство, крадіжка, обман);
- рецидиви протиправних дій;
- накопичення досвіду асоціальної поведінки (насилля, хуліганство, проституція);
- включення в групу з асоціальною поведінкою;
- порушення законів; здійснення злочину.

Фактори, що обумовлюють формування девіантної поведінки:

- відхилення у психічному і фізіологічному розвитку;
- невідповідність виховання індивідуальності дитини;
- невідповідність виховного впливу своєрідності вікового розвитку;
- негативні фактори середовища формування особистості (сім'я, вулиця, однолітки);
- недоліки у вихованні дитини, підлітка;
- негативна особистісна позиція дитини, підлітка;

Превентивна педагогіка – галузь соціальної педагогіки, що займається проблемами поведінки, яка відхиляється.

Об'єкт превентивної педагогіки - сукупність реально існуючих явищ маргінального характеру, які розповсюджені у підлітково-молодіжному середовищі. Основними завданнями вважають наукове вивчення умов і факторів, які породжують соціальні відхилення; науковий аналіз природи, тенденцій, закономірностей відхилень у поведінці; дослідження соціально-психологічних механізмів деформації особистості на різних етапах її розвитку; розробка системи засобів, форм і методів ранньої діагностики відхилень у поведінці.

Профілактика соціальних відхилень передбачає використання засобів превентивного впливу - соціально-психологічних, педагогічних, юридичних, медичних, соціологічних та інше. Рання діагностика і профілактика відхилень у поведінці допомагає адаптації особистості в соціумі, сприяє індивідуальному підходу у вихованні.

Контрольні запитання до модуля 2

1. Охарактеризуйте розвиток дитини як процес.
2. Що є рушійними силами розвитку особистості?
3. Які потреби особистості визначають її розвиток?
4. Що є вирішальним у розвитку дитини - спадковість чи виховання? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Індивід та особистість: як ці поняття пов'язані між собою?
6. Що вивчає соціально-педагогічна віктимологія?
7. Кого називають жертвами несприятливих умов соціалізації? Чому?
8. Які види жертв несприятливих умов соціалізації виокремлюють?
9. Охарактеризуйте об'єктивні фактори, що сприяють перетворенню людини у жертву несприятливих умов соціалізації.
10. Назвіть суб'єктивні фактори перетворення людини у жертву несприятливих умов соціалізації.
11. Визначить сутність соціального виховання.
12. Охарактеризуйте складові соціального виховання.
13. Які ви знаєте принципи соціального виховання?
14. Які установи та структури включає система соціального виховання?
15. Хто здійснює управління системою соціального виховання?
16. Що вивчає методика соціального виховання?
17. У чому суть особистісного підходу у соціальному вихованні?
18. Стисло охарактеризуйте специфіку індивідуального та диференційованого підходів у соціальному вихованні.
19. Які існують шляхи організації життєдіяльності виховної організації?
20. Які ви знаєте види взаємодії суб'єктів соціального виховання?
21. У чому полягає суть індивідуальної допомоги, котру здійснює соціальний педагог?
22. Дайте визначення понять "норма" та „відхилення від норми”.

23. Які відхилення від норми розглядають у соціальній педагогіці?
24. Що таке „соціальна норма”?
25. Як формується девіантна поведінка?

Література до модуля 2

1. Беличева С.А. Основы превентивной психологии. – М.: „Советская Россия”, 1993. – 180 с.
2. Девиантное поведение детей и подростков: проблемы и пути их решения /Под ред. В.А. Никитина. – М., 1996. – 176 с.
3. Закон України «Про соціально-педагогічну роботу з дітьми та молоддю».
4. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел. – М.: Просвещение, 1989. – 175 с.
5. Игры: обучение, тренинг, досуг /Под ред. В.В.Петрусинского. – М.: Новая школа, 1994. – 368 с.
6. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения: Учеб.пособие для вузов. – М., 2001. –160 с.
7. Лукашевич Н.П.Социология воспитания. – К.: МАУП, 1996. – 156 с.
8. Лютий В.П.Соціальна робота з групами девіантної поведінки: Навч. посібник. – К., 2000. – 51с.
9. Максимова Н.Ю. Воспитательная работа с социально дезадаптивными школьниками //Методические рекомендации. – Киев.: ІЗМН, 1997. – 134 с.
- 10.Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Курс лекций / Под ред.. В.И.Беляева. – М.: Издательство МГСУ, 2002. – 256 с.
- 11.Мудрик А.В. Социальная педагогика. Учебное пособие для студентов. – М.: Издательский центр ”Академия”, 1999. – 184 с.
- 12.Социальная педагогика /Под ред. М.А.Галагузовой. – М.: Владос, 2000. – 416 с.
- 13.Соціальна педагогіка: теорія і технології /За заг. ред. І.Д.Звереві. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

Семінар 1. РОЗВИТОК ДИТИНИ У СОЦІУМІ

/ 2 години/

План

1. Поняття про розвиток дитини.
2. Біологічні фактори. Соціальні фактори.
3. Вплив середовища на розвиток особистості.
4. Дитяча субкультура і соціокультурний світ дитини та підлітка.

Хід заняття

Понятійний диктант: дитина, розвиток, виховання, спадковість, дитяча субкультура, роль, соціальний статус, адаптація, індивідуалізація, інтеграція.

Обговорення фільму „Люди-тварини”.

Дискусія „Спадковість чи виховання: що домінує?”

Студенти виступають з підготовленими рефератами, відповідають на запитання.

Тематика рефератів:

1. Дитяча субкультура (на прикладі певного віку, статі, регіону).
2. Соціокультурний світ дитинства (на прикладі певної сім'ї, освітнього закладу, притулку для неповнолітніх).
3. Підліткова субкультура.
4. Проблеми соціалізації дитини на різних етапах її розвитку.

Література

1. Социальная педагогика /Под ред. М.А.Галагузовой. – М.: Владос, 2000. – 416 с.
2. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Курс лекций / Под ред. В.И.Беляева. – М.: Издательство МГСУ, 2002. – 256с.
3. Мудрик А.В. Социализация и „смутное время”.– М.: Знание, 1991. – 76 с.

Література для самостійного відпрацювання

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. – М.: Наука, 1986. – 268 с.
2. Кон И.С. Ребенок и общество: историко-этнографическая перспектива. – М.: Наука, 1988. – 280 с.
3. Корчак Я. Право ребенка на уважение. // Избр. пед. произв. /Пер. с пол. К.Е.Сенкевич. – М.: Педагогика, 1979. – С.3-24.

Семінар 2. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ВІКТИМОЛОГІЯ

/2 години/

План

1. Соціально-педагогічна віктимологія як галузь соціальної педагогіки.
2. Людина як жертва несприятливих умов соціалізації.
3. Об'єктивні та суб'єктивні фактори віктимізації (перетворення людини у жертву).
4. Категорії віктимів у сучасному суспільстві.

Хід заняття

Понятійний диктант: жертва несприятливих умов, соціально-педагогічна віктимологія, віктимізація, віктимність, віктимогенність,

потенційні жертви, реальні жертви, латентні жертви, профілактика, корекція, компенсація.

Творче завдання: користуючись місцевою, регіональною пресою, наведіть приклади програм реабілітації різних категорій віктимів.

Обговорення життєвих ситуацій:

Ситуація 1. Ірина П., дівчинка 14 років, була жорстоко зґвалтована. Лікарі ледве врятували їй життя. Насильників не було покарано, тому що це діти, відомих у селі людей (хлопці 16 років, ніде не вчаться і не працюють). Слідство проводилось формально, з грубими порушеннями. Кримінальну справу не було порушено, оскільки, за словами слідчого Кам'яно-Дніпровського відділу міліції, „факт статевого зв'язку відбувався за взаємною згодою”. Слідчого навіть не збентежив той факт, що після „взаємної згоди” дівчина півтори години провела на операційному столі і більше місяця – в стаціонарі. Така несправедливість сколихнула все село. Односельці надіслали в газету копії клопотань до правоохоронних органів і вимагають розібратися у звірствах насильника І. та його друзів.(„Міг” , 15.11.2007р.)

1. До якого типу жертв можна віднести Ірину П.?
2. Якої допомоги потребує дівчина?
3. Хто може надати їй таку допомогу? Назвіть структури, які надають допомогу зґвалтованим дівчатам та жінкам.

Ситуація 2. У зв'язку з повинню у західних регіонах України тисячі людей залишилися без житла та коштів. Держава обіцяла надати допомогу, але коштів усім не дісталось.

1. До якого типу жертв можна віднести мешканців західних регіонів?
2. Якої допомоги, крім матеріальної, потребують люди?
3. Які фахівці можуть надати таку допомогу?

Ситуація 3. Микола С. (11 років) хворіє онкозахворюванням, йому необхідне постійне лікування. Протягом 6-8 місяців він знаходиться в онкодиспансері. У цей час він не вчиться і тому, коли повертається до школи, зазнає труднощів у навчанні.

1. До якого типу жертв можна віднести цього хлопчика?
2. Які проблеми будуть у нього в майбутньому?
3. Запропонуйте шляхи вирішення його проблем сьогодні? Хто повинен їх вирішувати?

Тематика рефератів

1. Тема людини – жертви в українській та російській літературі.
2. Людина-конформіст у сучасній зарубіжній та вітчизняній літературі.

3. Проблема мігрантів у сучасному світі.
4. Внутрішня міграція: її вплив на соціалізацію особистості.
5. Безпритульність як соціально-педагогічна проблема.

Література

1. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебик С.Р.. Соціальна педагогіка/ Соціальна робота. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.
2. Мудрик А.В. Социальная педагогика. Учебное пособие для студентов. – М.: Издательский центр "Академия", 1999. – 184 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Беличева С.А. Основы превентивной психологии. – М.: Сов. Россия, 1997. – 180 с.
2. Иващенко Г.М. Социальная реабилитация детей и подростков в специальных учреждениях. – М., 1996. – 176 с.
3. Тарабрина Н.В., Лазебная Е.О. Синдром посттравматических стрессовых нарушений: современное состояние и проблемы // Психологический журнал. – 1992. – Т.13. – №2. – С.14-30.

Семінар 3. СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ: СУТЬ, МЕХАНІЗМИ, ПІДХОДИ /4години/

План

1. Поняття й суть процесу соціального виховання.
2. Особистісний підхід у соціальному вихованні. Співвідношення диференційного, статево-вікового та індивідуального підходів у процесі соціального виховання.
3. Управління процесом соціального виховання.
4. Система соціального виховання. Інститути виховання, профілактики, адаптації, реабілітації, перевиховання.

Хід заняття

Понятійний диктант: процес соціального виховання, особистість, розвиток, соціалізація, особистісний підхід, статево-віковий підхід, індивідуальний підхід, диференційований підхід, цілепокладання, життєдіяльність, взаємодія, управління, самоорганізація, самодіяльність, система, рівень системи соціального виховання.

Обговорення доповідей студентів.

Творче завдання:

- наведіть приклади загального та особистого у системах виховання нашої країни та зарубіжних країн;

- наведіть приклади, що розкривають зміст різних підходів (особистісного, диференційного, статево-вікового та індивідуального) у соціальному вихованні.

Теми рефератів

1. Соціальне виховання як функція суспільства.
2. Взаємодія суб'єктів різного рівня як основа соціального виховання.
3. Проблема цілепокладання у процесі соціального виховання.
4. Варіативність змісту процесу соціального виховання.
5. Досвід організації процесу соціального виховання в Україні у ХХ столітті.
6. Досвід організації соціального виховання у сучасних умовах.

Література

1. Лукашевич Н.П. Социология воспитания. – К.: МАУП, 1996. – 180 с.
2. Мудрик А.В. Введение в социальную педагогику: Учебное пособие для студентов. – М.: Издательский центр «Академия», 1997. – 392 с.
3. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Курс лекций / Под ред. В.И.Беляева. – М.: Издательство МГСУ, 2002. – 256 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998.- 156 с.
2. Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання. – К.: ІЗМН, 1996. – 232 с.
3. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.А., Косарева Н.І., Крицька А.В. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти. – К.: ІЗМН, 1997. – 252 с.

Семінар 4. МЕТОДИКА СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

/4 години/

План

1. Умови ефективної організації взаємодії у життєдіяльності виховних організацій.
2. Форми організації взаємодії у життєдіяльності виховних організацій.
3. Навчання взаємодії у життєдіяльності виховних організацій.
4. Індивідуальна допомога у життєдіяльності виховних організацій.

Хід заняття

Понятійний диктант: методика соціального виховання, виховна організація, життєдіяльність, взаємодія, індивідуальна допомога, індивідуальні, групові та масові суб'єкти соціального виховання.

Обговорення питань семінару

Використовуючи методику „Діаграма Венна”, розгляньте сутність процесу взаємодії суб’єктів соціального виховання.

„Діаграма Венна” використовує кола для наочного опису взаємин між людьми, закладами, ідеями тощо. Визначте, що розташовується стосовно чого і що буде центром діаграми (особистість, група). Обговоріть, різні характеристики діаграми:

- розмір кола, наприклад, важливість, фізичний розмір;
- відстань між колами – фактична фізична віддаленість, доступність;
- товщина ліній – частота контактів, важливість взаємозв’язків.

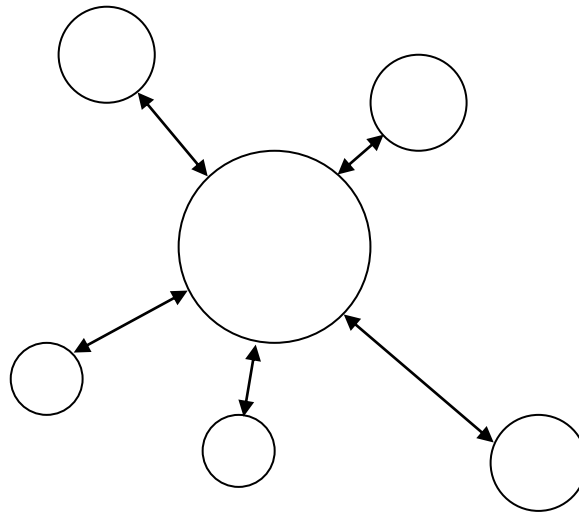

Рис. 1. Зразок діаграми Венна

Побудуйте діаграму, визначаючи усі об’єкти та їх зв’язки навколо центра. Обговоріть ці зв’язки та їх значення для особистості.

Творче завдання :

- спроектуйте варіанти навчання взаємодії у різних сферах життєдіяльності конкретного типу виховної організації до конкретного віку вихованців;
- розробіть кілька спеціальних ситуацій навчання взаємодії, що реалізують диференційований підхід, програйте їх, охарактеризуйте їх ефективність.
- розробіть кілька варіантів допомоги людям різного віку в установленні позитивних взаємин з людьми, що їх оточують.
- розіграйте кілька варіантів індивідуального консультування людей різного віку з конкретних проблем.

Тематика рефератів

1. Виховна організація як мікрофактор соціалізації та суб’єкт соціального виховання.
2. Взаємодія як загальнотеоретична категорія.
3. Когнітивні та афективні цілі взаємодії у соціальному вихованні.

4. Життєдіяльність виховної організації для дорослих.
5. Життєдіяльність організацій перевиховання.
6. Життєдіяльність закладів інтернатного типу для дітей, підлітків, молоді.

Література

1. Мудрик А.В. Социальная педагогика. Учебное пособие для студентов. – М.: Издательский центр "Академия", 1999. – 184 с.
2. Бочарова В.Г. Педагогика социальной работы. – М.: ИНФРА-М, 1994. – 170 с.
3. Виноградова М.Д., Первин И.Б. Коллективная познавательная деятельность и воспитание школьников. – М.: Просвещение, 1977. – 172 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. – М.: Просвещение, 1985. – 81 с.
2. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел. – М.: Просвещение, 1989. – 175 с.
3. Игры: обучение, тренинг, досуг /Под ред. В.В.Петрусинского. – М.: Новая школа, 1994. – 368 с.
4. Лутошкин А.Н. Как вести за собой. – М.: Просвещение, 1981. – 208 с.

Семінар 5. ПОНЯТТЯ „НОРМИ” Й „ВІДХИЛЕННЯ” В СОЦІАЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

/2 години/

План

1. Норма й відхилення: поняття та характеристики.
2. Типи відхилень. Причини соціальних відхилень.
3. Фактори, що формують девіантну поведінку людини.
4. Теорії девіацій.

Хід заняття

Понятійний диктант: жертва несприятливих умов, соціально-педагогічна віктимологія, аномалія, інваліди, сироти, віктимність, віктимогенність, соціальні, фізичні та психічні відхилення, взаємодія, профілактика, корекція, компенсація.

Обговорення питань семінару.

Проаналізуйте ситуації:

Ситуація 1. Чоловік (художник, скульптор, людина вільного духу) і дружина прожили майже 50 років. Виростили двох дочок. У старшої життя склалося, а молодшій не пощастило. У першому шлюбі прожила всього три роки. Народила доньку, але чоловік помер і його рідня вигнала жінку з

дитиною. Вона повернулася до дому. Через деякий час познайомилася з мужчиною. Стали жити в цивільному шлюбі, у них народився синок Олексій. І тут все почалося. Чоловік став пити, скандалити. Особливо діставалось дівчинці, її вітчим ненавидів. Прискіпувався, кричав з будь-якого приводу. Бабусю міг образити, лише за те, що цукерку дала дівчинці. Потім почав битися. Бив дружину, тещу, дітей. Скільки разів сім'я зверталася до міліції - нічого не домоглися. Одного разу, дізнавшись, що теща одержала грошову компенсацію з Німеччини (як малолітній в'язень концтабору), зять почав вимагати гроші. Не отримавши їх, з криками „Уб'ю” кинувся до тещі. Вона сховалася у сусідів. А потім разом з донькою та онуками пішла з дому, ховалися від зятя протягом кількох років. Повернулися додому лише після його смерті...

1. Хто винен у цій ситуації?
2. Чому це тривало так довго?
3. Які закони існують в Україні, щодо попередження домашнього насильства?
4. Як можна було б допомогти цій сім'ї?
5. Складіть програму роботи з жінкою та дітьми, що потерпіли від домашнього тирана.

Ситуація 2. „ Ми з донькою поминали Єгора, коли зателефонували з агенції нерухомості і сказали, що треба підписати документи. Ми дізналися, що нашу однокімнатну квартиру продано, усі документи оформлено, слід їх лише підписати. Коли Єгор захворів, він почав говорити про продаж квартири, але я відмовилась. Його спочатку лікували від туберкульозу, а потім виявилось, що у нього рак. Ми йому допомагали, купували всі необхідні ліки і думали, що він залишив думку про продаж житла. Після його смерті з'ясувалось, що за посередництвом агентства нерухомості він уклав дві попередні угоди: за однією з них він продає двокімнатну квартиру в Запоріжжі, а за іншою – купує будинок у с.Орлянське. Його неповнолітні діти в жодній з угод не згадувалися. За законом подібні операції мають здійснюватися зі згоди органів опіки, що здійснюють нагляд за дотриманням прав дитини. Після смерті Єгора бабусі, що стала опікуном дітей, почали телефонувати з агенції й вимагати підписати договори, продати квартиру й переїхати у сільський будинок...”

1. Як, на вашу думку, могла завершитися ця історія?
2. Як допомогти бабусі з онуками?
3. До якої інстанції слід звертатися в цьому випадку?
4. Про що слід пам'ятати, щоб не опинитися в такій ситуації?

Література

1. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Курс лекций / Под ред.. В.И.Беляева. – М.: Издательство МГСУ, 2002. – 256 с.
2. Социальная педагогика /Под ред. М.А.Галагузовой. – М.: Владос, 2000. – 416 с.

3. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения: Учеб. пособие для вузов. – М., 2001. – 160 с.
4. Максимова Н.Ю. Воспитательная работа с социально дезадаптивными школьниками // Методические рекомендации. – К.: ІЗМН, 1997. – 134 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Тютюнник О. Тренінг як форма соціального навчання підлітків при здійсненні первинної соціально-педагогічної профілактики вживання наркотиків // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – №1. – С.89-96.
2. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. – К.: ІЗМН, 1996. – 220 с.
3. Селіванова Л.М., Дегтяр О.О. Впровадження елементів програми примирення між потерпілими та правопорушниками: перші кроки// Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2006. – № 2. – С.103-109.

ПІДСУМКОВА САМОСТІЙНА РОБОТА (2 МОДУЛЬ)

Варіант 1

1. Дайте визначення понять „дитина”, „розвиток”, „жертва несприятливих умов соціалізації”, „процес соціального виховання”, „аномалія”.
2. Які потреби особистості визначають її розвиток?
3. Система соціального виховання, її складники.
4. Які проблеми можуть виникнути у підлітка, якщо його приятелі пропонують пограбувати п'яницю? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 2

1. Дайте визначення понять „виховання”, „потенційні жертви”, „розвиток”, „організація соціального досвіду”, „виняткова дитина”.
2. Охарактеризуйте рушійні сили розвитку особистості.
3. Назвіть основні інститути соціального виховання та їх завдання.
4. Які проблеми можуть виникнути у трирічній дитини, батьки якої загинули в автокатастрофі? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 3

1. Дайте визначення понять „дитяча субкультура”, „віктимологія”, „особистість”, „індивідуальна допомога”, „фізичні відхилення”.
2. Як впливає спадковість на розвиток особистості? Наведіть приклади.
3. Хто здійснює управління системою соціального виховання? Наведіть приклади на місцевому матеріалі.
4. Які проблеми можуть виникнути у дітей, якщо їх батьки ніде не працюють, а лише пиячать? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 4

1. Дайте визначення понять „соціальна роль”, „віктимізація”, „особистісний підхід”, „взаємодія”, „психічні відхилення”.
2. Як впливає на особистість зовнішнє оточення? Наведіть приклади.
3. Соціальне виховання, його сутність, складники.
4. Які проблеми можуть виникнути у дівчинки 16 років, що разом з подружками пішла до нічного клубу? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 5

1. Дайте визначення понять „соціальний статус”, „віктимність”, „соціалізація”, „чинники соціального виховання”, „недієздатність”.
2. Чи можливо через виховання зменшити вплив негативної спадковості? Обґрунтуйте відповідь.
3. Основні підходи в соціальному вихованні. Дайте їх стислу характеристику.
4. Які проблеми можуть виникнути в сім'ї, яка має дитину-інваліда? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 6

1. Дайте визначення понять „адаптація”, „віктимогенність”, „статєво-віковий підхід”, „методика соціального виховання”, „недуга”.
2. Що вивчає соціально-педагогічна віктимологія?
3. У чому суть особистісного підходу у соціальному вихованні?
4. Які проблеми можуть виникнути у підлітка, якщо він дізнався, що його батьки розлучаються? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 7

1. Дайте визначення понять „індивідуалізація”, „реальні жертви”, „індивідуальний підхід”, „виховна організація”, „превентивна педагогіка”.
2. Як на віктимізацію людини можуть впливати природно-кліматичні умови? Наведіть приклади.
3. Взаємовплив та взаємозв'язок особистісного, індивідуального та диференційованого підходів у соціальному вихованні.
4. Які проблеми можуть виникнути у дітей, якщо їх мати залишила вдома і її місцезнаходження невідоме? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 8

1. Дайте визначення понять „інтеграція”, „латентні жертви”, „диференційований підхід”, „суб'єкти соціального виховання”, „соціальне відхилення”.
2. Як на віктимізацію дитини може впливати сім'я? Обґрунтуйте відповідь.
3. Шляхи організації життєдіяльності виховної організації.

4. Які проблеми можуть виникнути у сім'ї, якщо в результаті пожежі вона залишилась без будинку? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 9

1. Дайте визначення понять „рушійні сили розвитку особистості”, „профілактика”, „життєдіяльність”, „групові суб'єкти соціального виховання”, „соціальна норма”.
2. Як на віктимізацію підлітків можуть впливати найближче оточення, однолітки? Обґрунтуйте відповідь.
3. Взаємодія як умова та засіб соціального виховання. Її види та особливості організації.
4. Які проблеми можуть виникнути в підлітка, який потрапив до нової школи у зв'язку з новим місцем проживання? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 10

1. Дайте визначення понять „позитивні схильності”, „корекція”, „взаємодія”, „індивідуальна допомога”, „педагогічне відхилення”.
2. Чи можуть однолітки сприяти позитивній соціалізації підлітків? Обґрунтуйте відповідь.
3. Шляхи створення виховних організацій.
4. Які проблеми можуть виникнути в дітей, що живуть з батьком-інвалідом? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 11

1. Дайте визначення понять „негативні схильності”, „суб'єкти соціального виховання”, „латентні жертви”, „організація масової взаємодії”, „девіантна поведінка”.
2. Суб'єктивні фактори перетворення людини на жертву несприятливих умов соціалізації.
3. Особливості управління життєдіяльністю виховних організацій.
4. Які проблеми можуть виникнути в дитини, яку батьки примушують жебракувати? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 12

1. Дайте визначення понять „спадковість”, „компенсація”, „система соціального виховання”, „групова взаємодія”, „делінквентна поведінка”.
2. Назвіть основні фактори віктимізації в зрілому віці.
3. Особливості самоуправління у життєдіяльності виховних організацій.
4. Які проблеми можуть виникнути в сім'ї, що має 3-х дітей, а працює один батько? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 13

1. Дайте визначення понять „розвиток”, „соціально-педагогічна віктимологія”, „управління”, „сукупно-паралельна взаємодія”, „адиктивна поведінка”.

2. Назвіть основні фактори віктимізації в похилому віці.
3. Актуалізація виховних можливостей різних сфер життєдіяльності особистості.
4. Які проблеми можуть виникнути у молодій людині, яка потрапила в аварію і тепер прикута до візка? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 14

1. Дайте визначення понять „вроджені особливості”, „віктимність”, „самоорганізація”, „сукупно-послідовна взаємодія”, „асоціальна поведінка”.
2. Назвіть основні фактори віктимізації особистості у віці від 0 до трьох років.
3. Норма та відхилення від неї. Види відхилень.
4. Які проблеми можуть виникнути в жінки, що має 2-х дітей, якщо підприємство, на якому вона працює, збанкрутіло? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант 15

1. Дайте визначення понять „зовнішні чинники розвитку дитини”, „віктимогенність”, „самодіяльність”, „оказіональна юрба”, „антисоціальна поведінка”.
2. Назвіть основні фактори віктимізації в дошкільному віці.
3. Етапи формування девіантної поведінки у підлітків.
4. Які проблеми можуть виникнути в дитини, якщо її батьки працюють за кордоном? Відповідь обґрунтуйте.

МОДУЛЬ 3. ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Тема 1. Сім'я як фактор соціалізації та інститут виховання

Сім'я – найважливіший інститут соціалізації особистості. Саме в ній відбувається процес засвоєння дитиною суспільних, соціальних і культурних цінностей. Сім'я, що є найменшим осередком суспільства, репрезентує суспільство загалом, є його мініатюрним зображенням. Досвід особистості, якого вона набуває в сім'ї, визначає її індивідуальну поведінку, створює внутрішню конструкцію реальності, на основі якої людина сприймає навколишнє середовище й діє в ньому. Єдність сім'ї забезпечується любов'ю, моральною, правовою та іншими видами відповідальності усіх її членів, взаєморозумінням та емоційною прихильністю.

Сім'я тісно пов'язана із суспільством, кожен її член одночасно є членом різних колективів суспільства, тому стосунки, що складаються в сім'ї, мікроклімат сімейного виховання й спілкування залежить від того, як людина почуває себе у суспільних колективах.

Як фактор соціалізації сім'я виконує різні функції: забезпечення фізичного, розумового та емоційного розвитку дитини; формування статевої ідентичності дитини; розвиток здібностей та потенційних можливостей індивіда; забезпечення почуттям захищеності не лише дитини, а й усіх її членів; формування ціннісних орієнтацій особистості; оволодіння дитиною основними соціальними нормами.

Як інститут соціального виховання сім'я здійснює такі функції: *матеріально-економічну* (планування сімейного бюджету, участь в суспільному виробництві, організація споживчої діяльності та ін.); *репродуктивну* (продовження роду через народження дітей); *житлово-побутову* (забезпечення житлом, ведення домашнього господарства, організація побуту); *виховну* (передача дорослими членами соціального досвіду дітям); *комунікативну* (створення сприятливого мікроклімату, організація внутрішньо сімейного спілкування); *рекреативну* (організація вільного часу та відпочинку, розвиток інтересів і потреб особистості); *феліцитологічну* (відчуття щастя в сім'ї).

Як правило, об'єктом соціально-педагогічної діяльності стають, перш за все, неблагополучні сім'ї – такі, що за якихось обставин не можуть виконувати основні соціалізуючі функції. Неблагополучні сім'ї з точки зору соціального педагога класифікують за такими ознаками:

- соціально-демографічні (багатодітні, неповні, ті, що розлучаються; неповнолітні батьки);
- матеріально-житлові (малозабезпечені, із низькими заробітками, ті, що живуть у поганих побутових умовах);
- медико-соціальні (інваліди, психічно хворі, алкоlezалежні, наркоlezалежні);
- психологічні та соціально-педагогічні (несприятливий психологічний

клімат у сім'ї, конфліктні стосунки, жорстоке поводження з членами родини);

- соціально-правові (аморальна поведінка членів, наявність осіб, що повернулись з місць позбавлення волі, засуджені члени сім'ї, криміногенний спосіб життя тощо).

Існують сім'ї, які зовні мають благополучний характер, але допускають серйозні помилки у вихованні дитини (відсутність вимог до дитини, надмірна батьківська любов, надмірна суворість у вихованні, безконтрольність з боку батьків за поведінкою та успішністю дитини, відсутність урахування вікових та індивідуально-психічних особливостей дитини тощо). Усе це негативно позначається на соціалізації дитини. Крім того, у зовні благополучних сім'ях може бути негативний емоційно-психологічний клімат (споживацький характер у ставленні до життя, відсутність єдності життєвих позицій, невідповідність морально-естетичних принципів сім'ї загальноприйнятим нормам, негативний стиль життєвих стосунків, невміння раціонально вирішувати сімейні конфлікти). Вихована в таких умовах дитина відрізняється негативним ставленням до сім'ї, відсутністю потреб у спілкуванні з батьками, конфліктністю, негативним ставленням до суспільства, неадекватною самооцінкою.

Фахівець, що працює із сім'єю, називається „сімейний соціальний педагог”. Його діяльність включає такі складники: надання допомоги (психолого-педагогічної, матеріальної, консультативної); організація дозвілля; посередницькі послуги у сімейних конфліктах, у встановленні сприятливого психологічного клімату; допомога у спілкуванні та взаєморозумінні; консультування щодо прилучення до здорового способу життя; пошук шляхів взаємодії сім'ї з школою, середовищем.

Основні напрямки роботи соціального педагога з проблемними сім'ями такі: діагностика, превентивна робота з різними відхиленнями (алкоголізм, наркоманія, аморальна поведінка, криміногенна обстановка в сім'ї та інше); психологічне консультування з питань виховання дітей, захист дітей, соціальна допомога, створення умов для повноцінного розвитку дитини, корекційно-терапевтична робота.

Основні напрямки роботи соціального педагога з багатодітними сім'ями: соціальна допомога; соціальні послуги, вирішення матеріальних проблем, постійний зв'язок з державними й громадськими структурами, що надають різні послуги; створення умов соціального захисту дітей і батьків; організація дозвілля; соціальна профілактика, соціальний супровід.

Тема 2. Вулиця як середовище виховання. Діти вулиці

Виховна роль вулиці як фактора соціалізації відома давно. Особливий внесок у вивчення проблеми впливу вулиці, формування вуличних груп на початку ХХ століття було зроблено вченими Є.А. Аркіним, Н. П. Велецькою, О.Г.Зеленським, А.В.Уласовою, С.Т.Щацьким та ін. Причини активного впливу вулиці на формування особистості дитини обумовлюються

індивідуально-психологічними особливостями дитячого віку. Так, у дітей сильно розвинутий інстинкт спілкування; вони дослідники за природою; вони весь час щось створюють(щось роблять); намагаються проявити себе, власні враження; особливу роль у їх діяльності відіграє інстинкт наслідування.

Основні фактори вулиці, що впливають на соціальне виховання дитини:

- свобода прояву особистості (і за змістом, і за формою);
- субкультурне середовище спілкування, що відповідає інтересам та потребам дитини;
- різноманітність новизни і незвичайності явищ, що забезпечують задоволення допитливості дитини, її постійного інтересу і природних потреб (які справляють як позитивний, так і негативний вплив на дитину);
- спільна діяльність, що підсилює індивідуальні можливості кожної дитини, що робить її більш значущою у власних очах та в очах тих, хто її оточує;
- „активне дозвілля”, спільне проведення вільного часу;
- спільні інтереси об’єднують дітей, роблять їх взаємно цікавими.

Діти вулиці – це діти, результат виховання яких обумовлений вулицею; діти, що постійно живуть на вулиці і для яких вона стає рідним домом.

Причини появи дітей вулиці:

- втрата батьків у результаті нещасного випадку, коли дитині не надана своєчасна допомога;
- неспроможність батьків створити умови для життя та розвитку дитини;
- жорстоке ставлення до дитини в сім’ї;
- самотність дитини, коли батьки відсторонюються від її виховання;
- у матеріально забезпечених сім’ях, коли соціальні інтереси дитини залишаються поза увагою батьків;
- пошук дитиною нових неординарних можливостей для самореалізації;
- психологічні відхилення, що спонукають дитину до бродяжництва;
- недосконалість роботи працівників дитячих будинків, інтернатних закладів, що спонукає дитину залишити цей заклад;
- субкультура дитячого середовища, в якій дитина отримує соціальне задоволення.

Л.Волинець вважає, що до традиційно визнаних причин появи "дітей вулиці", необхідно віднести ще й інші:

- недосконалість системи виявлення функціонально неспроможних сімей;
- застарілі форми опіки та піклування над дітьми;
- матеріальна неспроможність сім’ї утримувати дітей призводить до поширення серед дітей такої форми заробітчанства, як жебрацтво;
- неініціювання інтернатними закладами судових справ про позбавлення батьківських прав, унаслідок чого діти-випускники інтернатних закладів формально мають батьків, але змушені "йти на вулицю";
- поширення серед асоціальних батьків економічної експлуатації дітей;

- жорстокі форми виховання дітей, часті побиття, психологічні знущання;
- психологічна схильність дітей до бродяжництва;
- загострення психологічної кризи між дітьми та батьками у звичайних сім'ях, аж до втечі дітей з дому. Відсутність психологічної підтримки сімей із сталим конфліктом між батьками та дітьми;
- діти, які через об'єктивні причини позбавлені батьківської опіки і перебувають під опікою матеріально неспроможних родичів (бабусь, дідусів тощо);
- діти психічно хворих батьків (Волинець Л. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист// Український часопис прав людини. - 1998. - № 3-4. - С.30.)

Дітей вулиці називають соціальними сиротами – дітьми, що при живих батьках залишилися без батьківської опіки.

Існують класифікації дітей вулиці:

А) відповідно до часу знаходження дитини на вулиці:

- діти, вихованням яких займаються не батьки, а вулиця, ночують удома, але весь день знаходяться на вулиці;
- діти, що періодично йдуть з дому, а потім повертаються;
- діти, що недавно покинули сім'ю і знаходяться на вулиці кілька тижнів;
- діти, що живуть на вулиці тривалий час (більше року);
- діти, вихованці сирітських закладів, що за різних обставин покинули їх;
- молоді люди, що завершили навчання в інтернатних закладах і не змогли адаптуватися до соціального середовища.

Б) залежно від соціального становища дитини:

- бездомні (не мають постійного місця помешкання або живуть в умовах, що не відповідають соціальним нормам);
- бездоглядні (діти, контроль за поведінкою яких відсутній у зв'язку з невиконанням виховних функцій батьками або особами, що їх замінюють);
- безпритульні (ті, хто мають місце мешкання, але не живуть у ньому з якихось причин).

У соціальній педагогіці існує розділ – „педагогіка середовища”, який займається вивченням педагогічних можливостей вулиці та мікросередовища особистості. С.Щацький визнавав велику роль вулиці і вважав за необхідне вивчати її та педагогізувати. Під педагогізацією середовища він розумів перетворення та організацію довкілля з метою створення більш сприятливих виховних впливів на розвиток дитини. Насправді, це перетворення стихійного і частіше негативного впливу вулиці в педагогічно доцільний цілеспрямований, організований фактор, який піддається керуванню.

Сутність педагогізації середовища полягає у визначенні й розвитку його потенціалу через культурно-освітню роботу з населенням; кооперацію виховних зусиль усіх суб'єктів середовища з метою посилення його виховного та освітнього впливу на дітей і населення району; створення своєрідного соціокультурного простору, в якому ефективно проходитиме розвиток та соціалізація дитини.

У сучасних умовах існує кілька напрямків роботи з дітьми вулиці, серед них такі:

- 1) створення соціально-педагогічних центрів за місцем проживання дітей (кімнати школярів, центри дитячої та юнацької творчості);
- 2) робота спеціальних центрів для дітей, важких у вихованні;
- 3) притулки для тимчасового перебування безпритульних дітей з подальшим їх улаштуванням у сім'ю або державний заклад;
- 4) оформлення дитини в інтернатні заклади, дитячі будинки сімейного типу та ін.

Особливого значення набуває вулична соціально-педагогічна робота, мета якої – покращення положення та здоров'я дітей та молоді, що живуть на вулиці, завдяки залученню в їх середовище того, у чому вони мають потребу, та того, чого вони позбавлені. Вулична соціально-педагогічна робота спрямована на спонукання дітей і підлітків до налагодження стосунків з людиною або групою, що піклується про них, та з тими, хто може допомогти їм у реалізації їх прав і потенційних здібностей, обдарувань, можливостей.

До основних форм вуличної соціально-педагогічної роботи відносять ігротеки, дискотеки, вуличний театр, консультування, пункти соціальної підтримки, надання інформації.

Тема 3. Школа як інститут соціального виховання

Сучасна загальноосвітня школа як інститут соціального виховання становить собою:

- освітньо-виховний заклад, що реалізує функції виховання через освіту учнів;
- організацію (загальношкільну та мережу первинних), що здійснює вплив на школярів у процесі життєдіяльності у позанавчальний час;
- соціально-психологічну групу, вплив якої на учнів відбувається під час неформального спілкування та вільної життєдіяльності, що не організується педагогами.

Сьогодні школа розглядається як відкрита соціальна система, яка включає:

- розширення соціальних контактів школи із сім'єю;
- взаємодію школи із закладами додаткової освіти, культури, іншими соціальними інститутами;
- інтеграцію зусиль педагогів з широким колом громадськості;
- проведення уроків, позаурочних занять за межами школи: у майстернях, лабораторіях, на свіжому повітрі тощо.

У системі соціального виховання можна визначити три взаємопов'язаних напрямки діяльності школи та інших соціальних інститутів:

- передання (організація) соціального досвіду учням, створення необхідних сприятливих умов для повноцінної самореалізації, саморозвитку особистості, її самоактуалізації у близькому оточенні, самовиховання у напрямку, бажаному для суспільства; активізація усіма суспільними засобами інтелектуального, емоційного, морального, культурного, фізичного та інших напрямків розвитку особистості;
- створення сприятливого середовища в сім'ї та її близькому оточенні, формування у мікросередовищі соціально значущих групових і колективних норм, орієнтацій і цінностей, що є основою сприятливого психологічного клімату, високого емоційного тону, та сприяє збереженню референтної значущості цього оточення для особистості;
- ресоціалізацію і соціальну реабілітацію, що передбачають комплекс заходів подолання асоціальних відхилень і профілактику правопорушень у дітей, підлітків, молоді, забезпечення соціальної допомоги і захисту дітям, підліткам та молоді з особливими потребами з метою подолання їх соціальної дезадаптації і включення в життя.

Напрямки діяльності соціального педагога в загальноосвітньому закладі.

1. Вивчення соціально-психологічних цінностей особистості; соціально-педагогічних впливів мікросередовища на учня (спостереження, бесіда, опитування, інтерв'ювання, анкетування, невербальний діагноз, вивчення документів, контент-аналіз).
2. Організація освітньо-виховної взаємодії з проблемною особистістю, що потребує допомоги (емпатія, підтримка дитини із сімей соціального ризику, сприяння у вирішенні проблем, співпраця з сім'єю, школою та громадою; посередництво в особистісній самореалізації, повертання особистості до самоорганізації та самостійності).
3. Соціально-психологічна допомога й підтримка особистості в кризових ситуаціях (з'ясування проблеми, реакція на проблеми, вибір програми та плану дій; допомога в організації рішення проблеми, координація зусиль найближчого оточення особистості, створення групи підтримки).
4. Корекція стосунків, способів соціальної взаємодії, посередництво у творчому розвитку особистості та групи (моделювання ситуації для нового досвіду; моделювання сфер успішної діяльності; організація діалогу й співпраці; створення мікросередовища із новими стосунками; допомога у розблокуванні позитивних емоцій; створення та оцінка ситуації успіху; зміна уявлень особистості про своє „Я”, підтримка ініціатив, створення умов для творчості).
5. Робота з педагогічним колективом, спрямована на підвищення ефективності професійної взаємодії, яка здійснюється у кількох напрямках:
  - професійна взаємодія зі спеціалістами різних соціальних служб;
  - функціонально-рольова взаємодія із членами колективу;
  - гармонізація міжособистісної взаємодії педагогічного колективу в процесі спільної діяльності;

— міжособистісна взаємодія педагогічного колективу в процесі спільної діяльності.

Функції соціального педагога у загальноосвітньому закладі:

Навчально-освітня – забезпечує цілеспрямований педагогічний вплив на поведінку та діяльність дітей і дорослих, повноцінне використання у виховному процесі засобів та можливостей соціальних інститутів, потенціалу самої особистості як активного суб'єкта виховного процесу.

Діагностична – вивчає медико-психологічні та вікові особливості, здібності людини, її інтереси, коло спілкування, умови життя, виявляє позитивні та негативні впливи, проблеми.

Організаторська – організує соціально-педагогічну діяльність дітей та дорослих, їх ініціативу, творчість; впливає на зміст дозвілля, сприяє працевлаштуванню, професійній орієнтації та адаптації, здійснює взаємодію медичних, освітніх, культурних, спортивних, правових закладів у соціально-педагогічній роботі.

Прогностична – передбачає участь у програмуванні, прогнозуванні та проектуванні процесу соціального розвитку певного мікросоціуму, діяльності різних інституцій, що займаються соціальною роботою.

Профілактична – спрямована на врахування та здійснення соціально-правових, юридичних, психологічних, педагогічних механізмів попередження та подолання негативних впливів соціуму на особистість.

Соціально-терапевтична – організує соціотерапевтичну допомогу тим, хто її потребує, забезпечує захист їх прав.

Соціально-педагогічні функції у школі виконує не лише соціальний педагог, але й усі члени колективу.

Директор школи відповідає за реалізацію Закону „Про освіту” в системі керівництва і контролю за навчально-виховним процесом; визначає основні напрямки і зміст виховання у позанавчальний час, враховує цей напрямок роботи, підбиваючи підсумки; виносить на обговорення педради питання щодо проблем з учнями; встановлює ділові контакти з керівниками підприємств та установ мікрорайону, районної адміністрації; спрямовує діяльність шкільного батьківського комітету на використання можливостей мікрорайону у встановленні тісного зв'язку школи з сім'єю.

Заступник директора школи з виховної роботи надає певну методичну допомогу у плануванні та організації клубної роботи; встановлює контакти з позашкільними закладами культури, додаткової освіти, службами у справах неповнолітніх, батьківською громадськістю та іншими соціальними інституціями для реалізації інтересів дітей та вирішення їх проблем.

Заступник директора школи з навчально-виховної роботи відповідає за реалізацію Закону „Про освіту”; здійснює наступність між дитячими дошкільними закладами та школою; спрямовує діяльність учителів-предметників на організацію різноманітних гуртків, клубів, секцій; включає ці питання у планування методичних об'єднань; орієнтує вчителів на

максимальне застосування виховних можливостей мікрорайону; допомагає у створенні консультативних пунктів для учнів у школі та за місцем проживання; несе відповідальність за педагогічну просвіту батьків та населення; організує індивідуальну допомогу дітям, що потребують особливого педагогічного підходу.

Класний керівник, учитель початкових класів знає структуру розподілу учнів за місцем проживання; виховний потенціал сім'ї дитини, надає допомогу сім'ї у вихованні дітей; використовує виховний вплив середовища для корекції дитячої поведінки.

Учитель – предметник знає інтереси дітей і діяльність їх щодо поглиблення та закріплення знань з предмету в закладах додаткової освіти; володіє інформацією про різноманітність професій батьків та мешканців мікрорайону; залучає цікавих людей до роботи з учнями на уроках та в позаурочний час; бере участь у проведенні масових заходів у школі.

Тема 4. Закордонний досвід соціального виховання у різних типах шкіл

Форми організації соціальної допомоги підліткам за кордоном досить різноманітні. Особливо слід відзначити ті, що сприяють успішній соціалізації та ресоціалізації особистості. Пошуки ефективних форм навчання і виховання, що забезпечують успішну соціалізацію, в останні роки пов'язують із спробами „розімкнути” традиційні навчально-виховні системи шкіл, враховуючи при цьому особливі історичні та національні форми буття, соціальну організацію суспільства, моделі міжособових та ідеологічних відносин.

Таким був, наприклад, проект „общинної школи” (20-ті роки ХХ ст. у Великобританії та США), який розглядав школу як освітній, культурний та дозвільний центр общини. При цьому школа займала ключове становище і була покликана забезпечити освітній рівень учнів (Великобританія). Пізніше (у 60-ті роки) діяльність общинних шкіл була сконцентрована на проблемах соціальної нерівності, особливо у великих містах. Мета общинного виховання зумовлена спробою досягти соціальних змін в умовах розвитку общини. До найважливіших ознак общинної школи віднесено:

- взаємна підтримка відносин між школою та общиною;
- розподіл засобів існування між школою та общиною;
- навчальний план та програми, орієнтовані на урахування інтересів общини, перманентна освіта;
- залучення общини до прийняття рішень та управління школою;
- розвиток общини.

Американський варіант общинної школи за основними принципами діяльності подібний до англійського, але має й відмінності. Американська община розглядається як мікро модель суспільства, в якій відбиваються усі соціально-політичні відносини у межах соціальної системи. Общині відводиться (поряд зі школою) роль вихователя підростаючого покоління. Своєрідна організація американської общини (ком'юніті -кластер) забезпечує

можливість зміцнювати і налагоджувати соціальні контакти, спрямовувати їх на допомогу школі, яка не в змозі самостійно вирішити основні навчально-виховні завдання. Саме тому підготовка американських педагогів, націлена на формування у них уміння створювати у школі атмосферу радості та співробітництва. Головне гасло обцинних шкіл – „не тиснути на учня, а, заохочуючи та схвалюючи, направляти його”.

Дитину орієнтують на здобуття хорошої освіти, стимулюється її бажання оволодіти знаннями і досягти хороших результатів, а не лише задовольнити потяг до вільного самовираження. Подібні педагогічні вимоги відповідають державній політиці у галузі освіти, яка ставить їх у пряму залежність від економічного процвітання країни.

Цікавим є фактор, що робота школи із соціалізації особистості починається з перших кроків перебування учнів у школі. Перед вступом до школи кожна дитина отримує своєрідну виховну програму, яка містить історичні відомості щодо становлення і розвитку школи та її традицій, гімн, символіку, ритуальний одяг, вітання тощо. Головні завдання програми полягають у вихованні поваги й довіри між дітьми і до дорослих, гордості та почуття власної гідності, совісті та доброти. Цьому сприяють „радники” — дорослі вихователі, котрі покликані допомагати дитині в усіх сферах: пізнавальній, емоційній, моральній, фізичній. „Радник” є у кожної дитини, він несе відповідальність за неї, спрямовуючи її у будь-яких життєвих ситуаціях, роблячи це непомітно. Саме тому кожен учень у школі відчуває себе вільним і захищеним.

Німецька модель обцинної школи є складником філософії обцинного виховання, або „виховання в душі спільності”. Вона поєднує під одним дахом дитячу школу, школу для дорослих, дитячий садок, заклади для дозвілля та відпочинку; тут переплітаються соціальна та шкільна педагогіка, освіта дорослих; шкільна, соціальна та культурна політика. Така багатофункціональність школи – принциповий аспект її концепції: школа не визнає жодних видів сегрегації, поділу на молодших та старших, німців та іноземців, здорових і хворих, середовище внутрішкільне та позашкільне. Діяльність школи спрямована на реалізацію ідей педагогізації міського середовища (місто – це велика школа) та соціалізації школи (розширення її вузькоосвітніх функцій), ідей щодо перетворення школи з периферійного закладу на обцинний центр, тобто, на центр міського життя. Реалізація ідей забезпечується природною включеністю вчителів та учнів у різні сфери міського життя (виробниче, соціальне, культурне та ін.), до того ж специфіка включеності визначається особливостями того чи іншого району, кварталу, обцини, тими проблемами, які в них виникають. Усе це сприяє природній соціалізації особистості, яка з перших днів знаходиться в активних соціально-дійових контактах і зв'язках.

Ідеї обцинної школи, обцинного виховання як однієї з ідей соціалізації особистості отримали розповсюдження у багатьох країнах світу. Але це лише один із підходів у вирішенні проблеми соціалізації молоді. У тій же Німеччині, продовжуючи і спираючись на історичні традиції демократичного

руху початку ХХ століття, до нових традицій додаються аспекти та ідеї, які виявилися плідними. Це, наприклад, оновлена модель Вальдорфської школи, що виникла майже 100 років тому. Розглядаючи цю модель насамперед як тип закладу соціалізації особистості, слід відзначити, що основне завдання діяльності школи полягає у пробудженні сутнісних сил дитини, яка сама повинна знайти шляхи і засоби, щоб упоратися з життєвими труднощами, пристосуватися і бути життєздатною. Саме тому найважливішими педагогічними принципами Вальдорфської школи є: *орієнтація на рівень розвитку, соціальний досвід, потреби окремого учня, індивідуальне стимулювання; акцент – на розвиток емоційної сфери, використання різноманітної практичної діяльності*. Засновник цієї моделі Рудольф Штейнер був проти того, щоб система освіти відігравала у соціальній сфері провідну роль, а школа готувала людину такою, якої потребує держава. На його думку, все повинно бути навпаки: не можна робити з підростаючого покоління те, чого вимагає соціальний порядок, потрібно соціальний порядок співвіднести з потребами і бажаннями людини – це і буде сприяти розвитку суспільства через розвиток особистості. Деякі ідеї Р. Штейнера отримують подальший розвиток та осмислення, наприклад, діалектика взаємодії між соціальним середовищем та особистістю; трактування цілей гуманізму, яке все більше розуміється як проблема взаємодії „людина – природа – суспільство” та ін.

Із специфікою поставленої виховної мети пов'язана і специфіка організації навчально-виховного процесу. Це початок шкільного дня з ритмічної гімнастики для малюків; більш складні форми ритмічної зарядки для старших школярів; це розумові тренінги, художньо-естетичне начало як принцип навчання й виховання; організація практичної діяльності, починаючи з рухів, фізичних і тілесних вправ, завершуючи участю у простіших формах праці, а згодом – і практика на промислових підприємствах, у сільському господарстві, у сфері соціальної роботи; ритмічна будова навчальних занять і всього шкільного дня; атмосфера доброзичливості, радості, любові до людини.

В основу організації діяльності школи покладено принцип самоврядування. У школі не було директора, жодних рангових відмінностей серед вчителів, не було різниці в оплаті їх праці. Існувала громадська рада, до якої входили вчителі, учні, батьки, усі, хто сприяв розвиткові школи.

Рух Вальдорфських шкіл з кожним роком поширюється. Сьогодні у світі існує понад 500 подібних моделей. Отримала розповсюдження ця ідея й у вітчизняній педагогіці. Пошуки власних варіантів концентруються навколо таких проблем, як створення широких можливостей для реалізації усіх здібностей дитини, її природи; демократизація усього процесу навчання і виховання, розширення дитячого самоврядування, партнерський стиль взаємин між учителем та учнями; культурологічний підхід до освіти, розгляд людини як носія культури свого часу; спільне навчання дітей; трудове навчання й виховання, підготовка до ролі господаря; турбота про моральне, естетичне, фізичне виховання, здоровий спосіб життя; уведення курсу

„соціальні науки”, посилення громадянського виховання, виховання в душі співдружності, загальнолюдських ідеалів; організація виховної роботи на принципах єдності прав та обов'язків тощо.

Цікавою є модель відкритої школи як форми соціальної допомоги („Школа без стін” – США, „Місто як школа” – Західний Берлін), сутність яких полягає в тому, що більшість часу вчителі та їх учні проводять поза школою, вивчаючи рідну мову в редакції газет, математику – у комп'ютерному центрі, історію – в музеях, фізику та хімію – у лабораторіях підприємств, суспільні науки – у політклубах та ін. Дітей навчають і виховують професійні вчителі та соціальні працівники в галузі освіти — соціальні педагоги, які виступають у ролі наставників на тому чи іншому підприємстві, місці практичного навчання. У наш час у складі такої школи є старші класи. Умовами перебування в експериментальній школі є: серйозний інтерес до діяльності у професійній, культурній та соціальній сферах, а також високий рівень наполегливості у справі досягнення поставленої мети у цій галузі; достатня фізична та психологічна усталеність.

Серед характерних рис методики навчання у „Місті як школі” необхідно виділити:

- опору на дію (відпрацювання раціональної поведінки в професійній, соціальній, культурній та інших сферах);
- опору на індивідуальність (діагностика індивідуальних потреб, здібностей, пошук умов застосування);
- опору на культуру (практична діяльність, яка забезпечує глибоке розуміння проблем і значення культури в суспільстві);
- опору на предмет (різноманітність вибору теоретичних курсів, мистецтв, ремесел для професійного та особистісного самовизначення);
- принцип дослідження (питання, які виникають в учня перед початком діяльності, повинні вирішуватися самим учнем з використанням різноманітних методик дослідження);
- завдання (для кожного із предметів у межах практичного навчання ставлять прості й складні завдання). Досвід показує, що педагогічна методика „практичного навчання” в соціумі здебільшого забезпечує успішність результатів у навчанні та вихованні молоді, зростання соціальної активності, зацікавленості, розширення кола інтересів, протистояння життєвим труднощам.

Свою національну специфіку має принцип „відкритості” в японській системі шкільної освіти, соціального виховання. Ця специфіка пов'язана з національною моделлю соціальних зв'язків, міжособових стосунків, ідеологією „групової свідомості”. „Відкритість” людських відносин, яка пронизує усі сходинки соціалізації людини, лежить в основі концепції формування „суспільства друзів”, „суспільства сім'ї”. Найважливішими напрямками реалізації цієї концепції, яка характеризує діяльність фактично більшості шкіл Японії, є організація соціального досвіду дітей на рівні групи (класу), а потім школи, у подальшому – держави. При цьому учням прищеплюють навички самоаналізу, здатності приймати самостійні рішення

й виконувати дії, дотримуючись принципу „не вчити, а жити разом із дітьми”.

Оригінальною, яка не має аналогів в Україні, є ще одна форма соціальної адаптації молоді та підлітків – Молодіжна академія життя „КЕРМІТ” (м. Ченстохов, Польща).

У Маніфесті Молодіжної академії життя ідеться про те, що вона створена молодими для молодих, які залишилися самотніми, наодинці зі своїми проблемами, такими, що розгубилися у житті, не знайшли у ньому свого місця. Академія покликана допомогти таким підліткам у виявленні та розвитку своїх здібностей, формуванні кола спілкування, комфортного для усіх. Фактично Академія виконує функцію загальної профілактики поведінки у суспільстві та корекції процесу соціалізації молоді людини. Вік членів Академії становить 14—20 років. В основу роботи даної служби покладена думка про те, що лише діяльність людини у сфері охорони правди, надії, любові, творчості й свободи дозволить їй жити цілеспрямовано та духовно насичено без виникнення необхідності вживати алкоголь, наркотики, вдаватися до самогубства. Ця ж ідея покладена у назву Академії „КЕРМІТ”: конкретність, емпатія, розвиток, милосердя, інверсія, творчість.

Основні напрями роботи Академії:

- профілактична діяльність у школі, яка охоплює широке коло проблем. Інструктори Академії проводять у школах своєрідні уроки-бесіди, уроки-запитання, не обмежуючись конкретною проблемою, працюють за принципом: „Що цікавить мене сьогодні?” Робота проводиться з метою допомогти молодим людям і підліткам у пошуках відповідей на питання, що їх хвилюють, зорієнтувати учнів щодо норм життя, не нав'язуючи їх, знайти контакти у навколишньому світі, звернутися до сім'ї, ровесників, старших;

- навчальна діяльність (тренінги), яка сконцентрована у групах, що становлять 10–12 осіб і розрахована на термін 2, 4, 6, 8 місяців. У ході занять (2 рази на тиждень по 4 години) розвиваються навички спілкування, формування товариських стосунків. До груп приходять ті, хто відчуває потребу в друзях і не може ні з ким знайти контакту, хто втратив друзів, хто не знайшов спільної мови з батьками, вчителями і т. д. Фактично на заняттях-тренінгах піднімаються усі проблеми юнацтва: творчість, любов, секс, дружба тощо, їх вирішення є оригінальним у тому сенсі, що заняття, як правило, проводять ровесники-інструктори, які вже пройшли аналогічне навчання. Ефективною формою цього напрямку є виїзд на обоз (у табір) строком на 20 днів, де підлітки усе роблять самі: готують, організують свій час тощо. На 230 учасників запрошують двох опікунів – старших товаришів. Керівник Академії вважає, що саме ця форма дає хороший стимул дітям, допомагає їм виявити свої можливості, відчути свою самостійність і відповідальність за себе та інших;

- терапевтична діяльність також організується у групах (до 16 осіб), але вже із залученням професіонала-консультанта. Заняття є психотерапевтичним тренінгом відмови від алкогольної, наркотичної, тютюнової залежності. Як правило, до групи входять підлітки, які вже

спробували ці речовини. Психотерапевт частіше проводить індивідуальні заняття, ніж групові; у роботі він повністю відмовляється від медикаментів, дотримуючись ідеї, що лише повне усвідомлення особистістю своїх вад, позбавить її від них;

- організація спілкування – навчання для педагогів шкіл, батьків, усіх тих, хто хоче зрозуміти підлітка, виражена у формі студії психологічної допомоги.

У ході здійснення цих видів діяльності реалізуються основні завдання Академії:

- створення атмосфери відкритості, безпеки, взаємної довіри і добрих стосунків;

- формування комунікативних навичок, конструктивне вирішення міжособистісних конфліктів і проблем, створення і продовження взаємин дружби, любові тощо;

- розвиток самосвідомості особистості, самопізнання і самоаналізу;

- створення ієрархії духовних цінностей, гуманістичних норм співжиття, формування культури спілкування.

В історії розвитку світової соціальної педагогіки нагромаджений значний досвід в організації соціально-педагогічної допомоги й підтримки учнівської молоді, який виявляється в різних моделях. Однією із всесвітньовідомих є психолого-педагогічна служба „Гайденс”. Ставши різновидом внутрішкільної служби, вона здобула широкого розповсюдження у США й обов'язково входить до структури освіти цієї країни. Назва служби виникла від англійського дієслова „гайдн” – ‘вести, керувати, спрямовувати’. Головна мета служби – надавати допомогу особистості в пізнанні самої себе й навколишнього середовища, у виборі професії, розвитку своїх здібностей. „Гайденс” – це допомога людині у скрутній ситуації, коли вона опинилася перед необхідністю прийняти рішення, й адаптація до нової обстановки або незвичних обставин.

Спеціальні відділення „Гайденс” створені як у Міністерстві освіти США, так і в кожному штаті. Вони координують діяльність шкільних округів, проводять консультації тощо. У шкільних округах і в окремих школах розробляються власні програми „Гайденс”. У найзагальнішому вигляді їх завдання сформульовані як сприяння найповнішому розвитку потенційних можливостей школяра.

Детальніше про досвід соціального виховання за кордоном і особливості його становлення та розвитку в нашій країні можна знайти у книзі Л.Г.Коваль, І.Д.Зверєвої, С.Р.Хлебик. „Соціальна педагогіка/ соціальна робота”. К.: ІЗМН, 1997. – 392 с. та у збірнику „Актуальные проблемы социального воспитания” //Редколл.: Т.Ф.Яркина (отв.ред.) В.Г. Бочарова, В.Е.Львов. – Москва – Запорожье : Изд-во АПН СССР, 1990. – 167 с.

Семінар 1. СІМ'Я ЯК ІНСТИТУТ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

/4 години/

План

1. Суспільно-політичні погляди на значення сімейного виховання на різних етапах розвитку держави.
2. Сім'я, типи сімей. Соціальні функції сім'ї в суспільстві.
3. Психологічні механізми соціалізації дитини у різних типах сімей.
4. Зміст соціально-педагогічної роботи з сім'єю.

Хід заняття

Понятійний диктант: дитяче благополуччя, демографія, дитинство, депривація, неемоційне спілкування, емоційний комфорт, ідентифікація, індивідуальна соціальна робота, асоціальна сім'я, багатодітна сім'я, конфліктна сім'я, сім'я соціального ризику, домінантна, партнерська, благополучна сім'я.

Обговорення питань семінару

1. Яке місце займає сім'я у соціалізації особистості?
2. Проаналізуйте суспільно-політичні погляди на значення сімейного виховання у різні періоди розвитку нашої країни?
3. Дайте визначення сім'ї як соціального інституту виховання.
4. Розкрийте зміст психологічних механізмів соціалізації дитини у різних типах сімей.
5. Розкрийте зміст понять “благополучна сім'я” і “неблагополучна сім'я” з точки зору соціальної педагогіки.
6. Проаналізуйте закордонний досвід роботи з сім'єю. Які форми роботи ви вважаєте найбільш перспективними?
7. З якими проблемами, на вашу думку, можуть зіштовхнутися благополучні сім'ї?

Творче завдання. Студенти в малих групах аналізують проблеми, з якими можуть зіштовхнутися різні сім'ї (благополучні, неблагополучні, педагогічно слабкі, конфліктні, з алко- і наркозалежністю батьків та ін.) Кожна група розглядає один із типів, а потім презентує свою роботу в загальному колі.

Література

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. – К.: Логос, 2003. – 134 с.
2. Л.Г.Коваль, І.Д.Зверева, С.Р.Хлебик. Соціальна педагогіка/ Соціальна робота. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.
3. Постовий В. Г.Сучасна сім'я та її педагогіка. – К. : ІЗМН, 1994. – 132 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи: Записки детского психиатра. – М.: Просвещение, 1988. – 148 с.
2. Гребенников И.В. Основы семейной жизни. – М.: Просвещение, 1988. – 158 с.
3. Ковалев С.В. Психология современной семьи. – М.: Просвещение, 1988. – 208 с.

Практичне заняття 1. ФОРМИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З СІМ'ЄЮ

/2 години/

Завдання

Розробити для батьків орієнтовану програму спостережень за дитиною у сім'ї на тему “Особливості особистості та поведінки вашої дитини” . Студенти працюють у мікрогрупах над окремою віковою групою.

Семінар 2. СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

/4 години/

План

1. Поняття „сирітство”, „соціальне сирітство”, „діти вулиці”.
2. Причини виникнення соціальних сиріт.
3. Державна система опіки і піклування.
4. Особливості соціалізації дітей у закладах інтернатного типу.

Хід заняття

Понятійний диктант: повний сирота, неповний сирота, соціальне сирітство, діти вулиці, опіка, піклування, заклади державної опіки, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

Обговорення питань семінару

1. Що розуміють під поняттями „сирітство”, „соціальне сирітство”, „діти вулиці”?
2. Наведіть приклади ставлення до сиріт з історії України, за часів Радянської влади?
3. Охарактеризуйте сучасну систему патронату сиріт.
4. Що таке прийомна сім'я? Чим вона відрізняється від дитячого сімейного будинку?

Творче завдання. Студенти, готуючись до заняття, підбирають матеріали публікацій з місцевої преси щодо проблеми соціального сирітства та про надання соціально-педагогічної допомоги таким дітям. На занятті ці матеріали обговорюються.

Література

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. – К.: Логос, 2008. – 134 с.
2. Л.Г.Коваль, І.Д.Зверєва, С.Р.Хлеб'їк. Соціальна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Бевз Г.М., Пеша І.Д. Дитина в прийомній сім'ї: нотатки психолога. - К., 2001. – 163 с.
2. Волинець Л.С., Комарова Н.М., Антонова-Турченко О.Г., Іванова І.Б., Пеша І.В.. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. – К.: Видавництво “Студцентр”, 1998. – 148 с.
3. Діти вулиці. Методичні рекомендації /Упоряд. А.Г.Зінченко. – К.: УДЦССМ, 1999. – 98 с
4. Методичні рекомендації щодо удосконалення утримання та виховання дітей у дитячих інтернатних закладах на принципах, що базуються на Конвенції ООН про права дитини. – К.: Видавництво “Студцентр”, 1998. – 123 с.

Практичне заняття 2. КРУГЛИЙ СТІЛ “ДІТИ У СКРУТІ: ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ.”

/2 години/

Питання для обговорення:

1. Конвенція ООН “Про права дитини”. Її основні положення й принципи.
2. Стан утримання дітей в установах різного типу: школах-інтернатах, дитячих будинках, спеціалізованих навчальних закладах, приймальниках-розподільниках, державних та недержавних притулках.
3. Можливості громадських організацій у вирішенні соціальних проблем дітей-сиріт.

Хід заняття

Студенти отримують завдання ознайомитись із сучасним станом утримання дітей-сиріт, вивчити специфіку допомоги дітям-сиротам у різних закладах.

На круглий стіл можна запросити представників різних служб, що вирішують проблеми дітей-сиріт, або можна роздати відповідні ролі студентам, які при підготовці до заняття вивчають особливості надання послуг конкретними соціальними службами, „представниками” яких вони є за роллю.

Література

1. Діти, молодь і закон. Збірник документів у 2-х частинах. – К.: Етносфера, – 1994. – Част.1. – 187 с. ; Част.2. – 156 с.
2. Н.В.Шость, М.К.Козир, О.М.Ситник. Енциклопедія сучасного права неповнолітніх. – К.: Рідна мова, 1997. – 385 с.
3. Ювенальна юстиція в Україні: коментар та аналіз діючого законодавства, Конвенція про права дитини (з постатейними матеріалами). Словник-довідник з ювенальної юстиції: наук.- практ. посібник / Академія правових наук України, Інститут вивчення проблем злочинності; За заг. Ред. В.С. Зеленецького, Н.В. Сібільової. – Х.:Страйк, 2006. – 784 с. – (Серія „Юридичний Радник”).

Семінар 3. ШКОЛА ЯК ВІДКРИТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА

/4 години/

План

1. Досвід соціальної роботи у школах зарубіжних країн. Німецька та американська моделі обцинної школи як складова суспільного виховання.
2. Перетворення замкнутої авторитарної школи на відкриту соціально-педагогічну систему.
3. Передумови створення відкритої школи, співробітництво школи з різними соціальними інститутами.
4. Різні варіанти відкритої школи: досвід роботи “авторських шкіл”.
5. Соціально-педагогічні комплекси як інтегративна модель соціального виховання.

Хід заняття

Понятійний диктант: обцинна школа, відкрита школа, виховна система, інтеграція виховних сил суспільства, соціально-педагогічні комплекси, інтегровані курси і програми, практичне навчання у середовищі.

Обговорення питань семінару

1. Проаналізуйте зарубіжний досвід вирішення проблем школи та шкільного виховання.
2. Порівняйте досвід роботи “авторських шкіл” і діяльність сучасних соціально-педагогічних комплексів.
3. Розкрийте зміст поняття “обцинна школа”, проаналізуйте досвід її роботи.
4. Охарактеризуйте відомі вам моделі відкритої школи.

Література

1. Овчарова Р.С. Справочная книга социального педагога. – М.: ТЦ "Сфера", 2001. – 480 с.
2. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Курс лекций / Под ред. В.И.Беляева. – М.: Издательство МГСУ, 2002. – 256 с.
3. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики. – М.: Академический проект, 2002. – 416 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Вульфов Б. З., Семенов В. Д. Школа и социальная среда: взаимодействие. – М., 1981. – 112с.
2. Егорова Е.УВК: поиск нового типа школы / Материалы сессии научно-практического объединения "Школа-комплекс" во Львове (Опыт создания украинского УВК) // Педагогика. – 1992. – №3-4. – С.12-18.
3. Малярова Н. Н. Учебно-воспитательный комплекс: формирование интересов учащихся // Советская педагогика. – 1990. – № 2. – С. 62-72.
4. Наговицына Т. Социально-педагогические комплексы, опыт и проблемы // Народное образование. – 1988. – № 4. – С.54-60.
5. Прядко Л. С. Навчально-виховні центри у школі // Рад. Школа.– 1991. – № 9. – С.10-14.
6. Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. – Москва; Тула, 1993. – Т. 1-2.

Контрольні запитання до модуля 3

1. Дайте визначення сім'ї як інституту соціального виховання.
2. Які соціалізуючі функції виконує сім'я?
3. Які існують класифікації сімей?
4. Назвіть напрямки роботи соціального педагога з проблемними сім'ями.
5. Якої допомоги потребує багатодітна сім'я?
6. Що становив собою клуб „Сетлемент” С.Т.Шацького?
7. Які фактори вулиці впливають на соціальне виховання дитини?
8. Чому з'являються „діти вулиці”?
9. Якої допомоги потребують соціальні сироти?
10. У чому полягає суть педагогіки середовища?
11. Які структурні компоненти можна визначити в сучасному загальноосвітньому закладі?
12. Яка роль соціального педагога у загальноосвітньому навчальному закладі?
13. Охарактеризуйте функції соціального педагога у загальноосвітньому закладі.
14. У чому полягає суть обцинної школи як відкритої соціальної системи?
15. Які основні завдання Молодіжної академії життя „КЕРМІТ”?

Література до модуля 3

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи /модульний курс дистанційного навчання/ А.Й.Капська, О.В.Безпалько, Р.Х.Вайнола; Загальна редакція А.Й.Капської. – К.: УДЦССМ, 2002. – 164 с.
2. Актуальные проблемы социального воспитания /Редкол.: Т.Ф.Яркина (отв.ред.), В.Г.Бочарова, В.Е.Львов. – Москва – Запорожье: Изд-во АПН СССР, 1990. – 167 с.
3. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. – К.: Логос, 2003. – 134 с.
4. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи: Записки детского психиатра. – М.: Просвещение, 1988. – 148 с.
5. Волинець Л. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист // Український часопис прав людини. – 1998. – № 3-4. – С.30- 40.
6. Вульфов Б.З.,Семенов В.Д. Школа и социальная среда: взаимодействие. – М.: Просвещение, 1981. – 156 с.
7. Гуров В. Н. Семья и школа: деятельностные взаимоотношения // Педагогика. – 1992. – № 7– 8. – С.54-64.
8. Діти вулиці. Методичні рекомендації /Упоряд. А.Г.Зінченко. – К.: УДЦССМ, 1999. – 98 с.
9. Л.Г.Коваль, І.Д.Зверєва, С.Р.Хлеб'юк. Соціальна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.
- 10.Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Курс лекций / Под ред.. В.И.Беляева. – М.: Издательство МГСУ, 2002. – 256с.
- 11.Мудрик А.В. Социальная педагогика. Учебное пособие для студентов. – М.: Издательский центр "Академия", 1999. – 184 с.
- 12.Овчарова Р.В.Справочная книга социального педагога . – М.:ТЦ „Сфера”, 2001. – 480 с.
- 13.Социальная педагогика /Под ред. М.А.Галагузовой. – М.: Владос, 2000. – 416 с.
- 14.Соціальна педагогіка: теорія і технології /За заг.ред.І.Д.Зверєвої. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

ПІДСУМКОВА САМОСТІЙНА РОБОТА (3 МОДУЛЬ)

ВАРІАНТ 1

1. Дайте визначення понять „сім'я”, „партнерська сім'я”, „общинна школа”, „діти вулиці”, „волонтер”.
2. Назвіть основні ознаки сім'ї як фактору соціалізації особистості.
3. Етапи формування девіантної поведінки в підлітків.
4. Охарактеризуйте обцинну школу як тип відкритої школи.

ВАРІАНТ 2

1. Дайте визначення понять „репродуктивна функція сім'ї”, „феліцитологічна функція сім'ї”, „сирота”, „сімейне благополуччя”.
2. Сім'я як інститут соціального виховання.
3. Соціальне сирітство як педагогічна проблема.
4. Охарактеризуйте американську модель общинної школи.

ВАРІАНТ 3

1. Дайте визначення понять „соціальний сирота”, „виховна функція сім'ї”, „домінантна сім'я”, „вальдорфська школа”
2. Охарактеризуйте соціалізуючі функції сім'ї.
3. Діти вулиці. Їх особливості.
4. Школа як інститут соціального виховання

ВАРІАНТ 4

1. Дайте визначення понять „багатодітна сім'я”, „малозабезпечена сім'я”, „цілісна школа”, „робота на вулиці”.
2. Назвіть основні типи сімей.
3. Як виявити дітей вулиці?
4. Школа як відкрита соціальна система.

ВАРІАНТ 5

1. Дайте визначення понять „волонтер”, „центр денного перебування дітей-сиріт”, „неблагополучна сім'я”, „соціально-педагогічний комплекс”.
2. Які функції виконує сім'я?
3. Причини появи соціальних сиріт.
4. Німецька модель відкритої школи.

ВАРІАНТ 6

1. Дайте визначення понять „сирота”, „опікуни”, „сімейне неблагополуччя”, „соціальний педагог”, „виховний процес”.
2. Охарактеризуйте види неблагополучних сімей.
3. Причини появи дітей вулиці.
4. Вальдорфська школа, її суть та особливості.

ВАРІАНТ 7

1. Дайте визначення понять „соціалізація”, „інтернатний заклад”, „соціальні сироти”, „соціально-педагогічна служба”, „проблемна сім'я”.
2. Сімейне благополуччя і неблагополуччя, його суть.
3. Охарактеризуйте дітей вулиці за часом їх перебування на вулиці.
4. Охарактеризуйте проект „Місто як школа”.

ВАРІАНТ 8

1. Дайте визначення понять „сім'я”, „малозабезпечена сім'я”, „відкрита школа”, „діти вулиці”.
2. Форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю.
3. Які соціальні структури займаються дітьми вулиці?
4. Охарактеризуйте проект „Школа без стін”.

ВАРІАНТ 9

1. Дайте визначення понять „сім'я, що знаходиться у життєво несприятливих умовах”, „віктимогенність”, „опіка”, „притулок для неповнолітніх”, „соціальний педагог”.
2. Підходи до вирішення проблем сімей. Сімейна політика, її орієнтири.
3. Особливості вуличної соціальної роботи.
4. Соціально-педагогічний комплекс як інноваційна модель соціального виховання.

ВАРІАНТ 10

1. Дайте визначення понять „партнерська сім'я”, „авторитарна сім'я”, „діти вулиці”, „вальдорфська школа”.
2. Охарактеризуйте основні правила батьківської поведінки.
3. Як має вести себе соціальний педагог з дітьми вулиці?
4. Соціально-педагогічна служба, її завдання та напрямки роботи.

ВАРІАНТ 11

1. Дайте визначення понять „сім'я”, „малозабезпечена сім'я”, „батьківська позиція”, „соціально-педагогічна служба у школі”, „служба „Гайденс”.
2. Назвіть типові помилки сімейного виховання.
3. На що спрямована соціально-педагогічна робота з дітьми вулиці?
4. Принципи Вальдорфської школи.

ВАРІАНТ 12

1. Дайте визначення понять „школа соціальної реабілітації”, „соціально-педагогічний комплекс”, „сімейне неблагополуччя”, „благополучні сім'ї”, „педагогізація середовища”.
2. Назвіть ознаки батьківської позиції.
3. Охарактеризуйте дітей вулиці відповідно до їх соціального положення.
4. Особливості школи соціальної адаптації для підлітків та молоді „КЕРМІТ”.

ВАРІАНТ 13

1. Дайте визначення понять „відкрита школа”, „цілісна школа”, „дитячий будинок сімейного типу”, „Конвенція ООН про права дитини”, „батьківський авторитет”.

2. Сімейне виховання, його складники.
3. Чим займається педагогіка середовища?
4. Служба „Гайденс”, її роль у соціальному вихованні дитини.

ВАРІАНТ 14

1. Дайте визначення понять „Вальдорфська школа”, „общинна школа”, „сімейне благополуччя”, „авторитарна сім'я”, „дитина вулиці”, „соціальна сирота”.
2. Розкрийте суть і специфіку неблагополучних сімей.
3. Назвіть напрямки роботи з дітьми вулиці.
4. Основні напрями роботи школи соціальної адаптації.

ВАРІАНТ 15

1. Дайте визначення понять „рекреативна функція сім'ї”, „феліцитологічна функція сім'ї”, „педагогізація середовища”, „соціальний сирота”.
2. Назвіть основні параметри сім'ї.
3. Чому діти опиняються на вулиці?
4. Напрямки роботи соціального педагога у школі.

МОДУЛЬ 4. ПРОФЕСІЙНА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТАХ

Тема 1. Соціально-педагогічний захист дитинства

Захист інтересів та охорона прав дитинства – один із фундаментальних показників правової держави. Захистити і зберегти дитинство здоровим психічно й фізично – не тільки моральний імператив, а й потенційна передумова стійкого економічного і соціального розвитку будь-якої країни.

Виходячи з цього, завдання соціального педагога – підтримувати, обнадіювати й стимулювати дітей на розвиток власних сил, на конструктивну діяльність, використання усіх потенційних резервів.

Напрями реалізації соціально-педагогічного захисту дитинства в Україні:

- *загальноосвітній* (допоміжний, позашкільний і професійний) включає створення умов для інтелектуального розвитку особистості завдяки розгортанню мережі дитячих, підліткових, молодіжних об'єднань, шкіл, курсів, секцій, клубів за інтересами; поглиблення наукових соціальних знань про суспільство, сім'ю, особу, сферу її життєдіяльності через розвиток системи служб допомоги; здійснення підтримки дитячих, підліткових і молодіжних ініціатив; розширення технічної й художньої творчості дітей завдяки застосуванню програм захисту обдарованих дітей; створення умов для професійної підготовки підлітків і перепідготовки молоді;

- *виховально-профілактичний*: виявлення несприятливих психо-біологічних умов, психолого-педагогічних факторів, які зумовлюють відхилення у психічному й соціальному розвитку дітей, їх поведінці, стані здоров'я; створення доквілля, що виховує, за місцем проживання дітей; включення різних соціальних інститутів у процес виховання; розв'язання проблем зайнятості й працевлаштування неповнолітніх за рахунок створення робочих місць; підтримка дітей завдяки залученню до різного роду установ спорту, культури, організації дозвілля;

- *охоронний* (психолого-педагогічний): соціально-педагогічна охорона й захист дітей (неповнолітніх з відхиленнями у поведінці; дітей, що відчули на собі жорстокість, насильство; неповнолітніх, які повернулися з місць позбавлення волі); створення юридичних консультаційних пунктів; соціально-правова підтримка дітей з неповних родин; надання допомоги сиротам, інвалідам, їх сім'ям, малозабезпеченим сім'ям, сім'ям групи ризику, дітям, що стали жертвами екологічних і технічних катастроф або потрапили в інші екстремальні ситуації.

Захист дитинства включає комплекс державних заходів і зусиль громадських організацій щодо законодавчого закріплення прав дитини, які орієнтуються на пріоритет дітей, необхідність першочергової уваги до їх фізичного й духовного розвитку, гарантування реалізації особистих прав дітей, їхніх прав у родині й суспільстві.

Під державною системою соціального захисту дитинства й молоді ми розуміємо частину молодіжної політики, спрямованої на забезпечення правових та економічних гарантій, взаємопов'язаних з усіма законодавчими й виконавчими рішеннями різних рівнів, дотримання найважливіших соціальних прав кожного молодого громадянина. Це, насамперед, право на працю, нормальні умови роботи, одержання прибутку від своєї діяльності, що забезпечує йому гідний рівень і якість життя, відпочинку тощо. Для незаможних груп населення – грошові дотації й натуральні видачі, причому допомогу від держави повинні одержувати тільки ті громадяни, хто з об'єктивних причин не в змозі самотійно заробляти і мати достатній прибуток для нормального життя й відтворення.

Система соціального захисту дитинства базується на принципах *гуманізму й соціальної справедливості; системності й комплексності; превентивності заходів соціального захисту; адресності надання соціального захисту; адаптивності системи соціального захисту.*

Соціально-педагогічний захист дітей і підлітків – комплекс впливів і заходів, що забезпечує реалізацію прав особистості, гарантованих Конституцією і Конвенцією ООН. Його можна розглядати у чотирьох напрямках:

I. *Соціальний захист процесу формування й розвитку особистості підлітка.* В основі цього напрямку лежить положення про те, що особистість підлітка формується й розвивається відповідно до об'єктивних законів, вироблених у процесі тривалої еволюції людини, і послідовності етапів розвитку, які обов'язково змінюють один одного.

А.В.Мудрик розглядає три групи завдань, які свідомо або несвідомо вирішуються підлітком у процесі соціалізації: природно-культурні, соціально-культурні та соціально-психологічні. До *природно-культурних* належать досягнення фізичного й сексуального розвитку відповідно до віку; пізнання тілесного канону людини, властивого національній культурі, засвоєння елементів етикету, символіки, кінестичної мови, пов'язаної з тілом і статевою поведінкою; розвиток і реалізація фізичних і сексуальних задатків; ведення здорового способу життя, адекватного віку й статі; перебудова самовідносин, ставлення до життя, до інших, до світу.

Соціально-культурні завдання – це пізнавальні, моральні, ціннісно-змістовні завдання, які визначаються суспільством загалом, регіональними особливостями, найближчим оточенням підлітка і включають прилучення до рівня суспільної культури; оволодіння певною сумою знань, умінь і навичок; сформованість світогляду й спрямованості особистості.

Під *соціально-психологічними завданнями* розуміють становлення самосвідомості особистості, її самовизначення в актуальному житті й у перспективі, самореалізацію й самоствердження.

Тому соціально-педагогічний захист процесу розвитку особистості дитини спрямований, насамперед, на максимально можливе забезпечення сприятливого для всіх молодих людей проходження через кожен з етапів розвитку, у якому вирішується чітко визначений комплекс завдань, а також

сприятливе проходження критичних рівнів (періодів).

2. *Соціальний захист середовища формування й розвитку особистості.* У межах цього напрямку увага державних інститутів, соціальних служб зосереджена на навколишньому середовищі людини і на тих його елементах, які сприяють або перешкоджають процесу формування й розвитку в найширшому діапазоні – від екологічних елементів середовища до соціальних, економічних і моральних проблем.

У діяльності щодо захисту середовища формування особистості можна виділити два аспекти:

- а) формування самого середовища, у якому перебуває підліток;
- б) стимулювання елементів середовища, що сприятливо впливають на процес формування особистості.

Головне завдання соціального захисту дитинства полягає у забезпеченні дітей і підлітків однаковими стартовими можливостями для соціалізації й самореалізації.

3. *Захист прав дитини і підлітка.*

Це спеціальний напрямок у діяльності державних інституцій, спрямований на правове забезпечення й регулювання як впливів середовища, так і самого процесу формування й розвитку особистості. Основні зусилля держави у сфері захисту прав дітей зосереджені на таких напрямках:

- удосконалення законодавства в галузі правового й соціального захисту дітей, приведення його у відповідність із міжнародними правовими нормами;
- забезпечення відповідних умов для забезпечення здоров'я, освіти й виховання дітей у родині;
- реалізація цільових програм щодо захисту дитинства;
- державна підтримка сімей з дітьми;
- удосконалення механізму соціальної підтримки дітей, що опинилися у важких умовах;
- створення й розвиток мережі спеціалізованих установ і служб соціального захисту дітей;
- удосконалення й розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки.

В Україні прийнято 15 законів, спрямованих на забезпечення захисту прав та інтересів дітей. Основні з них такі «Про захист дитинства», «Про попередження насильства в родині», «Про соціальну роботу з дітьми й молоддю», «Сімейний кодекс України», «Про органи й служби у справах неповнолітніх» та інші. Усі вони забезпечують безпосередній захист прав неповнолітнього з боку держави й регулюють діяльність щодо створення об'єктивно існуючого й суб'єктивно сприйманого правового простору.

4. *Цільовий соціальний захист.* У межах цього напрямку враховуються перш за все два найважливіші моменти. По-перше, цільова допомога дітям, родинам, організаціям і суспільним інститутам, що працюють із молоддю, для вирішення конкретних завдань, без чого успішна життєдіяльність є

досить проблематичною. Мається на увазі короткострокова цільова програма, коли сам підліток не в змозі вирішити завдання або коли зусилля, витрачені на досягнення результату, ставлять під сумнів сам результат; програма, здатна навчити підлітка самостійно вирішувати свої проблеми, тобто допомога – для самодопомоги. По-друге, постійна допомога тим, хто не в змозі без неї обходитися: діти з неблагополучних, проблемних сімей, сироти, інваліди та ін.

Соціально-педагогічна підтримка – це соціально-педагогічна діяльність, спрямована на виявлення, визначення та розв'язання проблем дитини з метою реалізації та захисту її прав на повноцінний розвиток та освіту.

Поняття „педагогічна підтримка” введено в науковий обіг порівняно недавно Н. Криловою, й отримало подальший розвиток у роботах О. Газмана, Н. Михайлової, С. Юсфіна та ін. Практично одночасно виникли поняття „соціальна підтримка”, „медична підтримка”, „психолого-педагогічна підтримка”. „Підтримка” означає ‘надання допомоги’. Якщо допомога – це певна система заходів, реалізація яких має на меті принести кому-небудь полегшення в чомусь, то підтримка – це власне реалізація цієї системи заходів, цієї допомоги, тобто діяльність по наданню допомоги. У випадку соціально-педагогічної підтримки, надавана дітям допомога полягає в тім, що професійно підготовлені люди виявляють, визначають і розв'язують проблеми дитини, яка опинилася в ситуації, коли порушуються її базові права.

Соціально-педагогічна підтримка передбачає діяльність соціального педагога, спрямовану на створення умов, сприятливих для розвитку у вихованця задатків та здібностей, для визначення мети, реальних прагнень, усвідомлення власних труднощів, проблем, можливостей, лінії розвитку, а також на формування у підлітка знань, умінь, навичок щодо подолання своїх труднощів, вирішення проблем. Результатом соціально-педагогічної підтримки має стати зміцнення бажання підлітка давати раду власним труднощам; наявність умінь та навичок розв'язання конкретних проблем.

Н. Михайлова виокремлює наступні тактики педагогічної підтримки: „захист”, „допомога”, „сприяння”, „взаємодія”. У процесі практичної діяльності соціальний педагог може застосовувати одну або комплекс тактик.

Тактика *захисту* застосовується тоді, коли дитина є „жертвою обставин”. Соціальний педагог як соціальний адвокат – захищає дитину від негативних обставин, що блокують її активність і розвиток; як „буфер” – пом'якшує негативні обставини; як вихователь – розвиває у дитини здібності позбутися страху перед обставинами.

Тактика *допомоги* базується на постулаті, що дитина багато може зробити для себе, якщо буде активною в розв'язанні своєї проблеми. Треба допомогти їй усвідомити це. У тактиці допомоги відбувається цілеспрямоване відновлення природної потреби дитини – бути серед інших рівною іншим. Допомога створює дитині умови для самовипробування, мінімізуючи переживання помилок, шляхом емоційної підтримки. Дитина

може побачити й відчути ситуацію одночасно з двох боків: з позиції особистого Я і з позиції інших людей.

Тактика *сприйняття* створює умови для того, щоб дитина, уявляючи своє майбутнє, свідомо будувала своє сьогодні та керувала ним. Дитина, отримавши об'єктивну можливість обирати, має стати суб'єктом вибору. Слід створити умови для подолання в дитини страху перед невідомим, для розвитку здатності дитини робити вибір, для розширення її суб'єктивного досвіду.

Тактика *взаємодії* полягає в тому, що дитина набуває досвіду проектування спільної діяльності. Педагог через взаємодію з дитиною реально може допомогти під час вирішення життєвої ситуації, доповнивши її тим, у чому дитина поки ще не самодостатня.

Тема 2. Соціально-педагогічна підтримка дітей та молоді з особливими потребами

Інвалід – особа, яка має порушення у здоров'ї зі стійкими розладами функцій організму, обумовлене захворюванням, наслідками травми чи дефектами, котрі призводять до обмеженої життєдіяльності та викликають необхідність соціального захисту цієї особи.

Інвалідність – це обмеження у можливостях, обумовлені фізичними, психічними, сенсорними, соціально-культурними, законодавчими та іншими бар'єрами, які не дозволяють людині бути інтегрованою в суспільство і брати участь у житті сім'ї та держави на тих же умовах, що й інші члени суспільства.

Інвалідність у дітей визначається як стійка соціальна дезадаптація, зумовлена хронічними захворюваннями чи патологічними станами, що різко обмежує можливість включення дитини в адекватні для її віку виховні та педагогічні процеси, у зв'язку з чим вона постійно потребує догляду і допомоги.

Дитина-інвалід – це особа, яка внаслідок хронічних захворювань, уроджених чи набутих порушень у розвитку має обмеження у життєдіяльності, перебуває в особливо складних та надзвичайних умовах і має особливі потреби у розвитку психофізичних можливостей, природному сімейному оточенні, доступі до об'єктів соціального оточення й засобів комунікації, соціалізації та самореалізації.

Основні фактори фізичної аномалії: екологічна забрудненість; батьківське зловживання алкоголем, тютюном, наркотиками, психотропними засобами; родова травма; наслідок зниженої репродуктивної функції жіночих статевих залоз (вік матері); побутова травма; травма на виробництві.

Основні фактори психічної аномалії: захворювання, пов'язані з позбавленням людини зору або слуху, або значні вади у їх розвитку; люди з тяжкими формами недорозвиненості мозку, із затримками у психічному розвитку, порушеннями мови; люди з порушеннями в ендокринній системі та

наслідками, що випливають із цього (кретинізм, Базедова хвороба та інші); люди з різними дефектами зовнішності; інваліди усіх категорій.

Модель соціально-педагогічної роботи – це сукупність теоретичних положень і технологій практичної діяльності. Існують чотири моделі інвалідності. У межах *медичної* моделі інвалідність розуміють як медична патологія, тобто обмежені можливості розглядаються у контексті взаємозв'язку між певною людиною та її недугою. У цьому випадку завдання соціально-педагогічної роботи полягає у підтримці життєдіяльності особистості переважно за допомогою медичних заходів та в соціальному захисті інвалідів.

У центрі соціальної моделі знаходиться взаємозв'язок між людиною з обмеженими можливостями та соціумом, а не відхилення у її здоров'ї та розвитку. Обмежені можливості розглядаються як наслідок соціальних умов, що звужують можливості самореалізації інвалідів. Для подолання такої ситуації у державі створюються спеціалізовані соціальні служби, спеціальні програми, спрямовані на створення умов для максимально можливої самореалізації людей з обмеженими можливостями та їх інтеграції у соціум.

Політична модель орієнтована на те, що люди з обмеженими можливостями розглядаються як меншість, права і свободи яких незаслужено обмежуються. Ця модель послужила поштовхом для розвитку руху за права людини з обмеженими можливостями. Сутність програм, розроблених на базі політичної моделі, полягає в тому, що інваліди та їх сім'ї повинні бути головними експертами з проблем інвалідності і мати пріоритетне прав визначати соціальну політику у цій сфері.

Близька до політичної модель культурного плюралізму, яка розглядає інвалідність як проблему нерівних можливостей. Вона орієнтується на всі можливі усунення фізичних та психічних бар'єрів у соціальному середовищі шляхом створення різноманітних служб, засобів, методів. Цінність даної моделі в тому, що вона пропонує альтернативу і можливість вибору, який людина може зробити самостійно при підтримці соціальних служб. Критерієм незалежності людини з особливими потребами стає якість життя в умовах надання спеціалізованої допомоги, а не її дієздатність та самостійність при відсутності допомоги.

Основні напрямки роботи соціального педагога з дітьми, що мають відхилення у фізичному й психічному здоров'ї: навчання дітей самообслуговуванню; реконструкція соціокультурного оточення дітей, допомога в комунікації та навчанні; організація дозвілля і спілкування; вияв і розвиток творчих здібностей; соціально-психологічна робота з батьками, що мають дітей-інвалідів; формування позитивної громадської думки щодо проблем інвалідів.

Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю, що мають особливі потреби, включає:

- вивчення соціально-психологічного стану осіб з обмеженою дієздатністю;

- проведення соціально-педагогічних досліджень особливостей соціалізації дітей-інвалідів з різними типами захворювань;
- побутова реабілітація дітей-інвалідів (навчання елементам самообслуговування та нормам елементарної поведінки в різних мікросоціумах);
- проведення психологічного консультування дітей-інвалідів з особистісних проблем;
- здійснення психолого-педагогічної корекційної роботи;
- організація консультпунктів з юридичних, правових, психолого-педагогічних питань для батьків та родичів молодих інвалідів;
- розвиток потенційних можливостей дітей-інвалідів;
- організація культурно-дозвіллевої діяльності дітей-інвалідів через проектування та впровадження різноманітних програм та форм роботи соціальних служб;
- здійснення профорієнтаційної роботи серед молодих інвалідів;
- лобювання інтересів інвалідів та їх сімей щодо покращення якості їх життя; координація роботи з різними соціальними інституціями, що опікуються проблемами дітей - інвалідів у суспільстві.

Тема 3. Соціально-педагогічна робота з дітьми - сиротами та дітьми, позбавленими опіки батьків

Сирітство – це соціальне явище, виникнення якого обумовлено наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишились без піклування батьків у результаті позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх в установленому порядку недієздатними, безвісти зниклими.

Сирота – дитина, що тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням унаслідок втрати батьків, а також дитина, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишатися в сімейному оточенні й потребує захисту та допомоги з боку держави.

Соціальне сирітство – соціальне явище, обумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків стосовно неповнолітньої дитини.

Соціальні сироти – це особлива соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин лишились сиротами при живих батьках. До них належать і безпритульні та бездоглядні діти, тобто діти вулиці.

Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу.

Сьогодні в Україні розглядаються питання щодо створення умов для сімейного виховання дітей, які залишились без батьківської опіки. У системі державного захисту дітей-сиріт існують різні форми опіки та піклування. Серед них найбільш сприятливим для дитини є усиновлення. *Усиновлення* (удочеріння), відповідно до кодексу Законів про шлюб та сім'ю, є оформлене

спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки.

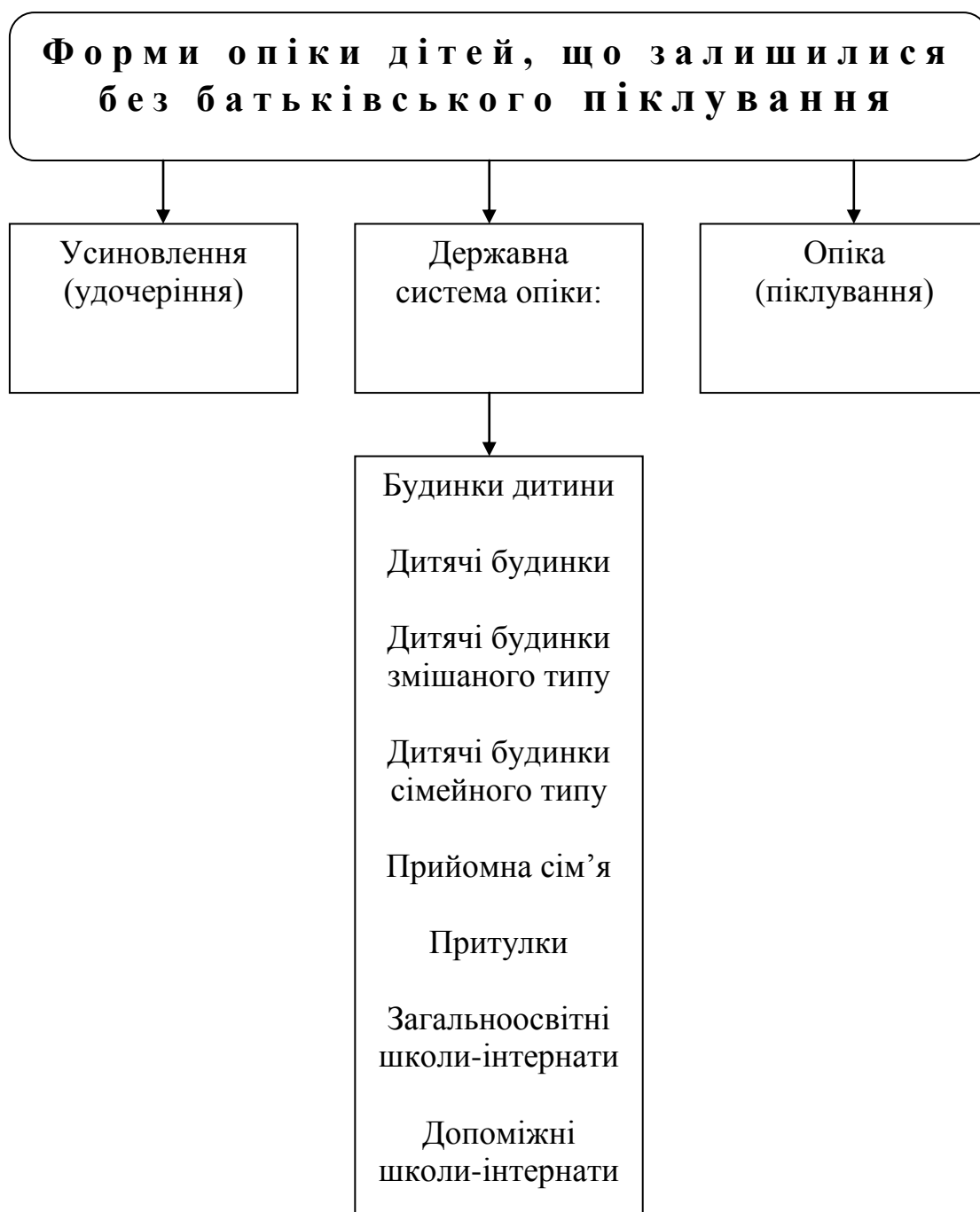

Рис. 2 Форми опіки дітей сиріт

Усиновителем може бути кожен повнолітній дієздатний громадянин. Між усиновителем і усиновленою дитиною повинна бути різниця у віці не менше 15 років. За наявності поважних причин цю різницю може бути скорочено під час розгляду заяви про усиновлення. У разі усиновлення дітей родичами різниця у віці між усиновителями та усиновленими до уваги не береться.

Не можуть бути усиновителями дієздатні особи:

- 1) позбавлені батьківських прав;
- 2) які подали свідомо неправдиві документи щодо усиновлення;
- 3) які бажають оформити усиновлення з метою отримання матеріальної чи іншої вигоди;
- 4) які вже були усиновителями і з їх вини усиновлення було скасовано або унедійснено;
- 5) які перебувають на обліку у психоневрологічних чи наркологічних диспансерах або лікуються у зазначених установах;
- 6) які на час усиновлення не мають постійного заробітку або інших установлених законом видів доходу.

Опіка (піклування) – особлива форма державної турботи про неповнолітніх дітей, що залишилися без піклування батьків. Опіка й піклування встановлюються для виховання неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів цих дітей. Опіка встановлюється над дітьми, які не досягли п'ятнадцяти років; піклування – над дітьми віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років.

Спільним для усиновлення й опіки є те, що вони покликані гарантувати створення сприятливих умов життєзабезпечення дитини. З метою повноцінного розвитку дитини при встановленні опіки правовий зв'язок дитини з біологічними батьками та близькими родичами не припиняється. Ця обставина значно спрощує умови передачі дитини під опіку, робить таку форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, більш доступною для створення оптимальних умов виховання у сім'ї. Завдання опіки над дитиною формулюються як право та обов'язок опікуна виховувати підопічного, піклуватися про його здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, готувати до праці, здійснювати захист його прав та інтересів.

При визначенні особи опікуна враховується не тільки його бажання, а й готовність та спроможність здійснювати відповідні обов'язки у процесі соціального виховання дитини-сироти. Як і при усиновленні, встановлено ряд обмежень щодо осіб, які не можуть призначатися опікунами (піклувальниками). Зазначені особливості встановлення опіки (піклування) пов'язані із необхідністю виконувати основне завдання опіки – створити найбільш сприятливі умови сімейного життєзабезпечення дитини, яка через певні причини позбавлена можливості виховуватися у власній родині.

Прийомна сім'я – це сім'я, яка добровільно взяла із відповідних закладів від 1 до 4 дітей для виховання й спільного проживання. Загальна кількість рідних та прийомних дітей у родині не повинна перевищувати п'яти чоловік.

Дитячий будинок – державний виховний заклад для дітей-сиріт та дітей з неповних сімей, які потребують допомоги держави внаслідок хвороби батьків чи позбавлення їх батьківських прав. Діє три основних типи дитячих будинків: *дошкільні* – для дітей від 3 до 7 років, *шкільні* – для дітей від 7 до

18 років, *змішаного типу* – для дітей дошкільного та шкільного віку.

Дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі. Така сім'я бере на виховання і спільне проживання не менше 5 дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей у дитячому будинку сімейного типу, враховуючи рідних та прийомних, не повинна перевищувати 10 осіб.

Школа-інтернат – закритий навчальний заклад, у якому живуть і навчаються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Школи-інтернати – це загальноосвітні заклади, які виконують навчально-виховні функції та покликані сприяти нормальній соціалізації особистості, її повноцінному розвитку, компенсувати та виправити недоліки розвитку, забезпечити правову та соціальну захищеність вихованцям та випускникам.

Основні функційні обов'язки соціального педагога в інтернатному закладі:

1. Формування гуманного ставлення до вихованців, охорона і захист прав, інтересів і здоров'я дітей у педагогічному процесі.
2. Створення атмосфери психологічного комфорту і безпеки особистості дитини у побуті й дозвільної діяльності.
3. Вивчення особливостей особистості вихованців, їх соціальної ситуації розвитку, умов життєдіяльності.
4. Виявлення інтересів, потреб, проблем, труднощів, відхилень в соціальній поведінці та соціальній адаптації дітей та підлітків.
5. Соціально-педагогічна підтримка вихованців у процесі соціалізації.
6. Організація та координація різних видів соціально корисної діяльності вихованців.
7. Соціально-педагогічна реабілітація дезадаптованих і соціально занедбаних вихованців.
8. Посередництво між вихованцями та закладом, членами родини, соціальними інституціями.
9. Взаємодія з педагогами, психологом, піклувальниками, батьками або особами, що їх замінюють, у наданні допомоги вихованцям.
10. Спільна робота з працівниками різних установ щодо працевлаштування випускників, забезпечення їх житлом, пенсіями, пільгами.

Основні нормативні акти, які регулюють питання соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, такі: Конституція України, Кодекс про шлюб та сім'ю України, Закони "Про освіту", "Про державну допомогу сім'ям з дітьми". Указом Президента України № 1153 від 17 жовтня 1997 року затверджено Заходи щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, ряд постанов Кабінету Міністрів України:

- Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (№ 226 від 5 квітня 1994 року) ;
- Про затвердження Порядку передачі дітей, які є громадянами

України, на усиновлення громадянам України та іноземним громадянам і здійснення контролю за умовами проживання у сім'ях усиновителів № 775 (від 20 липня 1996 року);

- Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу № 267 (від 27 квітня 1994 року);

- Про Центр по усиновленню дітей при Міністерстві освіти України № 380 (від 30 березня 1996 року);

- Про гарячі обіди дітям-сиротам та дітям із малозабезпечених сімей № 1032 (від 31 серпня 1996 року).

Соціальний захист дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків, забезпечують також відомчі документи, це насамперед такі:

- Положення про навчально-виховні заклади для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (Затверджено Наказом Міністра освіти України № 137 від 13 травня 1993 року),

- Положення про Центр по усиновленню дітей при Міністерстві освіти України (Затверджено Наказом Міністерства освіти України № 98 від 30 березня 1996 року),

- Про введення нових норм харчування в дитячих будинках-інтернатах (Наказ Міністерства соціального захисту населення України № 34 від 1 березня 1996 року),

- Інструкція про виготовлення і правила користування Єдиним квитком для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (Затверджена Наказом Міністерства освіти України № 216 від 19 червня 1996 року).

Основними типами закладів, у яких перебувають діти-сироти, а також діти, позбавлені батьківського піклування, є:

- а) будинки дитини (для дітей від народження до трьох років);
- б) інтернатний заклад для дітей дошкільного віку;
- в) інтернатний заклад для дітей шкільного віку;
- г) інтернатний заклад змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку;
- д) загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування (може бути з дошкільним відділенням);
- е) дитячі будинки сімейного типу (працюють за окремим положенням).

У вищезазначені заклади приймаються: діти-сироти; діти, відібрані у батьків за рішенням суду; діти, батьки яких позбавлені батьківських прав, засуджені або перебувають під арештом на період слідства, визнані недієздатними, перебувають на тривалому лікуванні, а також батьки, місце перебування яких невідоме.

Державні органи, що здійснюють соціальних захист та опіку над дітьми-сиротами: органи освіти; органи у справах сім'ї та молоді; служби у справах неповнолітніх; опікунські ради.

Основні принципи побудови програм соціальної реабілітації дітей-сиріт:

- гуманістичність (урахування інтересів, запитів і потреб дітей-сиріт);
- захист і охорона прав дітей-сиріт;

- адаптація до умов сучасного життя, підготовка до самостійного життя;
- допомога в комунікації та організації міжособистісних стосунків;
- виявлення і розвиток творчого потенціалу, створення умов для гармонійного розвитку особистості;
- організація дозвілля;
- допомога у професійному самовизначенні.

Основні напрямки діяльності соціального педагога з дітьми-сиротами: соціальний захист; соціальна допомога; соціальні послуги; соціальна профілактика; соціальна адаптація до середовища; соціальна терапія.

Тема 4. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми та молоддю з девіантною поведінкою

Основою профілактичної роботи з девіантними та делінквентними підлітками є *особистісний підхід*, який акцентує увагу на соціальному розвитку особистості й передбачає визнання пріоритету особистості, вимагає демократичного стилю взаємодії суб'єктів соціально-педагогічної профілактики; *індивідуальний підхід*, який спирається на індивідуальні особливості підлітків у всіх формах та методах профілактичної роботи, визначає причини, що викликали таку поведінку саме у цього підлітка, вносить „індивідуальний коректив” (Макаренко А.С.) у загальну програму; *диференційований підхід*, який враховує спільні типологічні ознаки підлітків та їх умовне об'єднання у типологічні групи за цими ознаками.

На сьогодні найбільшого поширення у роботі з девіантними підлітками набули профілактичні програми, спрямовані на формування ціннісних орієнтацій, життєвих та соціальних навичок: програма досягнення соціально-психологічної компетентності, програма формування життєвих навичок, програма зменшення факторів ризику та посилення факторів захисту; програми, що базуються на альтернативній діяльності, та програми за методом „рівний – рівному”. Усі вони, незважаючи на відмінності у змісті та методиках, містять три типові завдання: розвиток соціальної та особистісної компетентності молодшої людини; вироблення у неї навичок самозахисту; попередження виникнення психологічних та соціальних проблем.

У програмах соціально-психологічної компетентності домінує акцент на формуванні у підлітків навичок ефективного спілкування, розвитку особистісних якостей, критичного мислення, формування адекватної самооцінки, вміння адаптуватися до різних умов соціального середовища. Провідною метою програм опанування життєвими навичками є формування у підлітків навичок здорового способу життя, відповідального прийняття рішень. Тому до змісту цих програм входить навчання підлітків навичкам ефективної взаємодії, регуляції емоцій, вирішення конфліктів, зміцнення зв'язків із членами сім'ї та іншими дорослими, вибору друзів і побудови позитивних взаємовідносин з однолітками, прийняття рішень, вміння сказати "ні", протидіяти примусу інших, уникати невиправданого ризику .

Програми щодо зменшення факторів ризику та посилення факторів захисту ґрунтуються на аналізі факторів ризикованої поведінки та протидіючих їм факторів антиризиків. У цих програмах найчастіше використовується така класифікація факторів ризику. Індивідуальні фактори: особливості темпераменту, рівень самооцінки та самоконтролю, протистояння стресовим ситуаціям, уміння приймати адекватні рішення у кризовій ситуації. Соціальні фактори: взаєностосунки в сім'ї, рольові моделі поведінки батьків та однолітків, особливості контролю та підтримки з боку дорослих, належність до певної групової субкультури, доступність наркогенних речовин, вплив засобів масової інформації тощо.

У програмах, заснованих на організації діяльності, альтернативній девіантній та делінквентній поведінці молоді, акцент робиться на таких основних моментах: 1) пропозиція індивіду специфічної позитивної активності, яка викликає сильні відчуття та має на меті подолання різного виду перешкод; 2) комбінація особистісних якостей з позитивною активністю; 3) заохочення до участі у всіх видах такої активності; 4) створення груп підтримки молоді, яка думає про вибір своєї позиції. Прикладами такої альтернативної активності можуть бути спеціально організовані подорожі, пов'язані з необхідністю долати складні, часом екстремальні перешкоди, заняття ризикованими видами спорту (скелелазіння, спелеотуризм, дельтапланеризм тощо). Важливою умовою такої активності є оптимальне поєднання потреби у пошукові гострих вражень і схильність до ризику, які властиві підліткам та молоді, із соціально схвалюваною діяльністю. Альтернативні програми потребують спеціального добору команди тренерів та психологів, значних фізичних і психічних ресурсів, як з боку організаторів, так і з боку учасників. Результатом участі в таких програмах для молоді є переживання почуття самоефективності.

Крім зазначених технологій, які включають, перш за все, групові види роботи, важлива роль у профілактиці делінквентної поведінки неповнолітніх відводиться індивідуальній роботі. Індивідуальна профілактика правопорушень включає, насамперед, виправно-корекційний вплив як один з елементів, хоча і не зводиться лише до нього. Індивідуальна профілактика – цілеспрямований процес управління перевихованням особистості, який полягає в тому, що правопорушники під впливом вихователів формують у себе правильні погляди та переконання; оволодівають навичками та звичками соціально-позитивної поведінки, розвивають свої почуття та волю, змінюють свої інтереси та здібності. З іншого боку, індивідуальна профілактика спрямована на усунення несприятливих впливів тих, хто оточує, на особистість неповнолітнього. Індивідуальна профілактика правопорушень неповнолітніх вирішує такі завдання:

- своєчасне виявлення неповнолітніх з поведінкою, що соціально відхиляється від норми, тих, що схильні до скоєння злочинів, а також батьків чи інших осіб, що негативно впливають на них;

- вивчення психолого-вікових особливостей неповнолітніх правопорушників з метою недопущення конфлікту молоді особи із суспільством, усунення причин та умов, що сприяють конфліктові;
- розробка програми індивідуального виховного профілактичного впливу на правопорушника та його оточення з урахуванням існуючих форм і методів, їх результативності;
- організація взаємодії й наступності у виховній профілактичній роботі усіх суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, повсякденного та неперервного контролю за способом життя підлітка з девіантною поведінкою.

Суть індивідуальної профілактики полягає в тому, щоб не допустити скоєння повторних правопорушень та злочинів. Технологія індивідуальної профілактичної роботи з підлітками делінквентної поведінки включає *мету* (формування в підлітка упевненості в тім, що необхідно неухильно виконувати вимоги норм моралі і права); *методи* та *прийоми* виховного та контрольного впливу на особистість, що враховують, які особистісні чесноти у неї відсутні, але їх слід формувати, а які негативні якості треба усунути (методи стимулювання: похвала, довіра, оцінка, заохочення та методи гальмування (догана, засудження, осуд); *форми* впливу на безпосереднє оточення підлітка, щоб ліквідувати негативний вплив і встановити таку систему міжособистісних взаємин, які сприяли б перевихованню (залучення до читання, мистецтва; уведення до неформальної групи з позитивною спрямованістю, соціально схвалювана діяльність; викорінення звички до запізнь, прогулів тощо); *засоби*, орієнтовані безпосередньо на ті колективи та соціальні групи, громадські та суспільні організації, які можуть дати більший виховний ефект: навіювання, бесіда, роз'яснення, суспільна думка тощо; *основні етапи реалізації* профілактичної програми соціального оздоровлення особистості.

Серед інших програм, які останнім часом активно розвиваються в системі освіти, дозвілля, культури, соціального захисту неповнолітніх, слід назвати програми профілактики агресивності серед підлітків, медіації (посередництво підлітків у вирішенні конфліктів, не лише в середовищі своїх однолітків, а й між підлітками та дорослими).

Соціально-педагогічна корекція залежить від типу відхилення особистості. Так, з педагогічно-занедбанними підлітками треба установити стосунки довіри, створити для них умови психологічного комфорту; сформувати позитивне ставлення до себе, позитивну самооцінку; сформувати мотивацію досягнення, створити умови підвищення рівня успішності у провідній діяльності; виробити правильні навички поведінки й спілкування; підвищити рівень саморегуляції через тренування звички до самоаналізу; розвивати моральні уявлення, пізнавальні інтереси, розширювати кругозір; сформувати у дитини позитивну життєву перспективу, визначити з ним шляхи самоповаги й самореалізації.

Корекцію з дітьми, що мають відхилення в емоційно-вольовій сфері, вибудовують відповідно до функціонування рівня поразки емоційної сфери особистості (підвищений або недостатній).

Корекція ситуативно-важковиховуваних підлітків здійснюється у таких напрямках: визначення афективної сфери; розв'язання конфліктної ситуації.

Основні напрямки роботи соціального педагога з важковиховуваними дітьми: діагностика особистості та її соціальних якостей; попереджувально-профілактична робота; психолого-корекційна діяльність; організація дозвілля, створення гуртків, співтовариств, клубів за інтересами.

Тема 5. Соціально-педагогічна діяльність у спеціальних установах пенітенціарної системи

Пенітенціарна педагогіка – галузь соціальної педагогіки, що вивчає проблеми виховання засуджених в умовах місць позбавлення волі. У науковій літературі зустрічається також поняття ”виправно-трудова педагогіка” – галузь соціально-педагогічної науки, яка вивчає організовану діяльність щодо виправлення осіб, котрі здійснили карний злочин і щодо яких застосовано різні види покарання, пов'язані чи не пов'язані з позбавленням волі.

Витоки виправної пенітенціарної педагогічної діяльності лежать у далекому минулому. 1841 р. у Петербурзькій колонії для неповнолітніх правопорушників А.Я.Гердт висунув ідеї трудового перевиховання, поваги до людини з опорою на самоврядування, співпрацю педагогів та вихованців. 1879 р. у Московському університеті професор І.Я.Фойницький уперше прочитав курс „Тюрмознавство”, у якому порушувалися питання щодо ставлення працівників виправних закладів до злочинців, а також морально-релігійних засобів та методів впливу на засуджених. Система пенітенціарної теорії та практики як самостійна галузь знань склалась на початку 60-х років ХХ ст.

Завдання пенітенціарної педагогіки:

1. Дослідження педагогічної системи виправлення (перевиховання) й можливостей її удосконалення в умовах пенітенціарних закладів; прогнозування розвитку педагогічної системи в органах, що виконують покарання.
2. Виявлення та обґрунтування закономірностей процесу перевиховання засуджених; дослідження самого процесу перевиховання, його змісту, засобів, форм та методів виховної роботи в умовах пенітенціарного закладу.
3. Дослідження соціально-педагогічного значення кримінального покарання як методу впливу на особистість засудженого, дієвості виправного виховання в пенітенціарних закладах, проблем попередження рецидивів.
4. Визначення критеріїв та показників ступеня виправлення особистості, наповнення цих понять певним змістом для практичного застосування.

5. Розробка та обґрунтування шляхів удосконалення адаптації осіб, що повернулися з місць позбавлення волі.

Пенітенціарні заклади – це спеціальні державні установи, що виконують функції покарання за кримінальні злочини, а також функції виправлення та перевиховання засуджених.

Карально-виховний процес – це процес виконання кримінального покарання, що передбачає виправлення та перевиховання засудженого. Виправно-виховний процес – цілеспрямований виховний процес з дітьми та підлітками в умовах спеціального освітнього закладу, спрямований на їх виправлення та перевиховання. Навчально-виховний процес у пенітенціарному закладі – процес навчання і виховання (перевиховання, виправлення) засуджених дітей та підлітків в умовах спеціального закладу.

Виправно-трудова діяльність (впливи) – використання можливостей організованої трудової діяльності в інтересах цілеспрямованого розвитку, виховання людини. Виправлення (людини) – виховна діяльність, спрямована на виправлення попереднього результату виховання людини, виховання у неї якостей та рис шляхом компенсування недоліків особистості, викорінення соціально згубних звичок, норм та правил поведінки, спілкування.

Суб'єкти перевиховання – працівники виправних закладів, соціальні педагоги, вихователі. Безпосередньо вихованням займаються начальники загонів, викладачі шкіл та професійно-технічних училищ, соціальні педагоги; опосередковано: працівники режимно-оперативних, виробничих, медичних відділів та служб.

Об'єкти перевиховання – підлітки, що за різних обставин порушили закон та засуджені судом.

Виправно-виховний процес здійснюється у спеціальних умовах пенітенціарного закладу:

- часткова або повна ізоляція засуджених від суспільства;
- окреме утримання чоловіків і жінок;
- процес перевиховання в умовах виконання кримінального покарання;
- жорсткі правові рамки життя, навчання, праці, а також взаємовідношень засуджених з вихователями та адміністрацією.
- специфічний статус засуджених, регламентований спеціальними правами та обов'язками.

Основні напрямки виховної роботи у пенітенціарному закладі – правове, моральне, трудове, фізичне й санітарно-гігієнічне виховання.

Засоби педагогічного процесу – засоби, що виступають складовою частиною процесу перевиховання й забезпечують його функціонування в інтересах виправлення засуджених: праця, режим, культурно-дозвільна діяльність, громадська робота та ін.

Засоби педагогічної діяльності, що використовує вихователь для впливу на вихованців у процесі виховної діяльності: слово, дії, приклад, книга, технічні засоби тощо.

Виправно-виховний процес включає послідовність дій соціального педагога, взаємодію вихователя й вихованця, що забезпечує досягнення певної соціально-педагогічної мети.

1. Підготовчий етап. Проводиться педагогічна діагностика (на основі документів та бесіди із засудженим виявляються особливості особистості, причини девіантної поведінки, позитивні якості особистості, ставлення до рішення суду, до покарання). Формулюються цілі та завдання перевиховної роботи на початковому та наступному періодах строку покарання, особливості взаємодії з осудженим та можливості їх реалізації. Визначається методика реалізації технології перевиховання кожного засудженого.
2. Етап безпосередньої реалізації. Починається з допомоги засудженому в адаптації до нових умов. Адаптація завершується пристосуванням засудженого до загального ритму праці, відпочинку, взаємовідносин із колективом. Цей етап передбачає кілька підетапів, на кожному з яких вирішуються конкретні завдання.
3. Заключний етап. Відбувається оцінка дієвості виховної роботи з людиною та робляться висновки щодо роботи з іншими. Починається адаптація до виходу із закритого закладу та життя після покарання.

Тема 6. Соціально-педагогічна діяльність за місцем проживання.

Концепція соціального виховання за місцем проживання реалізується у різних видах шкіл-комплексів і територіальних соціально-педагогічних та культурних центрах. Соціально-педагогічний центр – структурно упорядкована та розгалужена мережа виховально-освітніх закладів, соціально-психологічних спільнот, територіальних груп та об'єднань, служб допомоги сім'ї та дитинству, спрямована на соціальний захист і реалізацію прав кожного члена у творчій самореалізації, успішному фізичному, психічному та соціальному розвитку особистості.

Завдання соціально-педагогічного центру:

- створення умов для соціального виховання й розвитку дітей у дозвільно-творчій діяльності за місцем проживання сімей;
- створення комфортного соціально-освітнього середовища у мікросоціумі;
- допомога сім'ї в індивідуальному розвитку й становленні дитячої обдарованості;
- корекційна робота з сім'ями соціального ризику, сім'ями з проблемними дітьми; соціально-педагогічна підтримка дітей зі спеціальними потребами (сироти, інваліди, з ослабленим здоров'ям тощо);
- методична допомога педагогам, сім'ям, окремій дитині у виборі засобів самореалізації особистості, успішної самоорганізації її діяльності, взаємодії з оточенням;
- міжвідомча координація та інтеграція фахівців на базі соціально-педагогічного центру.

Функції соціального педагога як агента виховання за місцем проживання: організаторська (організація діяльності, вплив на зміст дозвілля, допомога у працевлаштуванні, професійній орієнтації, організація взаємозв'язку клієнта з різними установами тощо); прогностична (прогнозування та програмування процесу соціального розвитку окремої особистості й мікрорайону, де вона мешкає, діяльності інститутів соціалізації); попереджувально-профілактична та соціально-терапевтична (передбачає і попереджує механізми негативного впливу різних факторів на особистість); організаційно-комунікативна (залучення добровільних помічників і населення до соціальної допомоги, надання інформації і встановлення зв'язків між різними соціальними інститутами у роботі з клієнтами); охоронно-захисна (використання арсеналу правових норм для захисту прав та інтересів клієнта).

Основні компоненти культурно-дозвільної діяльності соціального педагога:

- надання кваліфікованої допомоги у формуванні системи взаємин, виробленні моральних цінностей, що сприяють природній соціалізації;
- виявлення й розвиток творчого потенціалу;
- організація служби дитячих і молодіжних ініціатив у соціумі;
- інформаційна робота: наприклад, у школі – шкільне радіо, “Куточок соціального педагога”, засоби масової інформації;
- виховна функція і захист прав дитини ;
- організація тренінгів для розвитку особистості: “Саморегуляція”, “Особистісний ріст”, “Психологічний клімат класу” та інші;
- використання методів психоконсультативної та психотерапевтичної роботи з підлітками щодо полегшення соціальної ситуації, розв'язанню побутових, шкільних конфліктів, корекції педагогічної позиції батьків, учителів стосовно даного учня;
- організація різноманітних форм роботи з дітьми (диспути, бесіди, тренінги, марафони, клубна діяльність, гуртки);
- створення умов для всебічного розвитку особистості, допомога в самоорганізації дозвілля.

Соціально-педагогічна допомога у виборі професії передбачає проведення науково організованої системи профконсультування.

Види консультацій: *довідкові* (довідково-інформаційні), у ході яких з'ясовуються шляхи працевлаштування, подається інформація про наявність вільних робочих місць у розрізі професій та галузей господарства регіону, опис професій, які цікавлять людей, вимоги до прийому на роботу, умови роботи та оплати праці, можливості та умови здобуття професій, можливості працевлаштування після навчання тощо;

- *діагностичні*, спрямовані на вивчення (за допомогою соціологічних тестів і методик) інтересів, нахилів, здібностей особи з метою виявлення рівня її відповідності тим вимогам, які ставить до людини обрана професія чи коло споріднених професій;

- *медичні*, спрямовані на вивчення стану здоров'я особи (у поліклініках, райлікарнях);

- *формуально-корегувальні*, у ході яких надається індивідуальна допомога людині у виборі чи зміні професії, що базується на результатах бесіди, спостереження, анкетування, професійного діагностичного обстеження і, при потребі, медогляду. Можуть видаватися рекомендації щодо розвитку певних якостей, важливих для майбутньої професійної діяльності.

Усі види взаємопов'язані між собою. Їх проведення забезпечує поетапну послідовність і наступність у процесі професійного консультування.

Діяльність соціального педагога щодо створення умов для формування здорового покоління, яке веде здоровий спосіб життя:

- організація науково обґрунтованих та своєчасно застосованих дій держави, центрів соціальних служб для молоді, спеціальних установ, професіоналів та волонтерів, спрямованих на:
- збереження, підтримка й захист нормального рівня життя й здоров'я людей;
- попередження можливих фізичних, психологічних і соціокультурних зіткнень окремих індивідів і груп ризику;
- проведення з населенням (насамперед з учнями) групових бесід, спрямованих на попередження поведінки, яка призводить до погіршення здоров'я;
- проведення групових профілактичних заходів щодо формування у населення активної життєвої позиції; вироблення таких емоційно-вольових рис у людей, як самодисципліна, самовитримка, самокритика, самовиховання, самовладання;
- регулювання високого рівня медично-санітарно-гігієнічних умов життя груп ризику в цьому напрямку (багатодітні й/або матеріально незабезпечені й/або неповні сім'ї тощо);
- прищеплення почуття прекрасного, знайомство (взаємодія) з мистецтвом: театр, кіно, хореографія, бібліотерапія, музикотерапія, художня творчість;
- обов'язкова робота вихователів з підлітками після уроків, допомога у розв'язанні навчальних та особистих проблем, організація гуртків за творчими потребами учнів;
- забезпечення та сприяння щодо створення клубів дозвілля тощо;
- створення соціальних, психологічних, медико-біологічних умов, які б активно відволікали дітей від усіляких переживань, пробуджували б у них життєствердні почуття, націлені на оптимістичне майбутнє.

Діяльність соціального педагога у сфері соціально-культурних зв'язків і спілкування молоді:

- проводить необхідну роботу для організації спілкування молоді за місцем проживання;
- сприяє участі молоді в технічній, науковій, художній творчості;

- турбується про соціальну адаптацію та професійне самовизначення молоді;
- створює систему соціальної допомоги розвитку, точніше саморозвитку молоді особистості, умов найбільшої сприятливості, психологічного комфорту;
- діагностує, виявляє й педагогічно цілеспрямовано впливає на стосунки у соціумі, на розвиток найрізноманітніших ініціатив, формування ціннісних орієнтацій молоді особистості – до себе, до свого фізичного і духовного здоров'я, до навколишньої природи, соціального середовища;
- установкою й особистим прикладом підтверджує повагу в молоді до принципів суспільно людської моралі;
- займається соціальною профілактикою молоді – надає молоді інформацію про асоціальну поведінку; організацією заходів щодо забезпечення програм позитивної життєдіяльності; формуванням відповідальності за можливі наслідки антиправових дій;
- забезпечує соціальний захист, організацію дозвілля молоді; створення клубів для молоді;
- об'єднує дітей, молодь у соціально важливі групи, у культурно-соціальні середовища (пошук діяльності прикладання їх сил на благо суспільства і для розвитку кожного окремо).

Соціальний педагог передбачає і приводить у дію механізм попередження й подолання негативних впливів, надає соціотерапевтичну допомогу, забезпечує захист прав людини у суспільстві, допомагає підліткам і молоді у період соціального й професійного визначення.

-

Контрольні запитання до модуля 4

1. Які існують напрями соціально-педагогічного захисту дітей в Україні?
2. Що включає державна система соціального захисту дитинства?
3. На яких принципах базується система соціально-педагогічного захисту дитинства?
4. Охарактеризуйте соціальний захист процесу формування та розвитку особистості підлітка як один із напрямків соціально-педагогічного захисту прав дітей.
5. Які існують моделі соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з особливими потребами? У чому їх специфіка?
6. На що спрямована робота соціального педагога з дітьми та молоддю з особливими потребами?
7. Назвіть основні завдання та напрямки соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами.
8. Які форми державної опіки дітей-сиріт вам відомі?
9. Назвіть спільне та відмінне між дитячим будинком сімейного типу та прийомною сім'єю як формами державної опіки дітей-сиріт?
10. Які існують заклади для перебування дітей-сиріт? У чому їх специфіка?

11. Що включає соціально-педагогічна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування?
12. Назвіть основні тактики соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт?
13. Розкрийте основні напрямки роботи соціального педагога з дітьми-сиротами.
14. Які складники профілактичної роботи з девіантними підлітками?
15. Охарактеризуйте основні програми профілактики девіантної поведінки підлітків та молоді.
16. У чому полягає суть індивідуальної профілактичної роботи з делінквентними підлітками?
17. Охарактеризуйте основні типи відхилень неповнолітніх?
18. Наведіть приклади корекційної роботи з девіантними підлітками відповідно до їх індивідуальних та поведінкових особливостей.
19. Що вивчає пенітенціарна педагогіка?
20. У чому специфіка виправно-виховного процесу для неповнолітніх у закладах пенітенціарної системи?
21. Розкрийте основні напрямки діяльності соціального педагога за місцем проживання.
22. Охарактеризуйте соціально-педагогічний центр та соціально-педагогічний комплекс як відкриті системи соціального виховання за місцем проживання.

Література до модуля 4

1. Актуальные проблемы социального воспитания /Редкол.: Т.Ф.Яркина (отв.ред.), В.Г.Бочарова, В.Е.Львов. – Москва – Запорожье: Изд-во АПН СССР, 1990. – 167 с.
2. Бевз Г.М., Пеша І.Д. Дитина в прийомній сім'ї: нотатки психолога. – К.: УДЦССМ, 2001. – 163 с.
3. Волинець Л.С., Комарова Н.М., Антонова-Турченко О.Г., Іванова І.Б., Пеша І.В. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. – К.: Видавництво “Студцентр”, 1998. – 148 с.
4. Діти вулиці. Методичні рекомендації /Упоряд. А.Г.Зінченко. – К.: УДЦССМ, 1999. – 98 с.
5. Інвалід і суспільство: Проблеми інтеграції. /Зверева І.Д., Іванова І.І./ – К.: Етносфера, 1995. – 78 с.
6. Максимова Н.Ю., Мілютина К.Л. Соціально-психологічні проблеми насильства. – К.: Відродження, 2003. – 343 с.
7. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Курс лекций / Под ред. В.И.Беляева. – М.: Издательство МГСУ, 2002. – 256 с.
8. Методичні рекомендації щодо удосконалення утримання та виховання дітей у дитячих інтернатних закладах на принципах, що базуються на Конвенції ООН про права дитини. – К.: Видавництво “Студцентр”, 1998. – 123 с.

9. Овчарова Р.В.Справочная книга социального педагога. –М.: ТЦ „Сфера”, 2001. – 480 с.
- 10.Олиференко Л.Я., Шульга Т.И., Дементьева И.Ф. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска. – М.: Академия, 2002. – 256 с.
- 11.Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. – К.: ІЗМН, 1996. – 220 с.
- 12.Социальная педагогика /Под ред. М.А.Галагузовой. – М.: Владос, 2000. – 416 с.
- 13.Социальная работа с инвалидами /Под ред. Е.И.Холостовой. – М.: МСГИ, 1996. – 280 с.
- 14.Социальная педагогика: Учеб.пособие для студ. высш. учеб. заведений /Под ред.В.А.Никитина. – М.:Гуман.изд.центр ВЛАДОС, 2000. – 272 с.
- 15.Соціальна педагогіка: теорія і технології /За заг.ред.І.Д.Звереві. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
- 16.Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі //За ред. Синьова В.М. – К., 2003. – 222 с.

Семінар 1. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В УКРАЇНІ

/4 години/

План

1. Поняття „соціально-педагогічний захист”. Його суть та складники.
2. Нормативно-правова база реалізації соціально-педагогічного захисту дітей та молоді в Україні. Закони „Про охорону дитинства”, „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”, „Про соціальні послуги”, „Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх” та ін.
3. Основні напрямки соціально-педагогічного захисту дітей.
4. Соціально-педагогічна допомога дітям трудових мігрантів.

Хід заняття

Понятійний диктант: захист, соціальний захист, соціально-педагогічний захист, система державного захисту дітей та молоді, дитина, неповнолітній, соціальні послуги, соціальна допомога, соціальне середовище, формування, розвиток, виховання, трудові мігранти.

Робота в малих групах. Студенти вивчають відповідні закони та нормативні документи, створюють карту інформації, а потім у загальному колі презентують свої напрацювання.

Творче завдання. Робота в малих групах. Студенти визначаються з категорією дітей, яка потребує соціально-педагогічного захисту. Потім у групах обговорюють мету, завдання та напрямки роботи з даною категорією

дітей, пропонують конкретні форми роботи, спрямовані на захист процесу формування та розвитку особистості.

Якщо є можливість, запропонувати знайти в Інтернеті інформацію про досвід роботи з дітьми трудових мігрантів в Україні та за кордоном. Обговорити цю інформацію на занятті.

Література:

1. Заверико Н.В. Соціальний захист дітей та підлітків у громаді // Проблеми педагогічних технологій. Зб. наук. праць. – Луцьк, 2004. – вип.3-4. – С.77-84.
2. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дитини. – К.: Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), 2003. – 412 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навчально-методичний посібник /За заг.ред. К.Б.Левченко, І.М.Трубавіної, І.І.Цушка. – К.: ФОП „Купріянова”, 2007. – 240 с.
2. Поддубная Т.Н., Поддубный А.О. Справочник социального педагога: защита детства в Российской Федерации /Т.Н. Поддубная, А.О. Поддубный; науч. ред. Р.М.Чумачева. – Ростов н/Дону: Феникс, 2005. – 473 с.

Семінар 2. ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

/2 години/

План

1. Насильство як соціально-педагогічна проблема.
2. Специфіка насильства над дитиною у сім'ї.
3. Профілактика насильницьких дій.
4. Особливості соціально-педагогічної та психологічної допомоги дітям, потерпілим від насильства.

Хід заняття

Понятійний диктант: насильство, родинне насильство, фізичне насильство, психічне насильство, сексуальне насильство, торгівля дітьми, віктимна поведінка.

Дискусія „Тілесні покарання дітей: ефективний засіб виховання чи порушення прав дитини”.

Творче завдання. Студенти в малих групах працюють над складанням пам'ятки для дітей та підлітків „Як не стати жертвою вуличного насильства”.

Література

1. Соціальна педагогіка: теорія і практика: Підручник /За загальною редакцією І.Д.Зверєвої. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. –316 с.
2. Максимова Н.Ю., Мілютіна К.Л. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства: навчально-методичне видання. – К.: ЗАТ „ВІПОЛ”, 2003. – 342 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Кузнецова О.В. Насильство: теорія і практика // Проблеми освіти: науково-методичний збірник. / кол. авт. – К. : Науково-методичний центр вищої освіти, 2006. – Спец. вип. 264. – С.24-30
2. Різник Л.М., Лиховид О.Р. Проблема насильства над дітьми та шляхи її реалізації// Проблеми освіти: науково-методичний збірник. / кол.авт. – К. : Науково-методичний центр вищої освіти, 2006. – Спец. вип. 264. – С.20-24.

Семинар 3. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ДІТЬМИ, ЩО ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОЇ ОПІКИ

/2 години/

План

1. Організація соціального-педагогічного захисту дітей-сиріт у сучасній Україні.
2. Реалізація прав дітей-сиріт на сімейне виховання
3. Соціально-педагогічний супровід прийомної сім'ї та дитячих будинків сімейного типу.

Хід заняття

Понятійний диктант: повний сирота, неповний сирота, соціальне сирітство, діти вулиці, опіка, піклування, замісна опіка, заклади державної опіки, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, соціальний супровід, соціальні послуги.

Обговорення питань семінару.

Творче завдання. Обговорити, які потреби мають діти - сироти та діти, позбавлені батьківської опіки. Скласти їх перелік. Потім визначити шляхи задоволення цих потреб. З'ясувати, що слід зробити соціальному педагогу, чому навчити? У малих групах студенти працюють над навчальними програмами щодо попередження насильства, торгівлі людьми, профілактики агресивної поведінки, профілактики адитивної поведінки для вихованців притулку.

Література

1. Соціальна педагогіка: теорія і практика: Підручник /За загальною редакцією І.Д.Зверєвої. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

2. Харченко С.Я., Краснова Н.П., Харченко Л.П. Соціально-педагогічні технології: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 552 с.
3. Методичні рекомендації щодо удосконалення утримання та виховання дітей у дитячих інтернатних закладах на принципах, що базуються на Конвенції ООН про права дитини. – К.: Видавництво “Студцентр”, 1998. – 123 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Олиференко Л.Я., Шульга Т.И., Дементьева И.Ф. Соціально-педагогическая поддержка детей группы риска. – М.: Академия, 2002. – 256 с.
2. Бевз Г.М., Пеша І.Д. Дитина в прийомній сім'ї: нотатки психолога. – К., 2001. – 163 с.

Семінар 4. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

/4 години/

План

1. Поняття «інвалідність», її причини. Види інвалідності.
2. Моделі соціально-педагогічної роботи з інвалідами.
3. Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю, що мають обмежені функціональні можливості.
4. Корекційно-освітня діяльність щодо розвитку, виховання, навчання та професійної підготовки осіб з обмеженими можливостями.

Хід заняття

Понятійний диктант: інвалід, інвалідність, недієздатність, фізичні, психічні вади, медична та соціальна моделі соціально-педагогічної роботи з інвалідами, , компенсація, корекція, реабілітація.

Обговорення питань семінару.

Перегляд навчального фільму. Обговорення дій батька та соціального працівника. Які потреби у дівчинки? Як їх можна задовольнити? Що мають робити члени сім'ї, щоб допомогти дівчинці?

Творче завдання. Складіть соціально-психологічний портрет дитини з порушеннями слуху, хворої на ДЦП, з синдромом Дауна.

До уваги викладача! Заняття можна провести у спеціально обладнаній лабораторії або на базі територіального центру для дітей з особливими потребами.

Література:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. – К.: Логос, 2003. – 134 с.
2. Подласый И.П. Курс лекцій по коррекционной педагогике: Учебное пособие для студентов сред. спец. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 352 с.
3. Социальная педагогика / Под ред.. В.А.Никитина. – М.: Гуманит. изд. центр Владос, 2000. – 272 с.
4. Харченко С.Я., Краснова Н.П., Харченко Л.П. Соціально-педагогічні технології: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 552 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Социальная работа с инвалидами /Под ред С.И.Холостовой /. – М.: МСГИ, 1996. – 172с.

Семінар 5. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

/ 2 години/

План

1. Особливості соціально-педагогічної роботи в закладах пенітенціарної системи.
2. Ресоціалізація неповнолітніх, звільнених від відбування покарання.
3. Соціально-педагогічна реабілітація молоді, що повернулася з місць позбавлення волі.

Хід заняття

Понятійний диктант: пенітенціарна педагогіка, пенітенціарні заклади, правопорушення, протиправна поведінка, карально-виховний процес, виправно-виховний процес, виправлення, перевиховання, ресоціалізація, соціальна адаптація, соціальна реабілітація.

Обговорення питань заняття.

Творче завдання. Проаналізуйте законодавство України, що регулює соціальну роботу з дітьми та молоддю, визначте, яку допомогу з боку соціальних служб можуть отримати неповнолітні, звільнені від відбування покарання з випробуваннями, та неповнолітні, що повернулися з місць позбавлення волі.

Самостійне завдання. При підготовці до семінару відвідати районну кримінальну міліцію у справах неповнолітніх, службу у справах неповнолітніх, центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й

ознайомитись з послугами, які вони надають неповнолітнім, що мають проблеми з законом.

Література

1. Соціальна педагогіка: теорія і практика: Підручник /За загальною редакцією І.Д.Зверевої. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
2. Социальная педагогика: Учеб.пособие для студ.высш.учеб.заведений / Под ред. В.А.Никитина. – М.:Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 2000. – 272 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі /За ред. В.М.Синьова. – К.: ДЦССМ, 2003. – 119 с.
2. Соціальна реабілітація неповнолітніх, які повернулися з місць позбавлення волі, у соціальних службах для молоді: збірник науково-методичних матеріалів для працівників соціальних служб для молоді / Упорядник З.Г.Зайцева. – К.: А.Л.Д., 1995. – 64 с.
3. Харченко С.Я.Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 320 с.

Семінар 6. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ

/ 2 години/

План

1. Концепція виховання за місцем проживання.
2. Досвід організації виховної роботи за місцем проживання в Україні.
3. Напрямки та форми роботи соціального педагога у кімнатах школяра.

Хід заняття

Понятійний диктант: соціальне виховання, школа-комплекс, соціально-педагогічний комплекс, соціально-педагогічний центр, кімната школяра, центр дитячої творчості.

Обговорення рефератів, підготовлених студентами.

Творче завдання. Робота у групах. Обговорити можливі форми діяльності соціального педагога, спрямовані на задоволення культурних потреб дітей та молоді. Розробити сценарій виховного заходу за місцем проживання. Провести цей захід як індивідуальне завдання за модулем.

Література

1. Харченко С.Я., Белецька І.В., Гаміна Т.С. Організація вільного часу школярів: Навчально-методичний посібник. – Луганськ: Альма-матер, 2007. – 304 с.

Література для самостійного опрацювання

1. Форми організації дозвілля дітей та молоді: Метод.матеріали до тренінгу / Упоряд.: В.В.Молочний, С.О. Моньков, О.В.Безпалько; За заг.ред. І.Д.Звереві. – К.: Наук.світ, 2004. – 58 с.
2. Марафон дитячого дозвілля: навчально-методичний посібник/ Укл. Л.О.Дубровська, В.Л.Дубровський, В.В.Ковнер та ін.; За ред. Л.О.Дубровської. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2007. –315 с.

ПІДСУМКОВА САМОСТІЙНА РОБОТА (4 МОДУЛЬ)

ВАРІАНТ 1

1. Дайте визначення понять „соціальний захист”, „недуга”, „усиновлення”, „девіантна поведінка”, „пенітенціарна педагогіка”.
2. Охарактеризуйте напрями реалізації соціально-педагогічного захисту дитинства в Україні.
3. У чому специфіка прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу? Назвіть спільне й відмінне цих форм опіки дітей-сиріт.
4. Який підхід лежить в основі профілактичної роботи з дітьми та молоддю з девіантною поведінкою?

ВАРІАНТ 2

1. Дайте визначення понять „соціальні послуги”, „недієздатність”, „сирітство”, „соціальна реабілітація”, виправно-трудова педагогіка”.
2. Що включає державна система соціального захисту дитинства?
3. У чому переваги дитячого будинку сімейного типу від школи-інтернату? Відповідь обґрунтуйте.
4. Визначте особливості індивідуального та диференційованого підходів в роботі з дітьми та молоддю з девіантною поведінкою.

ВАРІАНТ 3

1. Дайте визначення понять „соціально-педагогічний захист”, „інвалід”, „сирота”, „соціально-педагогічна корекція девіантної поведінки”, пенітенціарні заклади”.
2. Які основні напрями соціально-педагогічного захисту дітей та підлітків?
3. Які причини виникнення соціального сирітства в Україні? Відповідь обґрунтуйте.
4. Назвіть і стисло охарактеризуйте програми профілактики девіантної поведінки підлітків.

ВАРІАНТ 4

1. Дайте визначення понять „захист прав та інтересів дитини”, „людина з особливими потребами”, „соціальне сирітство”, „програми формування життєвих та соціальних навичок”, „карально-виховний процес”.
2. Розкрийте суть соціального захисту процесу формування й розвитку особистості.
3. Які вимоги висуваються до людей, які бажають прийняти дитину у свою сім'ю?
4. Назвіть і стисло охарактеризуйте програми профілактики адиктивної поведінки підлітків.

ВАРІАНТ 5

1. Дайте визначення понять „цільовий соціальний захист”, „дитина з обмеженими функціональними можливостями”, „опіка”, „виправно-виховний процес”, „агенти виховання за місцем проживання”.
2. Розкрийте суть соціального захисту середовища формування й розвитку особистості.
3. Охарактеризуйте державну систему опіки дітей - сиріт в Україні.
4. Що включає корекційна програма девіантної поведінки підлітка?

ВАРІАНТ 6

1. Дайте визначення понять „адресна допомога”, соціальна модель роботи з дітьми з особливими потребами”, „піклування”, „програми зменшення факторів ризику”, „виправно-трудова діяльність”.
2. Розкрийте суть соціально-педагогічного захисту прав дітей.
3. Чому в Україні активно розвиваються сімейні форми опіки дітей-сиріт? Відповідь обґрунтуйте.
4. Визначте основні форми роботи з підлітками з девіантною поведінкою. Розкрийте їх суть.

ВАРІАНТ 7

1. Дайте визначення понять „розвиток”, „медична модель роботи з людьми з особливими потребами”, „замісна опіка”, „програми альтернативної діяльності”, „виправлення”.
2. У чому полягає специфіка цільового соціально-педагогічного захисту?
3. Назвіть основні тактики соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт.
4. У чому полягає суть індивідуальної профілактики підлітків-правопорушників?

ВАРІАНТ 8

1. Дайте визначення понять „формування”, „інтеграція”, „прийомна сім'я”, „програма соціально-психологічної компетентності”, „перевиховання”.
2. Як ви розумієте поняття „захищеність дитини”?
3. Які напрямки роботи з дітьми - сиротами здійснює соціальний педагог?
4. Охарактеризуйте специфіку соціально-педагогічної корекційної роботи відповідно до типу відхилення поведінки у підлітка.

ВАРІАНТ 9

1. Дайте визначення понять „соціальне середовище”, „ медична модель роботи з інвалідами”, соціально-педагогічна підтримка”, „асоціальна поведінка”, „пенітенціарні заклади”.
2. Охарактеризуйте Конвенцію ООН як основний документ щодо захисту прав дітей.
3. Які етапи включає програма соціальної реабілітації дітей з особливими потребами?
4. Чим займається пенітенціарна педагогіка? Її мета, завдання.

ВАРІАНТ 10

1. Дайте визначення понять „соціальне виховання”, „соціальна модель роботи з інвалідами”, „дитячий будинок”, „адиктивна поведінка”, „пенітенціарна поведінка”.
2. Охарактеризуйте основні положення Закону України „ Про охорону дитинства”.
3. Які форми роботи з дітьми з особливими потребами вам відомі?
4. У чому суть карально-виховного процесу? Які його складники?

ВАРІАНТ 11

1. Дайте визначення понять „ адаптивність системи соціального захисту”, „дитина з обмеженими функціональними можливостями”, „школа-інтернат”, „делінквентна поведінка”, „соціально-педагогічна допомога”.
2. Охарактеризуйте напрями соціально-педагогічного захисту дітей та підлітків відповідно до Закону України „Про соціальну роботу з дітьми й молоддю”.
3. Які основні напрями соціально-педагогічної роботи сприяють інтеграції дітей з особливими потребами у суспільство?
4. Пенітенціарний заклад. Визначте специфічні умови процесу перевиховання в ньому.

ВАРІАНТ 12

1. Дайте визначення понять „соціальний захист”, „дитина з особливими потребами”, „інтернатний заклад змішаного типу”, „девіантна поведінка”, „культурно-дозвільна діяльність”.

2. У чому специфіка соціально-педагогічного захисту дітей трудових мігрантів?
3. Що передбачає соціально-педагогічна реабілітація дітей-сиріт?
4. Охарактеризуйте послідовність дій соціального педагога, які забезпечують виправно-виховний процес.

ВАРІАНТ 13

1. Дайте визначення понять „соціально-педагогічний захист дитинства”, „дитини-інвалід”, „прийомна сім'я”, „індивідуальний підхід”, „соціально-педагогічний центр за місцем проживання”.
2. Які основні положення Закону України „Про попередження насильства в родині”?
3. Що включає соціально-педагогічна реабілітація дітей з особливими потребами?
4. Охарактеризуйте основні компоненти культурно-дозвільної діяльності соціального педагога.

ВАРІАНТ 14

1. Дайте визначення понять „соціальна допомога”, „інвалідність”, „дитячий будинок сімейного типу”, „пенітенціарний заклад”, „соціально-педагогічний комплекс”.
2. Які установи створено відповідно до Закону України „Про органи й служби у справах неповнолітніх”?
3. Розкрийте суть медичної моделі роботи з дітьми та людьми з особливими потребами.
4. Опишіть основні форми роботи соціального педагога щодо створення умов формування здорового способу життя у підлітків та молоді.

ВАРІАНТ 15

1. Дайте визначення понять „соціальні послуги”, „інвалід”, „опіка”, „піклування”, „особистісний підхід”, „агент виховання”.
2. Цільовий захист дітей та молоді, його специфіка та напрямки.
3. Розкрийте суть соціальної моделі роботи з дітьми та людьми з особливими потребами.
4. Охарактеризуйте основні напрямки роботи соціального педагога за місцем проживання.

ВАРІАНТИ КАРТОК ДЛЯ ПИСЬМОВОГО ІСПИТУ З КУРСУ „СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА”

Варіант 1

1. Предмет, мета і завдання соціальної педагогіки.
  2. Тести.
1. Яке судження найповніше розкриває поняття „соціальне обслуговування”?
А) організація заходів і забезпечення програми позитивної життєдіяльності

особистості;

Б) соціальна просвіта, яка передбачає підвищення загальнокультурного розвитку різних категорій населення, створення умов включення їх у соціальне життя, засвоєння його цінностей;

В) превентивна робота з проблем пияцтва, алкоголізму та вживання тютюну серед молоді.

2. Яке судження відповідає поняттю „соціальна допомога”?

А) соціально-правовий, психолого-педагогічний захист прав дітей, молоді;

Б) надання кваліфікованої допомоги у формуванні системи взаємин, виробленні моральних цінностей, які сприяють природній соціалізації;

В) консультативно-медична робота, яка включає комплекс заходів з інформаційного та медичного обслуговування.

3. Яке судження відповідає поняттю „соціальна реабілітація”?

А) соціально-педагогічна експертиза, спрямована на визначення проблем і кризових станів різних категорій молоді;

Б) оцінка психолого-педагогічних технологій корекції розвитку особистості;

В) заходи щодо відновлення фізичного стану, честі, гідності, прав і свобод дітей та молоді.

4. Яке судження найбільше відповідає поняттю „соціальні послуги”?

А) реконструкція соціокультурного оточення;

Б) надання усіх видів соціальної допомоги дітям та молоді, які стали жертвами екологічних або техногенних катастроф; тим, хто потрапив в екстремальні ситуації;

В) корекція відхилень у поведінці на основі індивідуально-диференційованого підходу.

5. Автор першого підручника „соціальна педагогіка” -

а) Габріель Тард; б) Пауль Наторп; в) Адольф Дістервег.

3. Практичне завдання. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації:

Батьки розлучені. У батька нова сім'я. Хлопчик живе з матір'ю, потім мати помирає. Батько не заявляє своїх прав на опіку, хоча дітей у новій сім'ї не має, фінансової підтримки не надає. Опікуном виступає бабуся. Батька не позбавлено батьківських прав. Дитині 16 років.

Варіант 2

1. Визначте місце соціальної педагогіки у структурі суспільних і педагогічних дисциплін, покажіть взаємозв'язки з іншими науками.

2. Тести.

1. Назвіть основні соціальні інститути виховання:

2. Яка із функцій соціального педагога є провідною?

- А) діагностична;
- Б) охоронно-захистна;
- В) організаційно-дозвіллева;
- Г) попереджувально-профілактична;
- Ґ) корекційно-реабілітаційна;
- Д) прогностична;
- Е) комунікативна.

3. Які вимоги до віку абітурієнтів відділення соціальної роботи існують у Австрії?

- А) не молодше 18 років;
- Б) мати диплом про завершену середню освіту;
- В) повинні мати практичний стаж роботи;
- Г) мати шкільну освіту й річний курс навчання соціальної роботи;
- Ґ) усі відповіді правильні;
- Д) усі відповіді неправильні.

4. Який тип (типи) навчальної програми підготовки соціальних педагогів у вищих навчальних закладах Німеччини існують?

- А) соціальна робота; Б) соціальна педагогіка; В) соціальна освіта; Ґ) всі відповіді правильні; Г) всі відповіді неправильні.

5. На які структурні компоненти поділяється соціальна робота у США?

- А) за сферами діяльності соціального працівника;
- Б) за проблемами клієнта;
- В) за категоріями населення;
- Г) всі відповіді правильні
- Ґ) немає правильної відповіді.

3. Практичне завдання. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації:

В учня 11 класу Т. – нерозділене кохання. В один із днів він випив багато різних таблеток, щоб покінчити з собою, але потім злякався і зателефонував другові, у якого батько працював лікарем швидкої допомоги. Його врятували. Та криза залишилась, на уроках він нічого не робить, сидить, дивлячись в одну точку, ні з ким не розмовляє, навіть не чує, як до нього звертаються.

Варіант 3

1. Охарактеризуйте структуру соціальної педагогіки як галузі теоретичних знань.

2. Тести.

1. Чи усі основні галузі знань у підготовці соціального працівника у США названі?

- Поведінка людини у навколишнім середовищі;
- Соціальна політика;
- Теорія і практика професії;
- Цінності та етика професії;
- Дослідницька робота;
- Практика.

А) так;

Б) ні, дослідницька робота не входить до складу програми підготовки соціальних працівників у США;

В) Ні, пропущено психологію особистості.

2. Хто організатор соціальної роботи в Ізраїлі? А) Генрієта Зальд; Б) Аліса Соломон; В) Сіді Вронскі; Г) Усі відповіді правильні.

3. Які складники включає стандарт підготовки соціального педагога в Україні?

А) кваліфікаційна характеристика; навчальний план, робоча програма;

Б) кваліфікаційна характеристика, знання, уміння та навички;

В) навчальна програма, етичний кодекс соціального педагога

4. Вкажіть дату створення Української асоціації соціальних педагогів і спеціалістів з соціальної роботи.

А) 1991. Б) 1992. В) 1994.

5. Спрямованість навчально-виховного процесу у „школі без стін” – це:

а) близькість до Вальдорфської школи;

б) спорідненість із „методом проектів”;

в) організація навчання на виробництві, лабораторіях, у музеях тощо.

3. Практичне завдання. Визначити можливі дії соціального педагога в наведеній ситуації:

Дитина психічно неврівноважена, невеличкого зросту, слабенька фізично. Хлопчик 7-го класу має погані стосунки з однокласниками, на уроках неуважний, неслухняний. Виховують його мати і бабуся, якими він керує.

Варіант 4

1. Назвіть етапи розвитку соціальної педагогіки як науки і практичної діяльності.

2. Тести.

1. Скільки напрямів діяльності соціального педагога у школі ви знаєте? А) 10;

Б) 6; В) 12.

2. Які складники системи підготовки соціального педагога в Україні?

А) допрофесійний; професійний;

- Б) підготовка волонтерів;
- В) допрофесійний, професійний, післядипломна підготовка, підготовка волонтерів.

3. Який документ визначає етичні, фахові та правові обов'язки соціального педагога й соціального працівника?

- А) Конвенція ООН про права дитини;
- Б) Етичний кодекс соціального педагога та соціального працівника;
- В) Закон „Про освіту”.
- Г) Закон „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”.

4. Коли було прийнято Конвенція ООН про права дитини? А) 20 листопада 1959 року; Б) 20 листопада 1989 року; В) 27 вересня 1991 року.

5. Чи ратифікувала Україна Конвенцію ООН про права дитини?

- А) Так. Б) Ні.

3. Практичне завдання. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації:

Сергій П., учень 9 класу, виховується бабусею, оскільки батьки розлучилися і мають свої сім'ї; школу майже не відвідує, а коли з'являється, то порушує дисципліну на уроках. На останній нараді майже усі вчителі вимагали виключення його зі школи.

Варіант 5

1. Провідні категорії соціальної педагогіки: соціальне середовище, соціалізація, соціальне виховання, соціальна адаптація, соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальна допомога.

2. Тести.

1. Укажіть принципи соціальної педагогіки:

- а) природодоцільність; культуродоцільність; гуманізм;
- б) соціальність, полярність, детермінація, центрація на особистості;
- в) соціально-політичні; психолого-педагогічні; організаційні; специфічні.

2. Як називається наука про соціально-педагогічну підтримку жертв насильства?

- А) соціальна педагогіка,
- Б) кримінологія,
- В) агогіка,
- Г) віктимологія.

3. Скільки завдань віктимології ви можете назвати:

- а) 2
- б) 3
- в) 4.

4. Відхилення від норми бувають:
- а) фізичні,
  - б) психічні,
  - в) соціальні,
  - г) обдарованість,
  - г) усі відповіді правильні.
  - д) ні, обдарованість не є відхиленням.

3. Практичне завдання. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації:

Дівчина (17 років) живе з братом у бараці, який заплановано під знесення. Брату 7 років, у школу не ходить, тому що нічого одягнути. Дівчина чекає дитину. Батьків немає, померли.

Варіант 6

1. Принципи соціальної педагогіки.
2. Тести.
  1. У яких закладах перебувають діти, які залишились без батьківської опіки?
    - А) притулки для неповнолітніх;
    - Б) дитячі будинки;
    - В) школи - інтернати;
    - Г) усі відповіді вірні;
    - Г) немає правильної відповіді.
  2. Назвати дату створення соціальних служб для молоді: а) 1985р. б) 1991р. в) 1993р.
  3. З якими категоріями населення працюють соціальні служби для молоді?
    - А) діти, молодь, сім'я;
    - Б) підлітки, молодь з девіантною поведінкою;
    - В) молодь з особливими потребами;
    - Г) батьки, що мають проблеми з вихованням дитини.
  4. Які функції виконують соціальні служби для молоді?
    - А) соціальна профілактика різноманітних явищ;
    - Б) корекція соціальної поведінки;
    - В) соціальна реабілітація;
    - Г) соціально-інформативна;
    - Г) соціальні послуги;
    - Д) усі відповіді правильні.
  5. Яку назву має установа або служба, до якої звертаються анонімно в разі кризової життєвої ситуації?
    - А) кризовий стаціонар;
    - Б) центр соціальних служб для молоді;

- В) телефон довіри;
- Г) реабілітаційний центр.

3. Практичне завдання. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації:

Соціальний педагог звернула увагу на дівчинку Марію М., ученицю 3 класу. Тиха, непримітна, розмовляючи, не піднімає очей, плечі весь час підняті, на відкритих частинах тіла – синці. Однокласники сказали, що батько у Марії нерідний і часто її б'є. Вчителька нічого не змогла розказати про дівчинку.

Варіант 7

1. Методи соціальної педагогіки.

2. Тести.

1. Назвіть види соціально-педагогічної роботи в районній соціальній службі:

- а) консультативна робота,
- б) платні послуги,
- в) надання інформації; реалізація програм щодо захисту прав клієнтів,
- г) профілактики негативних явищ.

2. Назвіть дату юридичного оформлення професії „соціальний педагог”:

- а) 1967р. б) 1985р.; в) 1991р.

3. Автор проекту „Вальдорфська школа”:

- а) Рудольф Штейнер; б) Зігмунд Фрейд; в) Генрієта Зальд.

4. Український педагог, автор практичної концепції соціального перевиховання безпритульних дітей -

- а) А. Макаренко; б) В.Сухомлинський; в) О.Захаренко.

5. Категорії соціальної педагогіки – це:

- а) принципи, форми, методи,
- б) соціальні інститути,
- в) соціальна освіта, соціальне виховання, соціальне навчання, соціалізація, ідентифікація.

3. Практичне завдання. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації:

Багатодітна сім'я. Двоє хлопчиків і одна дівчинка з розумовими вадами. Батьки посилають їх жебракувати. Дітей забирає міліція. З матір'ю починає працювати соціальна служба, їй надали значну гуманітарну допомогу, одяг, харчування. Незважаючи на це, дітей все одно посилають просити гроші.

Варіант 8

1. Назвіть принципи соціальної роботи з дітьми та молоддю.
2. Тести.
  1. Які соціальні проблеми втілені у Державній національній програмі „Освіта”/Україна ХХІ століття/”:
    - соціального захисту,
    -
    -
  2. Який інститут соціального виховання є провідним у концепції системи національного виховання? А) школа; Б) сім’я; В) громадськість.
  3. Яку структуру соціальної педагогіки пропонують автори підручника „Соціальна педагогіка” Л.Г.Коваль, І.Д.Зверєва, С.В.Хлеб’ік?
    - А) агогіка, герогіка, андрогіка, віктимологія;
    - Б) соціологія виховання, теорія соціального виховання, методика соціального виховання;
    - В) соціологія соціального виховання, філософія соціального виховання, теорія соціального виховання, методика соціального виховання, соціально-педагогічна віктимологія, психологія соціального виховання, економіка та менеджмент соціального виховання.
  4. Яку структуру соціальної педагогіки пропонує Мудрик А.В., автор одного із підручників „Соціальна педагогіка”?
    - А) агогіка, герогіка, андрогіка, віктимологія;
    - Б) соціологія виховання, теорія соціального виховання, методика соціального виховання;
    - В) соціологія соціального виховання, філософія соціального виховання, теорія соціального виховання, методика соціального виховання, соціально-педагогічна віктимологія, психологія соціального виховання, економіка та менеджмент соціального виховання.
  5. Хто виступає суб’єктами соціального виховання?
    - А) особистість;
    - Б) групи людей; .
    - В) спільноти;
    - Г) особистість, групи і виховні організації;
    - Г) Усі відповіді неправильні.

3. Практичне завдання. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації:

Оленка А., 13 років, була відправлена до притулку службою у справах неповнолітніх, яка підбрала її на вулиці. За час перебування в притулку дівчинка навчилася доглядати за своїм тілом, волоссям, оволоділа навичками

гігієни, відчула тепло домівки та турботу про себе. Потім вона була направлена до інтернату, де її зразу остригли, відібрали іграшку. Вона стала однією із 400 вихованців інтернату. Після дводенного перебування в інтернаті, Оленка втекла... до притулку.

Варіант 9

1. Професійні вимоги до соціального педагога й соціального працівника.
Функції соціального педагога і соціального працівника.
2. Тести.
  1. На яких рівнях відбувається взаємодія у навчальному або трудовому колективі?
    - А) міжособистісному;
    - Б) міжгруповому;
    - В) між окремими особистостями; між групою та особистістю, між групами.
    - Г) усі відповіді неправильні.
  2. Виберіть мікрофактори соціалізації особистості:
    - а) сім'я, сусіди, товариство однолітків, виховні колективи, друзі;
    - б) школа, сім'я, однолітки, засоби масової інформації, релігія;
    - в) держава, суспільство, тип мешкання, етнос, релігія, сім'я, друзі;
    - г) сім'я, школа, товариство однолітків, сусіди, релігія.
  3. Соціалізацію розглядали як процес передання культурної спадщини й оволодіння культурою:
    - а) Ф.Боас і Б.Малиновський;
    - б) Л.Кольберг, А.Болдуїн;
    - в) Б.Скінер і А.Бандура.
  4. Символічний інтеракціонізм розглядає соціалізацію як:
    - а) процес максимальної конфомності особистості;
    - б) результат міжособистісного спілкування;
    - с) процес рольового тренування.
  5. Т.Парсонс визначає соціалізацію як:
    - а) засвоєння соціальних ролей, виконання яких потрібно особистості у житті;
    - б) модифікацію людської поведінки;
    - в) розвиток пізнавальної сфери особистості.

3. Практичне завдання. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації:

Руслан, 15 років, виховується у забезпеченій сім'ї, має вдома комп'ютер, відеоплеєр, записаний батьками до секцій тенісу, плавання, карате. Батьки дуже пишалися сином, який мав добрі успіхи як у навчанні, так і в спорті. Одного разу вони були запрошені до Кримінальної міліції з

приводу жебрацтва їх сина. У той час, коли хлопець повинен бути на секціях, він, переодягнутий, жебракував на вулиці. Як він пояснив – це був його бізнес.

Варіант10

1. Кодекс етики соціального педагога й соціального працівника.
2. Тести.
  1. Структурні функціоналісти ввели в науковий обіг поняття:
    - а) ролі, рольового статусу;
    - б) конформізму;
    - г) інстинкту, спонукання, лібідо.
  2. Які принципи соціально-педагогічної діяльності відносяться до соціально-політичних?
    - А) принцип законності та прав людини, принцип державного підходу до завдань соціально-педагогічної діяльності; принцип зв'язку змісту та форм соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості (групи);
    - Б) принцип компетентності кадрів; принцип інтеграції; принцип контролю та перевірки виконання завдань;
    - В) принцип сприяння самореалізації дітей та молоді у всіх сферах життєдіяльності; принцип системності; цілеспрямованості;
    - Г) принцип гуманізму; незалежності; клієнтоцентризму; опори на потенційні можливості людини; конфіденційності; толерантності.
  3. Хто є суб'єктами соціально-педагогічної діяльності?
    - А) держава, органи виконавчої влади; соціальні інститути виховання;
    - Б) громадські організації, дитячі та молодіжні об'єднання;
    - В) соціальні служби для молоді;
    - Г) соціальні педагоги, соціальні працівники, волонтери.
    - Г) усі відповіді правильні.
  4. Медична реабілітація спрямована на
    - а) повне або часткове відновлення чи компенсацію порушеної чи втраченої функції організму, підтримку фізичних сил особистості;
    - б) подолання в свідомості особистості уявлення про безвихідь її становища;
    - в) відновлення захисних сил організму;
    - г) формування упевненості та мотивації для подолання кризової ситуації.
  5. Змістом первинної профілактики є
    - а) надання підліткам та молоді інформації про наслідки асоціальних дій, вживання різних видів алкоголю, наркотиків та токсичних речовин;
    - б) роз'яснення правових норм стосовно різних аспектів асоціальної поведінки;

- в) популяризація переваг здорового способу життя;
- г) формування у молоді навичок культурного проведення дозвілля;
- д) створення умов для самореалізації особистості.
- е) усі відповіді правильні.

3. Практичне завдання. Визначити можливі дії соціального педагога в наведеній ситуації:

Одинадцятирічний хлопчик мешкає з безробітними батьками. Зважаючи на матеріальний стан родини, він вирішив кинути школу та піти працювати. Довідавшись про долю хлопчика, приватний підприємець запропонував йому сортувати пляшки з-під пива і складати їх у ящики. Робота тривала 3 години на день, він отримував неповну заробітну платню - 75 гривень.

Варіант 11

1. Професійна соціально-педагогічна діяльність. Її структурні компоненти
2. Тести.

1. Які принципи соціально-педагогічної діяльності відносяться до групи специфічних принципів?

А) принцип законності та прав людини, принцип державного підходу до завдань соціально-педагогічної діяльності; принцип зв'язку змісту та форм соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості (групи);

Б) принцип компетентності кадрів; принцип інтеграції; принцип контролю та перевірки виконання завдань;

В) принцип сприяння самореалізації дітей та молоді у всіх сферах життєдіяльності; принцип системності; цілеспрямованості;

Г) принцип гуманізму; незалежності; клієнтоцентризму; опори на потенційні можливості людини; конфіденційності; толерантності.

2. Психологічна реабілітація спрямована на:

а) повне або часткове відновлення чи компенсацію порушеної чи втраченої функції організму;

б) підтримку фізичних сил особистості;

в) можливе уповільнення захворювання;

г) подолання в свідомості особистості уявлення про безвихідність її становища;

г) відновлення захисних сил організму; формування упевненості та мотивації для подолання кризової ситуації.

3. Первинна профілактика спрямована на:

а) формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки та негативних явищ;

б) обмеження поширення окремих негативних явищ, що мають місце у суспільстві;

в) відновлення соціального статусу та прав особистості.

4. Соціальна допомога – це:

а) вид соціальної діяльності, спрямований на підтримку осіб та соціальних груп, що знаходяться у кризовій ситуації;

б) матеріальне забезпечення у разі тимчасової чи постійної непрацездатності;

в) безкоштовне забезпечення одягом, продуктами харчування та іншими речами;

г) реалізація різних форм медичного обслуговування;

д) усі відповіді правильні.

5. Охоронно-захисна функція соціального педагога спрямована на:

а) налагодження взаємодії особистості; соціальної групи і державних та недержавних організацій;

б) на відстоювання прав та інтересів клієнтів на основі державних і міжнародних документів;

в) на зміну та удосконалення особистих якостей клієнта, особливостей життєдіяльності та створення умов для розвитку потенційних можливостей осіб з функціональними обмеженнями.

3. Практичне завдання. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації:

Юрко повернувся до школи після перебування у реабілітаційному центрі для підлітків, що схильні до вживання наркотичних речовин.

Варіант 12

1. Охарактеризуйте функції соціального педагога.

2. Тести.

1. Які з названих принципів відносяться до організаційних принципів соціально-педагогічної діяльності?

А) принцип законності та прав людини, принцип державного підходу до завдань соціально-педагогічної діяльності; принцип зв'язку змісту та форм соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості (групи);

Б) принцип компетентності кадрів; принцип інтеграції; принцип контролю та перевірки виконання завдань;

В) принцип сприяння самореалізації дітей та молоді у всіх сферах життєдіяльності; принцип системності; цілеспрямованості;

Г) принцип гуманізму; незалежності; клієнтоцентризму; опори на потенційні можливості людини; конфіденційності; толерантності.

2. Вторинна профілактика спрямована на:

а) формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки та негативних явищ;

- б) обмеження щодо поширення окремих негативних явищ, які мають місце у суспільстві;
- в) відновлення соціального статусу та прав особистості.

3. Корекційно-реабілітаційна функція соціального педагога спрямована на:

- а) налагодження взаємодії особистості; соціальної групи та державних та недержавних організацій;
- б) на відстоювання прав та інтересів клієнтів на основі державних та міжнародних документів;
- в) на зміну та вдосконалення особистих якостей клієнта, особливостей життєдіяльності та створення умов для розвитку потенційних можливостей осіб з функціональними обмеженнями.

4. Які соціалізуючі функції виконує сім'я ?

- А) забезпечує фізичний, емоційний, інтелектуальний розвиток індивіда;
- Б) формує статеву ідентифікацію, ціннісні орієнтації особистості;
- В) розвиває здібності та потенційні можливості індивіда;
- Г) забезпечує почуттям захищеності, надає психологічну підтримку;
- Г) усі відповіді правильні.

5. Дитина - це особа, віком:

- а) від 0 до 18 років;
- б) від 0 до 15 років;
- в) від 0 до 10 років.

3. Практичне завдання. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації:

У класі навчається дитина з ДЦП, учителі ставлять до неї такі ж вимоги, як і до здорових дітей. Однокласники часто називають її інвалідом, глумляться над нею, що дуже важко сприймається цією дитиною.

Варіант 13

1. Сфери діяльності соціального педагога. Коло зв'язків соціального педагога з іншими фахівцями.

2. Тести.

1. Які з названих принципів відносяться до групи психолого-педагогічних принципів соціально-педагогічної діяльності?

- А) принцип законності та прав людини, принцип державного підходу до завдань соціально-педагогічної діяльності; принцип зв'язку змісту та форм соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості (групи);
- Б) принцип компетентності кадрів; принцип інтеграції; принцип контролю та перевірки виконання завдань;
- В) принцип сприяння самореалізації дітей та молоді у всіх сферах життєдіяльності; принцип системності; цілеспрямованості;

Г) принцип гуманізму; незалежності; клієнтоцентризму; опори на потенційні можливості людини; конфіденційності; толерантності.

2. Третинна профілактика спрямована на:

- а) формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки та негативних явищ;
- б) обмеження поширення окремих негативних явищ, що мають місце у суспільстві;
- в) відновлення соціального статусу та прав особистості.

3. Комунікативна функція соціального педагога спрямована на:

- а) налагодження взаємодії особистості; соціальної групи й державних та недержавних організацій;
- б) на відстоювання прав та інтересів клієнтів на основі державних та міжнародних документів;
- в) на зміну та вдосконалення особистих якостей клієнта, особливостей життєдіяльності та створення умов для розвитку потенційних можливостей осіб з функціональними обмеженнями.

4. Які функції виконує у суспільстві сім'я як соціальний інститут?

- А) виховну, рекреаційну;
- Б) репродуктивну, комунікативну;
- В) матеріально-економічну, житлово-побутову;
- Г) усі відповіді правильні;
- Г) немає правильної відповіді.

5. Молодь – це соціально-демографічна група, вікові категорії якої:

- а) 15- 28 років;
- б) 15-35 років;
- в) 22-35 років.

3. Практичне завдання. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації:

У сім'ї виховується 5 дітей, мати за провину заборонила Сашкові їсти разом з усіма кавун. Він уночі взяв із сміттевого відра шкірки і почав їх жувати. Мати, побачивши це, дуже сильно побила хлопця. Від пошкоджень він помер, мати заховавши його на балконі, звернулася до служби у справах неповнолітніх із заявою, що її син утік з дому. Через три дні тіло хлопчика було знайдено, матір заарештовано.

Варіант 14

1. Сутність соціалізації, її складові. Стадії соціалізації.

2. Тести.

1. Профілактична функція соціального педагога спрямована на:

- а) налагодження взаємодії особистості, соціальної групи і державних та

недержавних організацій;

б) на відстоювання прав та інтересів клієнтів на основі державних та міжнародних документів;

в) на зміну та удосконалення особистих якостей клієнта, особливостей життєдіяльності та створення умов для розвитку потенційних можливостей осіб з функціональними обмеженнями;

г) виявлення, запобігання та обмеження асоціальних явищ, причин соціальної дезадаптації осіб та соціальних груп.

2. Які характеристики відповідають партнерській сім'ї?

А) відсутність рівних прав усіх членів родини; нетерпимість до дитячих недоліків; небажання йти з дітьми на компроміс;

Б) повага до особистого життя членів сім'ї; батьківські обов'язки рівноправно розподіляються; основою дисципліни є повага і довіра;

В) надзвичайна вимогливість одного або обох батьків до інших членів сім'ї; дисципліна підтримується за рахунок сили і принижування.

3. Визначте групу соціальних проблем, що виникають у молоді у процесі її соціалізації:

а) формування ціннісних орієнтацій; становище на ринку праці; забезпечення певного освітнього рівня; політичні орієнтації; електоральна поведінка;

б) визначення ролі та місця молоді у сучасному суспільстві; становище на ринку праці; професійне самовизначення; створення власної сім'ї; здоров'я молодих людей;

в) пошуки сенсу життя; професійне самовизначення; кохання; створення власної сім'ї; здоров'я молодих людей; стосунки з дорослими та однолітками.

4. Укажіть, який термін є загальноновизнаним у соціальній педагогіці та соціально-педагогічній практиці?

А) інвалід; Б) особа з обмеженими функціональними можливостями; В) особа з обмеженою дієздатністю; Г) особа з особливими потребами; Д) особа з вадами розвитку.

5. Делінквент – це

а) особа із соціальними відхиленнями у поведінці, яка здійснює вчинки, заборонені діючим законодавством та іншими нормативними актами;

б) особа, що вживає різні психоактивні речовини і характеризується наявністю пов'язаних із цим проблем.

Практичне завдання. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

“Я виховую сина одна. Свого батька він ніколи не бачив і, мабуть, не побачить. Мене турбує, що дитина виховується у виключно жіночому оточенні: вдома – я та мої подруги, у дитячому садку – виховательки та жінки. Йому скоро 7 років, але він ніколи не розмовляв з чоловіком.”

Варіант 15

1. Людина як об'єкт, суб'єкт та жертва соціалізації.

2. Тести.

1. Соціально-терапевтична функція соціального педагога спрямована на:

а) налагодження взаємодії особистості; соціальної групи і державних та недержавних організацій;

б) на відстоювання прав та інтересів клієнтів на основі державних і міжнародних документів;

в) вчасне подолання кризових ситуацій та проблем клієнта на основі самоусвідомлення особистістю ставлення до себе, оточуючих та навколишнього середовища;

г) на зміну та удосконалення особистих якостей клієнта, особливостей життєдіяльності та створення умов для розвитку потенційних можливостей осіб з функціональними обмеженнями.

2. Які характеристики відповідають домінантній сім'ї?

А) відсутність рівних прав усіх членів родини; нетерпимість до дитячих недоліків; небажання йти з дітьми на компроміс; надзвичайна вимогливість одного чи обох батьків до інших членів сім'ї; дисципліна підтримується за рахунок сили і приниження;

Б) повага до особистого життя членів сім'ї; відсутність секретів і таємниць між членами сім'ї; батьківські обов'язки рівноправно розподіляються; основою дисципліни є повага і довіра; гнучкі правила розпорядку; розподіл економічної відповідальності.

3. Визначте групу особистих проблем, що виникають у молоді в процесі її соціалізації:

а) формування ціннісних орієнтацій; становище на ринку праці; забезпечення певного освітнього рівня; політичні орієнтації; електоральна поведінка;

б) визначення ролі та місця молоді у сучасному суспільстві; становище на ринку праці; професійне самовизначення; створення власної сім'ї; здоров'я молодих людей;

в) пошуки сенсу життя; професійне самовизначення; кохання; створення власної сім'ї; здоров'я молодих людей; стосунки з дорослими та однолітками.

4. Яка група умов відповідає вимогам усиновлення?

А) усиновитель має бути повнолітній дієздатний громадянин; між усиновителем та усиновленою дитиною повинна бути різниця у віці не менше 15 років;

Б) усиновитель може бути попередньо позбавлений батьківських прав;

В) усиновитель може перебувати на обліку у психоневрологічному або наркологічному диспансерах.

5. Представники біологічної теорії девіації:

- а) Ч.Ломбразо, Ч.Х.Шелдон;
- б) З.Фрейд, Е.Дюркгейм;
- в) М.Гофман, Ч.Беккер.

3.Практичне завдання. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації:

Батьки двох дітей (7 і 13 років) вирішили покращити житлові умови. Вони продали двокімнатну квартиру, узяли гроші, залишили дітей у сусідів і поїхали оглянути нову квартиру. Сталося так, що вони потрапили в аварію, обоє загинули. Діти залишилися без батьків, без житла та засобів існування.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ (ТЕСТОВИЙ ВАРІАНТ)

1. Яке визначення найповніше відповідає завданням предмету „соціальна педагогіка”?
  - А) наука про виховання особистості під впливом різноманітних факторів;
  - Б) наука про закономірності й механізми соціалізації особистості у макро-, мезо- й мікросередовищі;
  - В) наука про соціалізацію особистості.
2. На якому рівні вирішуються завдання соціальної педагогіки?
  - А) загальної педагогіки;
  - Б) соціальної психології;
  - В) взаємодії макро-, мезо- і мікросередовища.
3. Категорії соціальної педагогіки – це:
  - а) принципи, форми, методи;
  - б) соціальні інститути;
  - в) соціальна освіта, соціальне виховання, соціальне навчання, соціалізація, ідентифікація.
4. Яке судження відповідає суті педагогічної профілактики”?
  - А) роз’яснення правових норм та надання інформації про можливі наслідки асоціальних дій;
  - Б) психолого-педагогічна корекція поведінки;
  - В) надання всіх видів соціальної допомоги.
5. Яке судження найповніше розкриває поняття „соціальне обслуговування”?
  - А) організація заходів і забезпечення програми позитивної життєдіяльності особистості;
  - Б) соціальна просвіта, яка передбачає підвищення загальнокультурного розвитку різних категорій населення, створення умов включення їх у соціальне життя, засвоєння його цінностей;
  - В) превентивна робота з проблем пияцтва, алкоголізму та вживання тютюну серед молоді.
6. Яке судження відповідає поняттю „соціальна допомога”?
  - А) соціально-правовий, психолого-педагогічний захист прав дітей, молоді;
  - Б) надання кваліфікованої допомоги у формуванні системи взаємин, виробленні моральних цінностей, які сприяють природній соціалізації;
  - В) консультативно-медична робота, яка включає комплекс заходів з інформаційного та медичного обслуговування.
7. Яке судження відповідає поняттю „соціальна реабілітація”?
  - А) соціально-педагогічна експертиза, спрямована на визначення проблем і кризових станів різних категорій молоді;
  - Б) оцінка психолого-педагогічних технологій корекції розвитку особистості;
  - В) заходи щодо відновлення фізичного стану, честі, гідності, прав і свобод дітей та молоді.
8. Яке судження найбільше відповідає поняттю „соціальні послуги”?
  - А) реконструкція соціокультурного оточення;

Б) надання усіх видів соціальної допомоги дітям та молоді, які стали жертвами екологічних і технологічних катастроф; тим, хто потрапив у екстремальні ситуації;

В) корекція відхилень у поведінці на основі індивідуально-диференційованого підходу.

9. Які етапи властиві розвитку вітчизняної соціальної педагогіки:

-
-
-
-

10. Автор першого підручника „соціальна педагогіка”:

а) Габріель Гард; б) Пауль Наторп; в) Адольф Дістервег

11. Назвіть основні соціальні інститути виховання:

- Сім'я;

-
-
-

12. Яка із функцій соціального педагога є провідною?

А) діагностична;

Б) охоронно-захисна;

В) організаційно-дозвільна;

Г) попереджувально-профілактична;

Ґ) корекційно-реабілітаційна;

Д) прогностична;

Е) комунікативна.

13. Які вимоги до віку абітурієнтів відділення соціальної роботи існують в Австрії?

А) не молодше 18 років;

Б) мати диплом про завершену середню освіту;

В) повинні мати практичний стаж роботи;

Г) мати шкільну освіту й річний курс навчання соціальній роботі;

Ґ) всі відповіді правильні;

Д) Всі відповіді неправильні.

14. Який тип (типи) навчальної програми підготовки соціальних педагогів існують у вищих навчальних закладах Німеччини?

А) соціальна робота; Б) соціальна педагогіка; В) соціальна освіта; Г) усі відповіді правильні.

15. На які структурні компоненти поділяється соціальна робота у США?

А) за сферами діяльності соціального працівника;

Б) за проблемами клієнта;

В) за категоріями населення;

Г) усі відповіді правильні;

Ґ) немає правильної відповіді.

16. Чи усі основні галузі знань у підготовці соціального працівника у США

названо?

- Поведінка людини в навколишньому середовищі;
- соціальна політика
- теорія і практика професії;
- цінності та етика професії;
- дослідницька робота;
- практика.

А) так;

Б) ні, дослідницька робота не входить до складу програми підготовки соціальних працівників у США;

В) ні, пропущено психологію особистості.

17. Хто організатор соціальної роботи в Ізраїлі?

А) Генрієтта Зальд; Б) Аліса Соломон; В) Сіді Вронські; Г) усі відповіді правильні.

18. Які складові включає стандарт підготовки соціального педагога в Україні?

А) кваліфікаційна характеристика; навчальний план, робоча програма;

Б) кваліфікаційна характеристика, знання, уміння та навички;

В) навчальна програма, етичний кодекс соціального педагога

19. Вкажіть дату створення Української асоціації соціальних педагогів і спеціалістів із соціальної роботи.

20. Спрямованість навчально-виховного процесу у „школі без стін” – це:

а) близькість до Вальдорфської школи;

б) спорідненість із „методом проектів”;

в) організація навчання на виробництві, лабораторіях, у музеях тощо.

21. Скільки напрямів діяльності соціального педагога у школі ви знаєте?

А) 10; Б) 6; В) 12.

22. Які складові системи підготовки соціального педагога в Україні не названо:

- Допрофесійний;

-

-

- підготовка волонтерів.

23. Який документ визначає етичні, фахові та правові обов’язки соціального педагога і соціального працівника?

А) Конвенція ООН про права дитини;

Б) етичний кодекс соціального педагога та соціального працівника;

В) Закон „Про освіту”.

24. Як називаються діти з надзвичайними здібностями?

25. Коли була прийнята Конвенція ООН про права дитини:

а) 20 листопада 1959 року; б) 20 листопада 1989 року

в) 27 вересня 1991 року.

26. Чи ратифікувала Україна Конвенцію ООН про права дитини?

А) так; Б) ні.

27. Назвіть принципи соціальної педагогіки:

-
-
-

28. Як називається наука про соціально-педагогічну підтримку жертв насильства?

29. Назвати категорії потенційних жертв негативної соціалізації.

30. Скільки завдань віктимології ви можете назвати?

А) 2;

Б) 3;

В) 4.

31. Які функції соціально-педагогічної віктимології вам відомі?

-
-

-гуманістична.

32. Як називають осіб, які мають значні відхилення від загальноприйнятих норм поведінки?

33. Відхилення від норми бувають:

а) фізичні;

б) психічні;

в) соціальні;

г) обдарованість;

г) усі відповіді правильні.

д) ні, обдарованість не є відхиленням.

34. Як називають заклади, де перебувають діти, котрі залишились без батьківської опіки:

35. Укажіть дату створення соціальних служб для молоді:

а) 60-і роки б) 80-і роки в) 90-і роки.

36. З якими категоріями населення працюють соціальні служби для молоді?

37. Яка із функцій роботи соціальних служб не вказана?

- соціальна профілактика різноманітних явищ;

- корекція соціальної поведінки;

- соціальна реабілітація;

-

- соціально-інформативна.

38. Як називають людину з обмеженими фізичними або психічними можливостями?

39. Як називається заклад для тимчасової роботи соціального педагога з дітьми, які опинилися у складній життєвій ситуації?

40. Яку назву має установа або служба, до якої звертаються анонімно у разі кризової життєвої ситуації?

41. Назвіть види соціально-педагогічної роботи в районній соціальній службі:

- консультативна робота;

-

- платні послуги.

42. Назвіть дату юридичного оформлення професії „соціальний педагог”.

43. Автор проекту „Вальдорфська школа”
44. Українська дослідниця питань соціального виховання у 20-ті роки ХХст., організатор дитячих садків
45. Видатний представник української гуманістичної педагогіки, автор праці „Виховання без покарання”
46. Український педагог, автор практичної концепції соціального перевиховання безпритульних дітей
47. Яка стаття Закону України „Про освіту” утворює професію „соціальний педагог”?
48. Які соціальні проблеми втілено у Державній національній програмі „Освіта”/Україна ХХІ століття/”:
- -
  - соціального захисту.
49. Який інститут соціального виховання є провідним у концепції системи національного виховання?
- А) школа; Б) сім’я; В) громадськість.
50. Укажіть основні форми міжнародного співробітництва соціальних педагогів і спеціалістів із соціальної роботи:
51. Яку структуру соціальної педагогіки пропонують автори підручника „Соціальна педагогіка” Л.Г.Коваль, І.Д.Зверєва, С.В. Хлебик?
- А) агогіка, герогіка, андрогогіка, віктимологія;
- Б) соціологія виховання, теорія соціального виховання, методика соціального виховання;
- В) соціологія соціального виховання, філософія соціального виховання, теорія соціального виховання, методика соціального виховання, соціально-педагогічна віктимологія, психологія соціального виховання, економіка та менеджмент соціального виховання.
52. Хто виступає суб’єктами соціального виховання?:
- А) особистість;
- Б) групи людей; .
- В) спільноти;
- Г) особистість, групи й виховні організації;
- Г) усі відповіді неправильні.
53. На яких рівнях відбувається взаємодія у навчальному або трудовому колективі?
- А) міжособистісному;
- Б) міжгруповому;
- В) між окремими особистостями; між групою та особистістю, між групами;
- Г) усі відповіді неправильні.
54. Виберіть мікрофактори соціалізації особистості:
- а) сім’я, сусіди, товариство однолітків, виховні колективи, друзі;
- б) школа, сім’я, однолітки, засоби масової інформації, релігія;
- в) держава, суспільство, тип мешкання, етнос, релігія, сім’я, друзі;
- г) сім’я, школа, товариство однолітків, сусіди, релігія.

55. Які механізми соціалізації не названі?

- А) традиційний;
- Б) інституційний;
- В) рефлексійний;
- Г) ;
- Г) .

56. Соціалізацію розглядали як процес передання культурної спадщини і оволодіння культурою:

а) Ф.Боас та Б.Малиновський; б) Л.Кольберг, А.Болдуїн; в) Б.Скінер і А.Бандура.

57. Символічний інтеракціонізм розглядає соціалізацію як:

- а) процес максимальної конформності особистості;
- б) результат міжособистісного спілкування;
- в) процес рольового тренування.

58. Т Парсонс. визначає соціалізацію як:

- а) засвоєння соціальних ролей, виконання яких потрібно особистості у житті;
- б) модифікацію людської поведінки;
- в) розвиток пізнавальної сфери особистості.

59. Структурні функціоналісти ввели у науковий обіг поняття:

- а) ролі, рольового статусу;
- б) конформізму;
- г) інстинкту, спонукання, лібідо.

60. Які підходи до соціального виховання використовуються соціальними педагогами на практиці?

КОНТРОЛЬНА РОБОТА (ПІДСУМКОВА)

Варіант № 1

1. Теоретичні питання:

- а) форми соціально-педагогічного впливу на розвиток особистості школяра;
- б) класифікація неблагополучних сімей з точки зору соціального педагога.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

Батьки розлучені. У батька нова сім'я. Хлопчик живе з матір'ю, потім мати помирає. Батько не заявляє своїх прав на опіку, хоча дітей у новій сім'ї не має, фінансової підтримки не надає. Опікуном виступає бабуся. Батька не позбавлено батьківських прав. Дитині 16 років.

3. Запропонувати варіанти рішення цієї ситуації.

Учень Р., якого довго опікувала мати, бо дитина стояла на диспансерному обліку через хворобу легенів, ріс вихованим, добре вчився, любив батьків. В 11 класі раптом став з'являтися додому пізно, став грубим. На всі запитання відповідав: "Облиште, я вже дорослий". Як виявилось, він став ходити до молоді жінки, яка неодружена, має дитину і живе без чоловіка. Батьки в розпачі".

Варіант № 2

1. Теоретичні питання:

- а) місце соціальної педагогіки у структурі суспільних і педагогічних дисциплін;
- б) обдарована дитина: поняття, особливості.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

В учня 11 класу Т. – нерозділене кохання. В один із днів він випив багато різних таблеток, щоб покінчити з собою, але потім злякався і зателефонував другові, у якого батько працював лікарем швидкої допомоги. Його врятували, та криза залишилась, на уроках він нічого не робить, сидить, дивлячись в одну точку, ні з ким не розмовляє, навіть не чує, як до нього звертаються.

3. Запропонувати варіанти рішення цієї ситуації.

Батьки не знають, що робити з сином – учнем 8 класу. Йому не можна ні в чому довіряти. Уроки готує погано, хоч має здібності. Його абсолютно ніщо не цікавить, крім вулиці. Після школи, користуючись тим, що батьки на роботі, може піти з дому і з'явитися о першій годині ночі. Були випадки, коли він взагалі не ночував удома. Батьки не знають, що робити з сином, перепробували все: і по-доброму розмовляли, і лупцювали. Дає слово – і знову все починає спочатку.

Варіант № 3

1. Теоретичні питання:

а) етапи розвитку соціальної педагогіки як науки і практичної діяльності;

б) обґрунтуйте фактори, що впливають на соціалізацію особистості.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

Дитина психічно неврівноважена, невеличкого зросту, слабенька фізично. Хлопчик, учень 7-го класу, має погані стосунки з однокласниками, на уроках неуважний, неслухняний. Виховують його мати і бабуся, якими він керує.

3. Запропонувати варіанти рішення цієї ситуації.

Сім'я – мати, двоє дітей (хлопчик і дівчинка). У вигляді покарання мати посадила хлопчика на ланцюг у собачій будці, дівчинку в погріб на три дні. Дітей забрала міліція й віддала до притулку. Через деякий час мати захотіла забрати дітей.

Варіант № 4

1. Теоретичні питання:

а) соціальний захист дитинства в Україні: досвід та перспективи;

б) основні поняття соціальної педагогіки.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

Сергія П., учня 9 класу, виховує бабуся, оскільки батьки розлучилися і мають свої сім'ї; школу він майже не відвідує, а коли з'являється, то порушує дисципліну на уроках. На останній нараді майже усі вчителі вимагали виключення його зі школи.

3. Запропонувати варіанти рішення цієї ситуації:

Старший брат підлітка К. зтягнув його у групу наркоманів. Через тиждень лідер групи виставив вимогу, щоб хлопець поїхав "гінцем" в іншу область за маком. Оскільки К. відмовився, по відношенню до нього було застосовано фізичні покарання, навіть катування: К. зв'язали, припікали цигарками шкіру, забивали цвяхи у велику гомілкову кістку. К. дав згоду на поїздку.

Варіант № 5

1. Теоретичні питання:

а) роль сім'ї в соціалізації особистості;

б) чинники, що впливають на соціалізацію особистості.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

Соціальний педагог звернула увагу на дівчинку Марію М., ученицю 3 класу. Тиха, непримітна, розмовляючи, не піднімає очей, плечі весь час підняті, на відкритих частинах тіла – синці. Однокласники сказали, що батько у Марії нерідний і часто її б'є. Учителька нічого не змогла розказати про дівчинку.

3. Запропонувати варіанти рішення цієї ситуації.

Мати відмовилась від доньки у пологовому будинку. Дівчинку удочерили. Через 15 років мати-інвалід упізнає її у трамваї, підходить до неї й вимагає, щоб та забезпечила її догляд. У дівчинки серйозна моральна травма.

Варіант № 6

1. Теоретичні питання:

- а) соціалізація як категорія соціальної педагогіки;
- б) роль соціального педагога у розвитку дитячої та молодіжної ініціативи.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

Світлана П., учениця ПТУ, постійно шокувала своїх одногрупників та вчителів своїм виглядом: то пофарбує волосся в рожевий або зелений колір, то вистриже волосся “квадратиками”, то одягне армійську форму, то джинси з вирізаними дірочками. Так вона намагалась привернути до себе увагу Андрія К. Її поведінка викликала посмішки та глузування з боку товаришів.

3. Запропонувати варіанти рішення цієї ситуації.

Багатодітна сім'я. Двоє хлопчиків і одна дівчинка з розумовими вадами. Батьки посилають їх жебракувати. Дітей забирає міліція. З матір'ю починає працювати соціальна служба, їй надали значну гуманітарну допомогу, одяг, харчування. Незважаючи на це, дітей все одно посилають просити гроші.

Варіант № 7

1. Теоретичні питання:

- а) діти вулиці: поняття, категорії, напрямки роботи соціального педагога;
- б) принципи реалізації молодіжної політики в Україні.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

Оленка А. (13 років) була відправлена до притулку службою у справах неповнолітніх, яка підбрала її на вулиці. За час перебування в притулку дівчинка навчилася доглядати за своїм тілом, волоссям, оволоділа навичками гігієни, відчула тепло домівки та турботу про себе. Потім вона була направлена до інтернату, де її зразу обстригли, відібрали іграшку. Вона стала однією із 400 вихованців інтернату. Після дводенного перебування в інтернаті Оленка втекла... до притулку.

3. Запропонувати варіанти рішення цієї ситуації.

Неповнолітній хлопчик посварився з учителем фізкультури. Причиною сварки стала вправа, яка у нього не виходила. Учитель поставив йому незадовільну оцінку, обґрунтувавши її як невиконання домашнього завдання. Хлопчик пішов з уроку, але й додому не повернувся. Він поїхав на поїзді мандрувати.

Варіант № 8

1. Теоретичні питання:

а) соціальне виховання: його мета і завдання;

б) роль соціального педагога загальноосвітньої середньої школи у розвитку особистості дитини.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації:

Руслан (15 років), виховується в забезпеченій сім'ї, має вдома комп'ютер, відеоплеєр, записаний батьками до секцій тенісу, плавання, карате. Батьки дуже пишалися сином, який мав добрі успіхи як у навчанні, так і в спорті. Одного разу вони були запрошені до Кримінальної міліції з приводу жебрацтва їх сина. У той час, коли хлопець повинен бути на секціях, він, переодягнутий, жебракував на вулиці. Як він пояснив – це був його бізнес.

3. Запропонувати варіанти рішення цієї ситуації.

Одинадцятирічний хлопчик проживає з безробітними батьками. Зважаючи на матеріальний стан родини, він вирішив кинути школу і піти працювати. Довідавшись про долю хлопчика, приватний підприємець запропонував йому сортувати пляшки з-під пива і складати їх у ящики. Робота тривала 3 години на день, він отримував неповну заробітну платню - 75 гривень.

Варіант № 9

1. Теоретичні питання:

а) соціальне навчання: його суть;

б) сім'я як фактор соціалізації особистості.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

Юрко повернувся до школи після перебування у реабілітаційному центрі для підлітків, що схильні до вживання наркотичних речовин.

3. Запропонуйте варіанти вирішення даної ситуації.

Дівчина (17 років) живе з братом у бараці, який заплановано під знесення. Брату 7 років, у школу не ходить, тому що нічого одягнути. Дівчина чекає дитину. Батьків немає, померли.

Варіант № 10

1. Теоретичні питання:

а) індивідуальна робота як метод соціальної педагогіки;

б) віктимологія як галузь соціальної педагогіки, її функції та завдання.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації:

У класі навчається дитина з ДЦП, учителі ставлять до неї такі ж вимоги, які до здорових дітей. Однокласники часто називають її інвалідом, глумляться над нею, що дуже важко сприймається цією дитиною.

3. Запропонуйте варіанти вирішення даної ситуації.

Жінка (50 років) виховує двох онуків (6 років та 10 місяців). Дочка померла після других пологів. У дітей є батько, але шлюб з матір'ю не

був офіційно зареєстрований. Грошей не вистачає. Як жити далі?

Варіант № 11

1. Теоретичні питання:

- а) групова робота як метод соціальної педагогіки;
- б) превентивна педагогіка, її завдання.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

У сім'ї виховується 5 дітей, мати за провину заборонила Сашкові їсти разом з усіма кавун. Він уночі взяв із сміттевого відра шкурки й почав їх жувати. Мати побачивши це, дуже сильно побила хлопця. Від пошкоджень він помер, мати, заховавши його на балконі, звернулася до служби в справах неповнолітніх із заявою, що її син утік з дому. Через три дні тіло хлопчика було знайдено, матір заарештовано.

3. Запропонувати варіанти рішення цієї ситуації.

“Я виховую сина одна. Свого батька він ніколи не бачив і, мабуть, не побачить. Мене турбує, що дитина виховується у виключно жіночому оточенні: вдома – я та мої подруги, у дитячому садку – виховательки теж жінки. Йому скоро 7 років, але він ніколи не розмовляв з чоловіком”.

Варіант №12

1. Теоретичні питання:

- а) діти і насильство як соціально-педагогічна проблема;
- б) назвіть основні фактори фізичної аномалії.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації:

Батьки двох дітей (7 і 13 років) вирішили покращити житлові умови. Вони продали двокімнатну квартиру, взяли гроші, залишили дітей у сусідів і поїхали оглянути нову квартиру. Сталося так, що вони потрапили в аварію, обоє загинули. Діти залишилися без батьків, без житла і засобів існування.

3. Запропонувати варіанти вирішення цієї ситуації.

„Кілька років тому ми з чоловіком удочерили дівчинку з дитячого будинку. Чоловік помер, і дочку я виховую сама. Усе було гаразд, та минулого року сусідка розповіла дівчині, що вона нерідна. Дівчинка почала тікати з дому, грубити, а одного разу навіть отруїлась. У важкому стані знаходилась у реанімації. Зараз їй 14 років. Вчиться погано, часто пропускає заняття у школі, палить, родичів не визнає, нікого не слухає”.

Варіант 13

1. Теоретичні питання:

- а) основні підходи до розглядання проблеми соціалізації у вітчизняній науці;
- б) назвіть основні фактори психічної аномалії.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

Односельці заявили в міліцію, що на подвір'ї їх сусідки дуже вис собака, а господарів уже кілька днів немає вдома. З'ясувалося, що це не собака, а чотирирічний хлопчик.

3. Запропонувати варіанти вирішення цієї ситуації.

Тридцятирічний Н. один виховує п'ятирічного сина. Н. не зізнається, за яких обставин він залишився батьком-одинаком. З місячною дитиною він приходив на завод, залишав коляску на прохідній і йшов працювати до станку. Під час обідньої перерви бігав до дитини з пляшечкою молока, його прохання про отримання відпустки "по догляду за дитиною" не задовольнили. І лише через півроку йому було надано відпустку.

Варіант № 14

1. Теоретичні питання:

а) дайте характеристику провідних концепцій соціалізації особистості;

б) назвіть основні фактори соціальної аномалії.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

Діти (7 та 8 років) живуть з матір'ю, яка ніде не працює, пиячить, не займається вихованням своїх синів. Хлопці не відвідують школу, займаються жебрацтвом.

3. Запропонувати варіанти вирішення цієї ситуації.

Жінка (50 років) виховує двох онуків (6 років та 10 місяців). Дочка померла після других пологів. У дітей є батько, але шлюб з матір'ю не був офіційно зареєстрований. Грошей не вистачає. Як жити далі?

Варіант № 15

1. Теоретичні питання:

а) обґрунтуйте фактори, які впливають на соціалізацію особистості;

б) визначте провідні функції соціально-педагогічної підтримки дітей, які стали жертвами насильства.

2. Визначте можливі дії соціального педагога.

Павло (13 років) краде в однокласників речі, прогулює заняття.

3. Запропонувати варіанти вирішення цієї ситуації.

Батьки хвилюються за сина. Останнім часом він пізно повертається додому, часто просить додатково кишенькові кошти, інколи складається враження, що він погано себе почуває: погано спить, не має апетиту, відсутній погляд. Одного разу батько знайшов у кишені сина "травичку".

Варіант № 16

1. Теоретичні питання:

а) функції соціального педагога як агента соціального виховання;

б) основні напрямки роботи соціального педагога з людьми похилого віку.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

Немолода і виснажена злиднями та нуждою жінка залишилась одна з трьома дітьми-школярами. Четверо старших її дітей мають уже свої сім'ї й живуть окремо. Вона звернулась до соціального педагога школи, де навчаються її діти, за порадою та допомогою.

3. Запропонувати варіанти вирішення цієї ситуації.

У Насті погані стосунки з матір'ю: весь час сваряться, мати не пускає її на дискотеку, до друзів, завантажує домашніми справами. Дівчина відважилася на самогубство. Вона попросила свою подругу Оленку передати матері листа. Оленка прочитала увечері записку.

Варіант № 17

1. Теоретичні питання:

- а) діяльність соціального педагога щодо створення умов для формування здорового способу життя у підлітків;
- б) розкрийте соціально-педагогічну роль дитячих та юнацьких організацій у суспільному житті.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

Дітлахи, одному з яких 6 років, а другому 8, через дірку в паркані великого металургійного комбінату носили додому щось таке "іграшкове", а саме - листовий нікель. Коли їх спіймали, виявилось, що робити це їх примушував батько одного з хлопчиків.

3. Запропонувати варіанти вирішення цієї ситуації.

Кілька років тому ми з чоловіком удочерили дівчинку з дитячого будинку. Чоловік помер, і дочку я виховую сама. Усе було гаразд, але минулого року сусідка розповіла дитині, що вона нерідна. Дівчинка стала тікати з дому, грубити, а одного разу навіть отруїлась. У важкому стані вона знаходилась у реанімації. Зараз дівчинці 14 років. Вчиться погано, часто пропускає заняття у школі, палить, родичів не визнає, нікого не слухає.

Варіант № 18

1. Теоретичні питання:

- а) етапи розвитку соціальної педагогіки як науки і практичної діяльності;
- б) назвіть провідні принципи реалізації молодіжної політики в Україні.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

Андрій (16 років) пішов з дому, залишив школу, живе у друзів в автомайстерні, там же і працює.

3. Запропонувати варіанти вирішення цієї ситуації.

У забезпеченій сім'ї росте дівчинка (14 років), вчиться погано, не допомагають навіть репетитори, друзів не має, весь вільний час проводить вдома біля телевізора. Батьки звернулися за допомогою до соціального педагога школи.

Варіант № 19

1. Теоретичні питання:

- а) основні форми організації соціально-педагогічної допомоги у школі;
  - б) зміст та напрямки роботи центрів соціальних служб для молоді.
2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

Анатолій (15 років), мовчазний, із зляканим поглядом. Хлопчина прийшов у соціальну службу з проханням поради і допомогти. Уже декілька років він потерпає від сексуального насильства вітчима. Матері сказати він нічого не може, бо вона хвора на серце та ще й дуже любить вітчима. Без нього та його матеріальної підтримки вона, та й сам хлопець, не проживе.

3. Запропонувати варіанти вирішення цієї ситуації.

Дівчина – студентка (20 років) пройшовши тест на ВІЛ, дізналася, що вона Віл-інфікована. Студентка не знає, що тепер робити, як жити.

Варіант № 20

1. Теоретичні питання:

- а) провідні принципи діяльності соціального педагога в школі (орієнтуючись на модель Вальдорфської школи);
- б) соціально-педагогічний комплекс – інтегрована модель соціального виховання особистості.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

Молода жінка (26 років) потрапила у скрутну ситуацію. Її залишив другий чоловік, дізнавшись що вона вагітна. Зваживши на такі обставини і оцінивши свої сили і можливості, Олена вирішила продати свою майбутню дитину бо їй треба ще виховувати старшу трирічну доньку. Жінка звернулась за порадою до соціальної служби.

3. Запропонувати варіанти вирішення цієї ситуації.

Дівчина – інвалід (25 років) кожен день телефонує в службу “ТД”, щоб поспілкуватися, тому що батьки весь час на роботі, а друзів немає.

Варіант № 21

1. Теоретичні питання:

- а) основні напрямки діяльності соціального педагога з дітьми-сиротами;
  - б) прийомна сім'я як форма державного опікування.
2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

На очах у всього класу застрелився хлопець, учень 10 класу. Діти важко переживають подію, бояться заходити в клас, сидіти за партами.

3. Запропонувати варіанти вирішення цієї ситуації.

“У зв'язку з переїздом сім'ї на нове місце проживання Антон (13 років) пішов до іншої школи. Змінився емоційний стан дитини: замкнутий, нервовий, без бажання іде до школи. З'ясувалося, що не складаються відносини з однолітками.

Варіант № 22

1. Теоретичні питання:

- а) основні напрямки роботи соціального педагога з важковиховуваними дітьми;
- б) індивідуальний підхід у соціальному вихованні (розкрийте на конкретних прикладах).

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

14-річна Марина, сільська школярка, завагітніла. Її хлопець, 16-річний Михайло, запропонував жити разом, у його родині, хоч його батьки проти цього, а батьки Марини виганяють дівчину з дому.

3. Запропонувати варіанти вирішення цієї ситуації.

Дівчина (17 років) живе з братом у бараці, який заплановано під знесення. Брату 7 років, у школу не ходить, тому що нічого одягнути. Дівчина чекає дитину. Батьків немає, померли.

Варіант № 23

1. Теоретичні питання:

- в) основні напрямки роботи соціального педагога з проблемними сім'ями;
- г) позитивні та негативні можливості місця мешкання (місто або село) як фактору соціалізації.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

“Ділова” жінка, мати двох дочок (16 та 10 років), здавала кімнату у своїй квартирі чоловікам, пропонуючи за окрему плату й свою старшу дочку. Коли вона хотіла запропонувати молодшу, та відмовилась. Почалась сварка, на яку прибігли сусіди, і все з'ясувалось.

3. Запропонувати варіанти рішення цієї ситуації.

Сім'я 12 років тому усиновила дворічного хлопчика. 5 років тому хлопець дізнався, що він нерідна дитина. У сім'ї почалися сварки, син постійно шкодив, крав з дому, не поважав та не слухав батьків. Вони вирішили віддати його до інтернату, хлопчик теж цього бажає.

Варіант № 24

1. Теоретичні питання:

- а) вкажіть основні напрямки роботи соціального педагога з дітьми, що мають особливі потреби;
- б) порівняйте місто і село як фактори соціалізації особистості.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

Віталіку 13 років. Коли йому було лише 6 років, батько по п'янці, убив матір і його було засуджено, а хлопчик залишився сам: рідний дядько, батьків брат, від нього відмовився. Хлопчик потрапив до прийомної сім'ї. Упродовж багатьох років прийомний батько знущався з Віталіка: бив його, не давав солодкого, забороняв дивитися телевизор, гратись іграшками, хлопчик утік з дому, його підібрали соціальні працівники на вулиці під час рейду.

3. Запропонувати варіанти рішення цієї ситуації.

Прийомна сім'я виховує дівчинку (11 років) та хлопчика (5 років). Батько, не витримавши проблем з дітьми, пішов із сім'ї.

Варіант № 25

1. Теоретичні питання:

а) основні напрямки роботи соціального педагога з багатодітними сім'ями;

б) людина як суб'єкт, об'єкт та жертва соціалізації.

2. Визначити можливі дії соціального педагога у наведеній ситуації.

До соціального педагога школи за порадою прийшла одинадцятирічна дівчинка. Її мати за останні півроку дуже змінилася. Часто дає їй стусанів, обзиває поганими словами, перестала приголублювати, цілувати в щічку перед сном. Дівчинка вбачає такі переміни у зв'язку з тим, що в домі з'явився вітчим, який вважає її "дурепою", "незграбою" і не пропускає випадку, аби довести це матері.

3. Запропонувати варіанти вирішення цієї ситуації.

Бабуся, виховує двох онуків: хлопчика (9 років) і дівчинку (15 років). Батьків діти не мають. Дівчинка постійно прогулює заняття, пізно приходиться додому, інколи не ночує вдома. Бабуся вважає, що причина такої поведінки – друзі.

Критерії оцінювання завдань

Кожна відповідь оцінюється за наступними критеріями:

0 – немає відповіді, або вона неправильна;

1- відповідь неповна, багато неточностей, неаргументована;

2- відповідь повна, аргументована, з прикладами;

3- відповідь повна, аргументована, є нестандартні підходи й оригінальні матеріали.

Кожна відповідь відповідає певному балу. За кількістю балів визначається рівень оволодіння знаннями, уміннями та навичками із соціальної педагогіки

Бали	Рівень
0 < 8	Мінімальний базовий рівень
8 < 12	Загальноосвітній рівень
12 < 18	Підвищений професійний рівень
18 < 24	Заглиблений спеціалізований рівень

ДОДАТКИ

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ „СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА”

Пояснювальна записка

Курс „Соціальна педагогіка” відповідає плану підготовки бакалавра спеціальності „соціальна педагогіка” і належить до циклу базових курсів професійно-практичної підготовки освітньо-кваліфікаційного рівня „бакалавр”.

Курс “Соціальна педагогіка” спрямований на формування гуманістично орієнтованого професійного світогляду майбутнього соціального педагога; цілісного та ціннісного ставлення до вітчизняного та зарубіжного досвіду соціальної педагогіки та соціальної роботи; розкриття проблематики сучасних моделей соціального виховання різних груп підлітків та молоді в Україні та за кордоном.

Мета курсу – комплексне вивчення основ соціальної педагогіки та дослідження виховних сил суспільства і способів їх актуалізації з метою підвищення ефективності процесу соціалізації особистості, групи, суспільства загалом; формування стійких уявлень про предмет і завдання соціальної педагогіки, її зв’язків з іншими соціальними дисциплінами.

Завдання курсу:

- сформувати гуманістично зорієнтований професійний світогляд майбутнього соціального педагога, який би розумів і сприймав проблеми людей, котрі потребують допомоги;
- сформувати цілісне і ціннісне ставлення до вітчизняного історичного спадку в сфері соціальної підтримки й захисту особистості в контексті світового цивілізаційного процесу;
- розкрити актуальну проблематику сучасних моделей організації соціальної педагогічної роботи, які склалися в Україні та за її межами;
- визначити основи професійної соціально-педагогічної діяльності щодо педагогізації середовища, встановлення гуманних, морально-етичних відносин у ньому.
- забезпечити оволодіння студентами певною системою теоретичних знань і практичних умінь та навичок, необхідних соціальному педагогу.

Соціальна педагогіка має тісні зв’язки із загальною педагогікою, філософією, соціологією, соціальною роботою, психологією, соціальною психологією, етнографією, порівняльною соціологією виховання, педагогічною соціологією, педагогічною психологією та іншим науками, об’єктом яких є людина та соціальне середовище її існування.

Після вивчення курсу студент повинен

знати:

- суть теорії і практики соціально-педагогічної роботи, виникнення, становлення і розвиток соціальної педагогіки як галузі інтегрованих знань;
- предмет соціальної педагогіки та її головні функції;
- основні поняття й категорії соціальної педагогіки,
- сутність і механізми процесу соціалізації; особливості її мега-, макро-, мезо- та мікрофакторів; моделі соціалізації особистості;
- методи соціального виховання та різні форми соціально-педагогічного впливу на особистість;
- функції й напрямки діяльності соціального педагога з різними категоріями та групами населення; методи, засоби та організаційні форми соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю,
- шляхи адаптації і реадaptaції молоді у сучасному суспільстві;
- специфіку формування відносин у соціальному середовищі;
- основи соціально-педагогічної віктимології;
- вітчизняний та світовий досвід соціально-педагогічної діяльності.

Уміти:

- забезпечувати доцільне соціально-педагогічне втручання у процес соціалізації дітей, підлітків, молоді;
- надавати допомогу сім'ї та іншим інститутам виховання, виконуючи роль посередницької ланки між ними та особистістю;
- збирати, аналізувати, систематизувати інформацію про соціальні проблеми дітей, молоді, прогнозувати напрям їх продуктивної діяльності;
- здійснювати педагогічне керівництво процесом "соціального виховання" у сім'ї, за місцем проживання, виховних організаціях;
- розробляти й упроваджувати в життя профілактичні, реабілітаційні, адаптивні програми стосовно потреб та запитів клієнтів;
- встановлювати зв'язки з державними і громадськими установами, що займаються соціальним вихованням молоді;
- допомагати дітям, підліткам, молоді, сім'ї налагоджувати гармонійні міжособистісні стосунки та зв'язки з навколишнім середовищем
- здійснювати корекційний вплив на дітей та молодь, які знаходяться у кризових станах та конфліктних ситуаціях.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ І ВМІНЬ СТУДЕНТІВ

За шкалою ECTS	За шкалою університету	За національною шкалою	
		екзамен	залік
A	90-100 (відмінно)	5 відмінно	зараховано
B	85-89 (дуже добре)	4 добре	
C	75-84 (добре)		
D	70-74 (задовільно)	3 задовільно	

За шкалою ECTS	За шкалою університету	За національною шкалою	
		екзамен	залік
E	60-69 (достатньо)		
FX	35-59 (незадовільно – з можливістю повторного складання)	2 незадовільно	
F	1-34 (незадовільно – з обов'язковим повторним курсом)		

РОЗПОДІЛ БАЛІВ ЗА ВИДАМИ РОБОТИ ТА ФОРМАМИ КОНТРОЛЮ

Відвідування лекцій	Додатковий бонус
Робота на лекції	1 бал
Виступ на семінарському занятті	Максимум 2 бали
Доповнення на семінарському занятті	Максимум 1 бал
Модульна підсумкова контрольна робота	4 модуль – максимум 6 балів; 1; 2; 3 модулі – максимум – 8 балів
Самостійна робота	1 модуль – 6 балів; 2 модуль – 4 бали; 3 модуль – 6 балів; 4 модуль – 6 балів
Індивідуальна робота	До 20 балів

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

№ модуля; № нав-х тижнів	№ теми	Теми лекцій, види інших аудиторних занять та самостійної роботи	Обсяг годин	Вид модульного і підсумкового контролю та їх рейтингова оцінка (РО)
Модуль 1 контрольний	1.	Тема 1. Соціальна педагогіка як наука та практична діяльність. Лекції Практичні заняття Самостійна робота	4 2 1	РО підготовки до аудиторних занять та засвоєння теоретичного матеріалу – 16 балів РО підготовки до практичних занять та опанування практичними навичками - 6 балів РО підсумкової
	2.	Тема 2. Провідні категорії соціальної педагогіки Лекції Практичні заняття Самостійна робота	4 4 1	
	3.	Тема 3. Соціально-педагогічна робота як вид діяльності Лекції Практичні заняття Самостійна робота	2 2 1	
	4.	Тема 4. Соціально-педагогічний		

№ модуля; № нав-х тижнів	№ теми	Теми лекцій, види інших аудиторних занять та самостійної роботи	Обсяг годин	Вид модульного і підсумкового контролю та їх рейтингова оцінка (РО)	
		процес: поняття, зміст, принципи Лекції Практичні заняття Самостійна робота	2 2 0	контрольної роботи 8 балів	
	5.	Тема 5. Професіональна діяльність соціального педагога Лекції Практичні заняття Самостійна робота	2 2 1		
	6.	Тема 6. Виникнення, становлення і розвиток ідей соціальної педагогіки в Україні та за кордоном у XVIII – XX ст. Лекції Практичні заняття Самостійна робота	2 4 3		
		Підсумкова контрольна робота			8 балів
		1 модульний контроль			30 балів
	7.	Тема 1. Соціалізація особистості як провідна категорія соціальної педагогіки Лекції Практичні заняття Самостійна робота.	6 4 1	РО підготовки до аудиторних занять та засвоєння теоретичного матеріалу – 18 балів РО підготовки до практичних занять та опанування практичними навичками - 4 бали РО підсумкової контрольної роботи 8 балів	
	8.	Тема 2 Розвиток дитини в соціумі Лекції Практичні заняття Самостійна робота	2 2 1		
	9.	Тема 3. Соціальне виховання як категорія соціальної педагогіки. Методика соціального виховання. Лекції Практичні заняття Самостійна робота	6 год. 4 год. 1 год		
	10.	Тема 4. Проблеми взаємодії й життєдіяльності суб'єктів соціального виховання Лекції Практичні заняття Самостійна робота	2 4 1		
	11.	Тема 5. Поняття “норма” і “відхилення від норми” в соціальній педагогіці Лекції	4		

№ модуля; № нав-х тижнів	№ теми	Теми лекцій, види інших аудиторних занять та самостійної роботи	Обсяг годин	Вид модульного і підсумкового контролю та їх рейтингова оцінка (РО)
		Практичні заняття Самостійна робота	4 1	
		Підсумкова контрольна робота	2	8 балів
		2 модульний контроль		30 балів
Модуль 3 контрольний	12.	Тема 1. Роль основних факторів соціалізації у формуванні особистості. Країна, етнос, суспільство та держава як фактори соціалізації Лекції Практичне заняття Самостійна робота	4 год. 4 год. 8 год	РО підготовки до аудиторних занять та засвоєння теоретичного матеріалу – 16 балів
	13.	Тема 2. Сім'я як інститут соціального виховання і фактор соціалізації Лекції Практичне заняття Самостійна робота	4 год. 4 год. 2 год.	РО підготовки до практичних занять та опанування практичними навичками - 6 балів
	14.	Тема 3. Вулиця як середовище виховання. Діти вулиці Лекції Практичне заняття Самостійна робота	4 2 0	РО підсумкової контрольної роботи 8 балів
	15.	Тема 3. Несприятливі умови соціалізації як соціально-педагогічна проблема. Соціально-педагогічна віктимологія Лекції Практичне заняття Самостійна робота	2 2 0	
	16.	Тема 5 Особистість у суспільній кризі Лекції Практичне заняття Самостійна робота	2 2 0	
		Підсумкова контрольна робота		8 балів
1-8 тижні		3 модульний контроль		30 балів
Модуль 4	17.	Тема 1. Соціально-педагогічний захист дітей та молоді Лекції Практичне заняття Самостійна робота	0 2 2 2	РО підготовки до аудиторних занять та засвоєння теоретичного матеріалу – 18
	18.	Тема 2 Соціально-педагогічна підтримка дітей та молоді з особливими потребами		

№ модуля; № нав-х тижнів	№ теми	Теми лекцій, види інших аудиторних занять та самостійної роботи	Обсяг годин	Вид модульного і підсумкового контролю та їх рейтингова оцінка (РО)
		Лекції Практичне заняття Самостійна робота	4 4 1	балів РО підготовки до практичних занять та опану- вання практич- ними навичками - 6 балів РО підсумкової контрольної роботи 6 балів
	19.	Тема 3. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими опіки батьків Лекції Практичне заняття Самостійна робота	 2 2 1	
	20.	Тема 3. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми з девіантною поведінкою Лекції Практичне заняття Самостійна робота	 4 2 1	
	21.	Тема 4. Соціально- педагогічна робота в закладах пенітенціарної системи Лекції Практичне заняття Самостійна робота	 2 2 0	
	22.	Тема 5. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх навчальних закладах Лекції Практичне заняття Самостійна робота	 2 2 3	
	23.	Тема 6 Соціально-педагогічна інфраструктура роботи з дитиною за місцем проживання Лекції Практичне заняття Самостійна робота	 2 4 1	
		Підсумкова контрольна робота		
9-17 тижні		4 модульний контроль		30 балів
		Разом за 4 модуля		120 балів: 2
		Індивідуальні завдання		20 балів
		Підсумковий семестровий контроль (іспит)		20 балів
		разом		100

Навчальне видання
(українською мовою)

Заверико Наталія Віталіївна

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів

Редактор Зубець Н.О.

Технічний редактор

Коректор